

Tartalom

LVII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

2003. ÁPRILIS

JUHÁSZ FERENC: A szívre tett kalap (Juhász Gyula ünnepén)	3
TORNAI JÓZSEF: Juhász Gyulához	12
VERESS MIKLÓS: Deszkahangok (Juhász Gyula apokrif síriratai); Arc/kép/módosulatok	14
PÉTER LÁSZLÓ: Gulácsy Lajosnak (Versmagyarázat)	23
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: „Hajad aranya koporsóba hull” (Péter László Juhász Gyula-könyve)	47
LACKFI JÁNOS: Valami a szabadságról	55
PODMANICZKY SZILÁRD: Sansz-script líra	57
ACZÉL GÉZA: gyepszemle	60
HATÁR GYŐZŐ: Komédiásnő; Boldogság bumerángja; Pondróféreg trenódiája; Matuzsálem; Ahol a part szakad; A halandóság hatványain	61
SZATHMÁRI ISTVÁN: Mondta a férfi	66
SIMAI MIHÁLY: Találkozás az Angyallal; gyógyulása- ért gyönyörűt; valaki mindent elszeret	71
VESZELKA ATTILA: Hölderlin naplójából (Részlet); Döng a falépcső; Semmi vagyok; Rajnai dal; Al- vadt rögök; Sírnak a rózsák	76
SILAY FERENC: Papírsárkányra tetovált; Hun amulett	82
LÁSZLÓFFY CSABA: Bal-esetek	84

TANULMÁNY

POMOGÁTS BÉLA: Lélekforma és identitás (Reményik Sándor természeti lírája)	88
LENGYEL ANDRÁS: „... s én megkerültem érte a világot” (Az abszolútum problémája József Attilánál)	94

KRITIKA

SZILÁGYI ZSÓFIA: Otthoni létünk emlékei (Bodor Ádám: A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire)	103
HUBA MÁRK: „Borges kakasa” (avagy szövegköziség, szövegek közöttiség Bogdán László költészetében)	106
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

DEÁK FERENC illusztrációi Juhász Gyula verseihez a 13., 56., 70., 75. és a 93. oldalon
Gulácsy Lajos karikatúrája Juhász Gyuláról a 31. oldalon
Gulácsy Lajos festőművész otthonában (Rónai Dénes felvétele) a 37. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

HERNÁDI MÁRIA: A mondhatatlanra nyíló ablak (Ottlik Géza: Minden megvan)

TORNAI JÓZSEF

Juhász Gyulához

*Te évek óta borom, vacsorám,
fénnyel vasalt ünneplő ruhám,
rózsa-szív, kinek elfonnyadta után
a földön van tűz és az égen árny,
hogyan tudnék én elfutni tőled,
hisz nem engedsz te messze többet,
sem, hogy pohárként összetörjek,
ha legbelül ingok egészen,
vagy, hogy magamat elemésszem;
köd a lét, mondom, s te szólsz: mégsem.
Pedig te is sokat bánatoztál,
egyetlen-bús vörös máglya voltál,
azon te magad recsegő hússal lobogtál!
De föl is gyújtottad ezt a táborn,
te, az én hála-szívemmel is áldott.
A nyomorból nőttek itt nemzedékek,
leveledző országod emel téged,
ahogy a hártás felhőket bika-bércek
hajítják mind magasabbra,
míg nem suhannak a láng-kút napba.
Te most már az vagy, a napistenünk,
neked szakítjuk ki ömlő szívünk,
fönt állva dermedten az oltáron,
amivé te lettél, tisztaságom,
kezedből gabonát, esőt várón.
Úgy veszem ajkamra hó-nevedet,
mint egykor ostyát áldozó gyerek.
Juhász Gyula, te halni ifjú és élni öreg,
engedd, hogy fecske-fiókád legyek.
Te taníts csivogásra és röpkülésre,
viharból rémült-vad menekülésre,
szívek vér-ereszén megülésre.*

*Vacsorám, óborom minden hangod,
véremmé-agyammá kell fakadnod,
emberek követe hadd legyek már,
önmagát elosztó, mint te voltál
ezen a por-tájon, Duna-Tisza mentén,
énekek füstöltek, amerre mentél.
Fejembe-húzlak, mint gyöngy-sisakot,
markomba-szorítlak, szírom-kardot,
veled vívom meg a sárkány-harcot.
Áldj meg a véred dalaival,
így kérlek én, madárvad fiatal,
kinek élete, hogy most költő s most magyar.*

VERESS MIKLÓS

Deszkahangok

JUHÁSZ GYULA APOKRIF SÍRIRATAI
1937. 12. 03. – 06. 04. 1937.

1. Mosdatnak

*Nagyon fáj ez a hír az éjszakában,
mely rámborult örökre már – na, mondd,
mért igyekeztél, fiam, te bolond,
tehervonattal tolatni utánam?*

*Lesz azokból elég: az országtérkép,
mit rádborítanak, ázik, szétszakad,
mint a Nagy Bridzsben Kelet meg Nyugat;
s a távirások megőrülnek végképp.*

*Mit mondjak én? Kit nem mosdathat anyja
se már, mindegy sírásók ősi gondja,
hogy tömegsírba nem dobhatnak minket,*

*bár szerepünknek ez volna az ára.
Egy sötét munkásotthon homlokára
tán föl is szegzik majd a szíveinket.*

2. Szerepünk

*Micsoda példát adtál te nekünk,
ki öngyilkosod magadat, amíg
nem jöttél rá, hogy mindig más lakik
bennünk, kire majd deszkát veretünk.*

*Flórád örök, a jövőbe zuhanva;
míg te meg én, akár egy csecsemő*

*kuporgunk föld alá, és egyre nő
körmünk, szakállunk. Ránk se ismer Anna*

*év múltán, hová léte lepereg.
Attila, lásd be, mint a kisgyerek,
olyan a költő: lehet szikár alak,*

*vagy vézna test – csak közös sorsot élt át,
ha sínre roskasztja megannyi vélt vád.
Bocsáss meg nékem. Nem bántottalak!*

Arc/kép/módosulatok

*„Hiába mondom, hogy szép a tavasz,
midőn kifeslik a nyíló virág.
Az ősz, az elmúló nyár szebb nekem,
óh szebb nekem az őszi sárgaság.
Midőn a dér megüli a mezőket
s a réten őszi rózsák termenek
– midőn harasztok zörgő habotája
– arcunkba vágja – az enyészetet!”*

Egy tizenhét éves diák Mulandóság című versének második szakasza ez 1899-ből. Későbbiekben is tagadhatatlan, hogy életérzése is, ecsetkezelése is ugyanazon Juhász Gyuláé, aki 1934-ben azt írja majd: „Most az enyészet kezében vagyok”. Ugyanebből az utóbbi – bár nem a legutolsó – évből való a Váci szeptember 1899 egy „égőszemű” kispapról, akinek „lelke messze őgyeleg, / várják pásztortüzes tiszai tájak / és ő egy halk Verlaine-versre gondol.”

Most reá gondolok vissza.

1. Kisdiákosan

Kaposvárott, a fiúgimnáziumban, Krasznai Lajos tanár úr is csak úgy taníthatta a Nyugatosokat, ahogy 1956 és 1960 közt lehetett volna, ha betartja a szigorú tantervet is, ráadásul odaalázza a kötelező eszmei mondandókhöz. Kosztolányi-rajongó volt, de – úgy emlékszem – nála (természetesen Babits után) megfért egymással Tóth Árpád és Juhász Gyula valahol Hamburger Jenő és Zalka Máté között is még. Innét visszanevezést, a túrhető nacionalizmus határain belül maradt, ami léleksérüléseket is okozhatott bármelyik tiszta önérzetű pedagógusnak.

Neki köszönhetem, hogy Ady magyarság-verseiből brillírozhattam az érettségim, s azt is, hogy – véletlenül ugyanezért – Kiss Lajos (Szigeti-tanítvány) esztéta leponozott szegedi fölvetelimen. Nos, ahhoz, hogy mindezt bárki is megértse, tudomásul kell vennie, hogy Krasznai tanár úr (alias Csöpi, mert annak becéztük mi, ötvenhatba habarodott kamaszok, galamblelkéért; egyszóval, legkíméletlenebb hisztériáimat is megértő,

megbocsátó, bár verseimet másodlagosan kezelő nevelőm) ugyanannak a kornak áldozataként próbálta megmagyarázni nekünk, Nagy Imre szülővárosában lakóknak, az irodalomtörténet mindenkori történelmi, politikai hátterét, hogy tudta azt: ugyanolyan lehetetlenre vállalkozik, mint amikor a *Légy jó mindhalálig* Nyilas Misijének próbálja elmondani földrajz oktatója a reánk leselkedő Trianont.

Krasznai tanár úrtól tehát főként azt tudtuk meg, hogy milyen kegyetlen árván érezte magát a Tomiba száműzött *Juhász Gyula*, a Végek költője. Kár, hogy sem Nagyvárad, sem Szokolca hovatarozása nem jöhetett eléggé szóba, már csak azért sem, mert ezekről földrajz tanárunk annyit sem mert nyilatkozni, mint az, aki történelmi oktatott minket – átmenetileg. Az ötvenhét utáni körülmények között – mégiscsak dicséretes módon – Krasznai tanár úrnál az is (hogy pedagógiai szakkifejezéssel éljek) motiválta mindezt, hogy a pletykák szerint ugyan várományosa lehetett volna egyetemi állásnak is (1949-ben még a Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett magyar–történelem szakon) – ha a finnugor nyelvészet örökös imádata mellett belé nem szerelmesedik egy finn hölgybe, és nem próbál utána disszidálni Északra.

Állítólag ezért száműzték vissza szülővárosába, abba a gimnáziumba, mely akkor már nem viselhette azt alapító Somssich Pál nevét, helyette Stancsics Mihályét, ki 1848-ban sem gondolta volna el népfiként, hogy század múltán milyen méltatlanságokba keveredik, mint annak a munkásmozgalomnak az első harcosa, amely Juhász Gyula sorsává is vált. Tanárunk mindezt úgy élte túl, hogy a maga Tomijában akár díszpolgár is lehetett volna azért, mert visszatelepült, négy gyermeket nemzett (kik közül az első neve Ildikó, de az utolsó azért Aino) s nagy merészen gimnáziumi Hangos Újságot is indított az iskolarádióban 1958-tól.

Valódi hőstette volt ez, olyasmi, mint, hogy nem akadt az országban egyetlen gimnáziumi osztály sem, mely annyira ismerte volna a Kalevalát és a finn népköltészetet, akár mi, s az is, ahogy – megadva a tiszteletet az epikának – terelgetett végig bennünket a költészet magyar és világirodalmi útjain. Tette mindezt Ady és a Nyugat (főként a már emlegetett Kosztolányi) megértése érdekében, hogy tudatosítsa bennünk a literatúrának nemzetileg és világirodalmilag épülő szerkezetét. Ha jól emlékszem, éppen ezért szánt sok időt minden egyes költőnél arra, hogy kitérjen fordításaira is, s ezt – bár az akkori fölfogás szerint már sablonos volt a sorrend – Juhász Gyula esetében is a helyére tette. Nagy szó volt ez, bár Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád mellett ugyanezt nem említhette meg Szabó Lőrincnél például (kiről sokáig nem tudhattuk, hogy a nagybeteg Juhászt látogatta mások, például éppen a szintén gyógykezelt József Attila helyett is az utolsó években), akit nem illet taní-tani akkor, amikor másfajta megítélésből mások gyöngébb műfordításai is boltba kerülhettek.

Irodalomtanárom abban is kissé furcsa volt, ahogy a költők szerelmi líráját elemezte: rendkívül nagy empátiával, de kellő távolságtartásra nevelve (nem oktatva) tanítványait. Leadta ugyan tananyagként azt, amit fontosnak vélt, de – érezhető volt – nem beszélt túl nagy lelkesedéssel olyasmiről, ami a lelkieken inneni tartományokba terelhetne volna fantáziánkat. Kosztolányiról sosem tudhattuk meg, hogy milyen is volt a családban Esti Kornélként, nem ecsetelgette a babitsi idill hátterét, igen kevésbé terelgetett ki József Attila skizofrén szerelmi életére – de főlemlegethette, hogy Tóth Árpád nagy, betegen miként csókolhatja meg (nehogy tébécét terjesszen) lánya és felesége haját. Így visszagondolva azokra az évtizedekre, így tudatosult bennem, hogy néhány huszadik századbeli költő reménytelen szerelme csak folytatása volt a Csokonaiénak.

Amikor az ELTE helyett a Szegedi Tudományegyetemre adtam be fölvételi jelentkezésemet, azt mondta: Juhász Gyula városába?! Nem azt, hogy József Attiláéba, Móra Ferencébe, Radnótiéba – a többiről nem is szólva. Nem vélhette, hogy milyen hatással van egy kamaszra, ha – tudattalan – mindig a reménytelen szerelmekre okítják. Mit tudhattuk, hogy ki is az a Tápai Krisztus – hiszen a tápéiak sem merhették vallani, hol is lakik a Boldogasszony; ámde abban biztos voltam (Krasznai tanár úrnak is köszönhetően), hogy az Anna-versek költője sem azért halhatatlan, mert csak a munkásmozgalomba volt szerelmes, mint utolérhetetlen példaképe: Ady. Pedig – tegyük föl – őt követte még Nagyváradra is: csak sutább és szerencsétlenebb volt férfiként, amikor találkozott a végzet asszonyával. Akire aztán mindég hivatkozhatott, akinek mindvégig tudhatta címét, aki a legenda szerint még halálos ágya mellett is az ő könyvét őrizte, mert addig sem tudta fölfogni verseit. Mindezt, természetesen, nem kaposvári kisdíák-ként érzékelttem, hanem jóval később, de leendő életemről kialakult tervemet ez is befolyásolta. Rendkívüli módon – mint őt is – vonzottak a színésznők, meg az a lehetőség, hogy – ha már forradalmár egy ideig nem is lehetek – eljussak egy olyan katarziszig, amelybe a reménytelenség szerelme sodor.

Juhász Gyula városába indultam tehát fölvételre, onnét, ahol Lehoczky Zsuzsa volt Kaposvár operett-üdvöskéje, s akibe majdnem mindnyájan szerelmesek voltunk a Mosolyországban nyújtott alakítása móján. Sosem gondoltam volna, hogy még táncolhatok is Vele a régi Hungáriában, mint ahogy azt sem láhattam még fotón, hogy milyen szerencsétlenül áll 1927-ben Juhász Gyula két színésznő közt az újszegedi strandon (háttérben két ifjonccal) negyvennégy évesen, bár mosolyogva – hiszen csak 1980-ban jelent meg az „Igy élt Juhász Gyula” című diákkönyvtár-sorozatbeli mű, melyet Péter László írt, s amelyben ez az illusztráció is látható. A kötet viszont, amiből 1960-ban készülhettünk, még 1956-ban jelent meg, és Előszavában ezt olvastam: „Meddő ma már azon tűnődni, mi lett volna, ha a költő a fővárosban, a nagyipari központ jellegének megfelelően forradalmi munkássággal találkozott, s a galileizmuson át, mint anynyian mások, eljut a forradalmi szocializmusig. A szegedi munkásmozgalomra, amelyben tevékenységét kifejthette, a helyi könnyűipar fejletlensége következően döntően a kisipari jelleg, ennek tükrében a szociáldemokratizmus nyomta bélyegét, s ez óhatatlanul is szűkebbre vonta szemhatárát.” Péter László akkoriban ezt így folytatta: „Másfelől, a magyar vidék társadalmi valósága, a népelethez való közelség megóvta a költőt és életművét a modernizmus számtalan kor- és kórtünetétől, az újdonság és fejlődés köntösében jelentkező divatos irodalmi áramlatok, formabontó kísérletek behatásától... Lírai realizmusának, költői módszere alapjának ez a vidéki sors volt forrása... Horváth Márton hangsúlyozza: ...”Juhász Gyula költészete József Attila számára az egyszerűség, a költői őszinteség, a néppel, a szegényekkel való együttérzés iskolája volt.”

Ebből a kötetből készültem, ebből az előszóból a szegedi egyetemre 1960 őszén. Nem tudtam, hogy ki – ki. Azt sem, hogy milyen tanulságos másfél évtizednek nézek elébe, ha meg tudom látni az egyetlen ismert név: Juhász Gyula képmását.

Mert más volt mindig az ember, a helyzet, és más a kép.

2. Szoboridők

Sorsom úgy hozta, hogy szegedi – majdnem másfél évtizedes – életem alatt többet találkoztam a költő végzetével, mintsem irodalmi hatásával, bár fátumszerűnek tűnhetett volna már az is, ahogy – amikor végre miniszteri kegyelemből fölvettek az egye-

temre – albérletkeresés közben a Brüsszeli körúton egy emléktáblán Juhász Gyula sorával álltam szemben, pihentetve a járdán két óriás bőröndömet. Később is jártam arra, valami udvarlásokra indulván, de a kor meg beidegződöttségeim nem voltak alkalmasak arra, hogy közelebb kerüljön hozzám. Ha valaki beleolvas abba a lektori levélbe, amelyben azzal utasítanak el Szeged városából, hogy pontszámom azonos volt egy munkás- meg egy parasztyerekével, de – édesanyám csak gyógyszerári leltározó volt – én kívül maradtam mindezen, bizonytalannal megérti a végül-is-mégiscsak fölvetett fiatalember kétségeit. Kiábrándulását mindabból, ami szent volt számára.

Igy utólag volt valami elborzasztó abban, hogy tizennyolc évesen miként kellett volna fölfognunk mindazt, ami négy évtizede ugyanolyan megoldhatatlan problémája volt a magyar történelemnek, mint nekünk, akik négy évvel korábban forradalmi hévben égtünk tanáraikkal együtt, aztán évekig az ellenforradalomnak nevezett bűnös 1956 emlékével, s – ráadásul Somogyban – többet kellett tudnunk a hajdani fehér terror áldozatairól (ld. Hamburger Jenő balladáját a „hős Latinca Sándorról” stb.), mintsem a nemrégiben kivégzett politikusok, munkások vagy éppen tinédzserek végzetéről. Maga Szeged – a mindig bűnös város – is hallgatott, mint Aba-Novák a habarcs alatt.

Az egyetemi oktatás sem kedvezett akkoriban a modern költészet befogadásának, hiszen az őskortól kellett mindent kezdenünk, beleértve az orosz is – az óslávval, az ó-orosz irodalommal, a szovjet történelemmel, földrajzzal. Azt akkor még nem tudtam, mennyire kedvezett ez a módszer azoknak, akik így kikerülhettek a feljelentést, vagy azt, hogy munkásörnek sorozzák be őket, hiszen ez minden tanszékvezetőnek ukázbán volt kiadva, főként az alkalmazotti létszám szerint.

Honnét sejthettem volna, mit jelent Juhász Gyulának – a munkásságot mindig dicőítő, a testvériség szent eszméjébe szerelmes költőnek – városába jönni, ahonnan őt is a fővárosba menekítette a nagyapai segítség? Olyan társaságba, melyhez hasonlóan nem nagyon bízhattam sokáig. Megrettent emberek húzódtak távolabbra a híres *Csil-lag* börtöntől, amelynek homlokzatán azonban már nem láthattam a *Szabad Nép* neonhirdetését. Beletelt jónehány évbe, amíg mindezt meg tudtam végre érteni, olyanok szellemi irányításával, akik poétaként még – olykor – másod- vagy harmadrendűsítettek is a Tisza-part magányosát.

A Juhász Gyula-képet – nem csupán bennem – azonban tagadhatatlanul azok a fotók alakították ki, melyek már a szakálla mögé búvó, szerencsétlen sorsú vidéki költőt mutatják, még akkor is, ha volt, de nálánál hírnevesebbé vált, mert fővárosinak maradt barátai társaságában. Ott ültünk – igen sokszor – az Oskola utca sarkával szembeni asztaloknál, ahová kinyújtózott az a hírneves halászcseré, melyet ugyanúgy lebontottak egy magas épület mellől, mint annyi mást a Palánkon belül is. Egy szobor árnyékában, mely a hídlábon túlra figyel, a Közművelődési Palotára. Nem emlékszem pontosan, mikor, de már újdonság korszakomban, Ilia Mihály mondta ezt a Tápai lagzi költőjéről: „Még csak neki sem fordítják a Tiszának!” Határon túli költő és fordító is volt a társaságban, magam csak afféle vendégként ittam, amit rendelték, de ugyanúgy megragadt bennem is ez a néhány mondat – mert cifrább is volt utána az elsőnek –, mint később Tóth Béla híres anekdotája Juhászáról meg a fináncokról, amit hasonló társaságban hírokkodott el, hogy milyen véleményekkel vannak ugyanazon kocsmában egy költőről azok az emberek, akik nem hívták meg át az asztalukhoz, hiszen: „Hogy gyűhetett volna akkor ez a Juhász egy fináncos?” Később, amikor az Ávós központból visszaalakították a Tisza szállót is, egyszer-egyszer megengedtem magamnak, hogy időzzek az éttermi emléktábla alatt – miközben az akkori újjazdagok is át-átnéztek ar-

rafelé –, és citálhassam magamban: „A szerkesztőség nem kocsma, hogy egész nap ott ülünk.” Akkor már lélekben annyira „öreg szögedi” voltam, mint amivé ő végérvényesen visszavált félszázaddal hamarébb.

Sokan szorgalmazták, hogy hadd nézze már Tiszáját a költőszobor, hiszen világ-híressé tette. Olyan verseket írt hozzá, melyekhez képest nagy kedvencei (Verlaine vagy Baudelaire is) csak hallgathatnák, hogy mit suddognak a habok. A szobor azonban egyre csüggedtebben várt, mikorra – megadván Neki a kellő tiszteletet – abba a városba kaptam eltávozási parancsot, ahol biztos ítéletű, egyetemi körének meghatározó egyéniségű fiatal, agilis költője volt egykor Juhász Gyula. Róla szóló első opusom a *Bádogkirály* című kötetemben jelent meg, de úgy, hogy még mintha félig végigírtam volna útját az őrületekig, a körömszonyig, hogy nem is Dózsa-fej, de ön-koponya van elásva a híres őskertben, mely már csak alsóvárosi pusztaság volt sokáig a Bálint Sándor – feledhetetlen egyetemi professzorom – által is a mindenkori Dóмок fölé emelt Templom körött.

Az utolsó tercina így íródott le: „*A veronált itt egek illatozzák / s Tápéről részeg Krisztus néz ide: / porzik a por a Tisza hőmpölyög*”. Am azzal kezdődött: „*Háttal a víznek, nyugodt bronzmagányban. / Mindennek háttal, ami nem dalol...*”. Lehet, hogy ez is hatott, mert egyszer arra mentem vissza (haza?, mert oda is mindig, ahol már nem laktam!), hogy végre átlátott a Tiszán az újszegedi fűzfákig Juhász Gyula szobra. Megfordították. De még nem láthatta, amikor ott szemben akasztotta föl magát Pusztaszeri Zoltán, egzisztencializmussal foglalkozó rokonom-barátom, Suki Béla legkedvesebb tanítványa, kit aztán másként és mások is követtek a Nirvánába. Mikor Szenczi Molnár-versemben a valódi zsoldár szerint hegedűket himbál a túlnani fűzfás, tán így érthetőbb is ez a kép, mert mögötte ott S. B. híres ötvenhatos hegedűje. Talán ezért, hogy jóval később, Ilia Mihályhoz intézett Juhász Gyula-versemben – de már a nyolcvanas években – *Még Tápéről nézvést* címmel egy tizenhárom versszakos költeményben azt idéztem föl, akinek lélekben átéltem örökös öngyilkosságait, azokat a vidéki sirámaid, melyeken a fővárosba tódult, a perifériákat már meg sem értő, újabb irodalmár ismerőseim is ugyanúgy csak sajnálkoztak, ahogy ma a pénzügyi Magyarország teszi ezt. Szerencsémre, nem nagyon figyeltek oda, így leírhattam: „*Elsír egy kocsmát: váradit / amelynek szétfröccsent fala / s egybeterelni színeit / mint szétrongyolt térkép Adyt – / Krisztussá nem juhászodik / Juhász Gyula...*”. Balszerencsémre viszont a hozzáértők sem igen figyeltek mindarra, amit nem idézhetek hosszan, de végre régi önmagammal, a szegedivel, szembenézve fogalmaztam újjá magamban a képet avagy képzetet. Az utolsó előtti szakasz valamiféle üzenet volt – és utalás – a múltakra, melyek akkor még nem múltak el, csak arról a jövőről sem vettek tudomást, mely benne van az ilyes jelenekben, ahol „*Mindég a túlsó parton áll / hol nem szégyen a gyűrt ruha / s bozótta örvénylő szakáll / sem az a köd a veronál / melyben végül hazatalál / Juhász Gyula*”.

Negyvenegynehány éves voltam akkoriban, metafizikai látteleket készítettem – a Tiszáját számára – a már említett filozófiatörténész, S. B. korai elmúlásáról is egy ugyanolyan kiskocsmában torozva – szemben a Csillaggal, melyben kivégzésére is várakozhatott, pedig ugyanolyan eszmékben hitt csak, mint a hajdan bíróságilag is meghurcolt nagy poéta –, s nem Nietzsche-t, ám Kierkegaardot idézve: „A szabadság tartalma intellektuálisan az igazság, és az igazság szabaddá teszi az embert. De éppen ezért az igazság a szabadság műve, a szabadság állandóan az igazságot szüli.” Akkor úgy véltem: „Nyolcvankettő lesz mindörökké.” A Juhász Gyula-vers végét mégis – éppen költőnk állandó igazság-reményében és nagy hitében bízva – így fogalmaztam:

*Létünk három rozsdás szögén
csügg Tápé bádögkerisztusa
pléhtestén villan nem szemén
mi szín volt valaha: a fény –
ilyen szegény ilyen remény
Juhász Gyula*

Így. Mert legcsüggedtebb verseiből is remény sugárzott. Nem valamiféle egoista pátosz, hanem az általa nagybetűvel írt: Emberé.

Es valóban lőn kilencszázkilencvenkettő.

Kétezer kettő is.

3. Szonettsorsok

Egy költő kortársam, fiatalabb éveiben volt szegedi főszerkesztőm (volt költő) parancsára leírta rólam: „Másodlagos élmény – másodlagos költészet.” Voltaképpen Weöres Sándoron kellett ütnie nagyobb, akit magam is mesteremnek vallottam; azaz a hittel, hogy a más létébe való beleérzés, az egész költészet folyamában való lét-fürdőzés, nem más, mint bevallása annak a folytonosságnak, hogy nem csupán elsődlegesnek vélt, kis élmény-életünket verssé fogalmazó irodalmárok lehetünk. Szepesi Attilával együtt már ezt tettük pályánk kezdetén, Szegeden, s később tehetséges, fiatalabb társunk, Baka István lírája is ebben érte el csúcspontját – de nem árt emlékeztetni Petri Csathó Ferencre sem, akitől szintúgy nem állt volt távol az ilyesfajta szellemidézés, mely igen veszélyes ugyan, de nagyon is hasznos oly időkben, mikor az igazság is csak álruhát vehet föl maszkjaihoz.

Nem új dolog ez. Csak nem szabad visszaélni a színészi tehetséggel, mint ahogy azazal az isteni adottsággal sem, hogy bele is skizofrénulhat, aztán belehalhat az ember a másik énjébe.

Juhász Gyula korán megkísértette Istent ezzel: látható egy szakáll előtti fotóján, lehunyt szemmel Beethoven gipszmaszkjával is ifjúkorában. Evtizedek múltán kései korának egyik legnagyobb, ha nem legzseniálisabb verse már van Gogh nevében íródott le 1933-ban, az Önarckép – ez az oly, reá addig nem jellemző költemény, melynek régi alapgondolata az, hogy „Mindig is nagy gyermek maradtam én...”. Ennél többet mond végkifejlete: „A legcsodálatosabb fényeket akartam megfesteni, és elborult / Egész világom. / No de én hiszem, hogy valahol egyszer majd az leszek, / aki akartam lenni. / Egyelőre elszenvedem az életet. / Csak azt / sajnálom, amit megfesthettem volna: / a képeket. Egy egész végtelent.” Két egészen kivételes – mert örültnek ható – meglátás van ebben: az, ahogy a színekre utal (saját impresszionizmusára), majd az, ahogy vissza, egy másik nagy költőre, hajdani barátjára, aki 1911-ben írta a Bolyai-verset („A semmiből alkotam új világot, / mint pókhálóból sző kötél a rab.”) – majd: „Új végtelent nyitottam én eszemnek.”

El lehet tűnődni ezen, az eddig még talán nem is evidensnek tetsző utaláson, de sokkal jobban azon, hogy – amint tükörbe néz az ember – mennyire hasonlít fotóján a költő a festői önarcképre korabeli összehasonlításként; ráadásul a kiszolgáltatott, mert betegebb testvér szempontjából is. Mindez azok után válik még meghatóbbá, ha hozzá vesszük, ahogy az apokrif mögé búvó Juhász Gyula a rokonlelkű fiatal, József Attila

pályáját igazítja Szegeden valamikor, mikor már maga is inkább gyámolításra, támogatásra szorulna. Élete végén viszont – négy évvel halála előtt – végső kiszolgáltatottságában maga vágyik eladdig nem ismert versformában a fivéri megértésre. Az alcím is erre utal így: „*Vincent van Gogh levele testvéréhez. Elveszett.*”

Talán éppen ez az apokrif adta meg a bátorságot, hogy leírjam a Tiszatáj fölkerésére az én Juhász Gyula-képem módosulásait; nem tagadva, hogy inkább tragikus sorsa volt rám hatással, mintsem nagyszerű költészete, mely azonban mindig is bennem élt, és él. Most, hogy hét évvel túléltem az ő földi korát, olyan korszakban, amikor nem divatos arra a híres szocialista meggyőződésre és hűségre hivatkozni, mely sajátja volt, ez utóbbiért jobban szeretem, mint szegedi egyetemistaként valaha. Eppenséggel olyan költői és publicisztikusi mondandóiért, melyek a gazdagodó és a szegényedő embereket egyre jobban szétválasztó társadalomban egyaránt aktuálisak lehetnek. Ráadásul magam is tanárból lettem hírlapíró, voltam végvári ismeretlenségre kárhoztatott költő, örült- és öngyilkosjelölt.

Számtalanszor mormoltam magamban – volt, hogy hátrakulcsolt kezekkel egy bekerített kórházkertben (hányban is – vagy: hányban is?) harmincnégyes címnélkülijét: „*Egy hangszert voltam az Isten kezében, / ki játszott rajtam néhány dallamot, / ábrándjait a boldog szenvedésnek, / azután összetört és elhagyott. / Most az enyészet kezében vagyok, / de fölöttem égnek a csillagok.*” Afféle imádság volt mindez, de meghallgattatott, mert túléltem boldog szenvedéseket is, azt is, amikor az enyészet kezében éreztem magam már – de Isten nem hagyott el, lehet azért, mert még célja volt velem.

Így született meg bennem az a kettős szonett, mely egyszerre idézi Juhász Gyulát és József Attilát, szerelmeikkel együtt, mert már az öröklétben. Megértéséhez ennek a műnek tudni kell, amiről mindig is volt bizonyosságunk, de így még nem. Sokat idézik a Juhász Gyula halálára írt költeményt úgy, hogy nem akceptálják: az csak Attila öngyilkossága után évnnyire jelent meg a Szép Szó 1938-as, novemberi számában, a kevésbé ismert, hasonló témájú, csonkán maradt szonettel együtt. Azt még kevesebben ismerik, a költő sem volt tisztában azzal, hogy hajdani pártfogója, mestere 1937 áprilisában nem is 5-én, hanem 6-án halt meg, a születésnapja utáni éjszakán ugyanis csak több Veronált vett be. József Attila levelezéséből az is kiderül, hogy eredetileg tanulmányt akart volna inkább írni, s így is nagy erőfeszítésbe került, hogy legalább az egyik kéziratot befejezze. Bizonyos pedagógiai megfontolásból a töredékesebb variációt nem tanítják általában, mert így kezdődik (ellentétben a közismerttel): „*Te öngyilkos, micsoda példát / adtál nekünk, kik szeretünk! / Megnehezítet szerepünk. / Hát más nem éppen anynyit élt át...*” Majd: „*Mást nem rokaszt-e annyi vélt vád...*”

A harmadik sor azonban előzőleg így volt: „*Mi rád most deszkát veretünk...*” Ehhez csatlakozik aztán a két utolsó tercina (csak az egyik változatot idézem): „*Kinek a szeme omló könnyű, / elmenni annak ilyen könnyű? / Mért bánts? Én nem bántottalak!*” Aztán: „*Versed csengése mért pereg? / úgy tettél, mint a kisgyerek, / ki becsöngetett s elszaladt...*”

Az eredeti harmadik sor adta a címét az én parafrázisomnak: *Deszkahangok*. A két alcímet pedig a József Attila-i sírversek egy-egy vezérszava: „*Mosdatnak most. Anyád sirat.*” Az első szonett utolsó előtti sorából tehát az első ige; s ugyanígy aztán a másodikból egy idézetvariációból a tárgy: „*Megnehezítet szerepünk.*”

A könnyebb következtetések kedvéért kurziváltam az eredetiekből átvett kifejezéseket is, hogy „*Fáj a hír.*” – vagy „*Mit mondjak most?*” Sorolhatnám. Am legalább évnnyire lényeges, amiért a már halott Juhász Gyula nevében írom a síriratokat (lásd

„S társadtól jön egy sírirat” – az eredetiben) – hogy milyen átélt és bekövetkezendő tragédiák árnya vetült a 30-as évek végére, majd a következő évtizedekre. Az országtérkép szétszakadása, a tehervonatok tolatása ugyanúgy utalás a versekre is, mint a híres József Attila-i kártyaversben a *Kelet* meg a *Nyugat*, vagy a Juhász Gyula édesapjára utaló távirászi szó, de nem kevésbé a majdani tömegsírok emlegetése, vagy egybeolvasztása a két költő közös, hajdani szocialista képeinek. Tehát: „*Hol a munkásság majd a sötét gyárra / szegzi az Ember vörös csillagát.*” (A kritikai kiadás szerint eredetileg „öntött” csillag szerepelt, csak a munkáskórusok hatására alakult ki a későbbi szöveg.) Illetve: *A Munkásotthon homlokára* című Juhász Gyula-mű eszményének mai fonákására való vonatkoztatás: „*Ki itt belépsz, hozd el magaddal / Piros zászlónak a reményt.*”

Hasonló ehhez a reménytelen szerelmek fölemlgetése, különösen Sárvári Annáé, aki (mily véletlen?) 1938-ban követte föld alá a két költőt, míg Flórának megadatott a jövő, melyben századvégig élte túl a megjöendő világomlásokat, hit- és nemzetromlásokat Illyés Gyula népével, hazájával együtt asszonyként, anyaként is.

Sok-sok nem felsorolható vers mellett ezért is volt nehéz valamiként mindazokat fölidézni, melyek kegyetlenebbek is lehetnek tanulságul e félszázadnyi kor különbözőképp meggyötört költőire. Ezért a mindkét poétát oly lélekmélységnyien jellemző kisgyerek-hasonlat, kíméletlenül azonban a csecsemőé, különösen József Attilánál: „*Nézz a furfangos csecsemőre: / bömböl, hogy szánassa magát, / de míg mosolyog az emlőre, / növeszti körmét és fogát.*”

A halottaknak, mint tudjuk, körmük és szakálluk nő tovább a föld alatt. Illetve, pontosabban és költőbben, ahogy a *Meghalt Juhász Gyula* költője írja atyai barátját siratva: „*Még nő szép szakállad s hajad.*”

*

Meglehet, születésének 120. évfordulóján azt érdemelte volna Szeged legnagyobb poétája, hogy 22 évesen írt – már akkor is kérdőjeles – rajongó ifjúságát idézzem: „*Örvényekbe dobva álmodom a szépet, / szeretlek, imádlak, te gyönyörű élet?*” – de azzal se mondtam volna többet arról, akit oly korán megkísértett az önhalál. Mindig a szobrát látom magam előtt. Hozzá szól versem utolsó sora:

„Bocsáss meg nékem. Nem bántottalak.”

Hallgat róla.

Magyar titok?

PÉTER LÁSZLÓ

Gulácsy Lajosnak

VERSMAGYARÁZAT

1907: mára feledésbe merült, de jelentős esztendő a magyar művelődéstörténetben. Csáth Géza, akkor a Budapesti Napló zenekritikusa, május 17-én így sorolta föl az év addigi jelentős kulturális eseményeit: „Láttunk Meunier-szobrokat, Beardsley-rajzokat, Gauguin-képeket, Wedekind-darabokat, Hauptmann, D’Annunzio, Wilde, Ibsen, Maeterlinck fokozott erővel vonultak föl a színpadokra. Hallottunk Debussy-muzsikát, D’Indy-szimfóniát, Puccini operái jobban hódítottak, mint valaha. Szóval mindaz megtörtént, amitől Magyarországot – mint valami kis beteg gyereket a szabad levegőtől – gondosan őrizték.”

Csáth Géza nem említi, de fontos: Gulácsy Lajos (1882–1932) is ebben az évben lépett először gyűjteményes anyagával, mintegy száz képével, a közönség elé. Az Ady-irodalomba Csinszkával kötött házassága révén bekerült festőművésszel, Márfy Ödönnel (1878–1959) együtt mutatkozott be márciusban a pesti Kígyó téri Uránia műkereskedés termeiben, a mai Ferenciek terén.

A Gauguin-kiállításon

1907. május 11.

Május 11: délelőtt megnyílt Paul Gauguin (1848–1903) kiállítása a budapesti Erzsébet téri Nemzeti Szalonban. Itt találkozott először Juhász Gyula, a költő, és Gulácsy Lajos, a festő.

*Lajos, emlékszel, amikor először
Kerített össze minket alkalom,
A boldogságos, békés délelőttön
Gauguinnek száz lázálma a falon?
25 A sárga fényben a kövér banánok,
S a sárga tájon barna emberek,
Az elveszett Éden, mely fájva fájón
Bennünk zokog, ujjong, ragyog, remeg.
S a furcsa bálvány, szent fából faragva,
30 Mosolya sír, és bánata mosoly,
Önarcképem! – mondottad, és a zajban
Kacajod bongott, mint ha szél dobol!*

(Gulácsy Lajosnak, 1922)

Juhász Gyula 1906 őszétől gyakorló tanári évét a máramaroszigeti piarista gimnáziumban töltötte. Száműzetéseinek első állomása volt ez a szülővárosától, édesanyjától oly messze eső kisváros:

*Magyar Kelet bazárja volt e város,
Fajok tanyája, ódon és kies,
Közel az éghez s a magyar határhoz,
S a vándorló költőhöz is szíves.*

*Kegyes atyáknál öreg iskolában
Magyart, latint oktattam itten én,
Párizs felé szállt akkor ifju vágyam,
Fiatalságom ódon Szigetén.*

(Máramarossziget, 1920)

Első öngyilkossági kísérlete is ehhez a városhoz fűződött. 1907. február 9-én titkon otthagya Szigetet, Pestre utazott. „Consummatum est” – hagyta ott egy papírlapra írva szobájában. „Elvégeztetett” – a bibliai idézet egyértelműen halálra készülését mutatta. Október elsején, amikor következő állomáshelyéről, Léváról ugyanígy tűnt el, szintén ezt az üzenetet hagyta hátra. Csak néhány ekkor született verse (*Nagy temető, Anyóka, Költők, Vita somnium breve*) tájékoztat mély letörtségéről, depressziójáról, és emlékező sorok későbbi költeményeiből (*Emlékek útján*, 1919; *Nefelejcs*, 1920) arról, hogy ehhez lélekölő magányán, életkörülményeinek sivárságán kívül valami szerelmi csalódás is hozzájárult. Nem maradt semmi adat arról, mi történt vele ezekben a napokban. Pár nap múlva visszatért Szigetre. A Világosság című lap február 16-án annyit írt, hogy Juhász Gyula Pesten járt „idegbaját gyógyíttatni”.

Május 10-e táján ismét Pestre utazott, most már igazgatói engedéllyel, hogy letegye tanári, akkor – s még az én időmben, 1948-ban is – úgynevezett pedagógiai vizsgáját. A helyi lap, a Máramarosmegye 19-i száma meg is írta: „Juhász Gyula, lapunk munkatársa május 17-én Pesten letette tanári szakvizsgáját.” Juhász Babitsnak – Szegedre! – június 15-én írta: „Én – egyébként – letettem sikerrel a pedagógiát, diplomám van, csak pénzem nincs kifizetni.” Pesti tartózkodásának érdekes nyoma maradt Kiss József hetilapjában, A Hét június 9-i számának szerkesztői üzenetei között. Ekkor közölte a lap Juhásznak *Sírató* (később *El Cytherébe...*, végül *Szép csöndesen*) című versét. Ezt is a képzőművészet ihlette: Antoine Watteau (1684–1721) *Indulás Cytherébe* című híres festménye. Kiss József így üzent Máramarosszigetre J. névre: „Tudtunkkal Ön huzamos ideig a fővárosban tartózkodott. Kerestük, firtattuk, telefonoztunk jobbra-balra. De hasztalan. Ön ismét eltűnt, mint a kámfor. Bár kétségkívül a poéta életrajza a verseiben van legpregnansabbul megírva, mégis érdekelnének a közelebbi adatok is. Ha a lustasága megengedi, írjon néhány sort magáról.”

Hazatérve Szigetre, Juhász Gyula a Máramarosmegye május 24-i számában *Gauguin* címmel kis karcolatban számolt be élményéről. A külső körülményeket így örököltette meg: „Pokoli hőség, rákvörös ábrázatok, izzadó pocakok, villogó női vállak és fogak. A vásznakon kezd olvadni a kármin. A hölgyek arcán már régebben.”

Saját véleményét nem rögzítette, hanem ellesett vagy kitalált beszélgetéseket örökölt meg egyrészt „a műértő” és az átlagnéző, bizonyos Kovald úr, másrészt „a festő” és ugyanezen Kovald úr között. Ez utóbbi nem tudta, mit is gondoljon Gauguin festészetéről, s képmutatóan ingadozott a szélsőséges nézetek között. Miután kipuhította „a műértő” álláspontját, vele együtt cseplő a képeket. „A műértő” szerint a tárlat „háromemeletes hülyeség”; „az embert a guta kerülgeti”. Kovald úr erre tódítja: „Es ez

a művészet. Ez a bemázolt ég, ez a kipingált nő, ez a kutyafejű tatár.” Am amikor „a festő” dicsérte a képeket, ő ezt is túllicitálta. A festő szerint: „Hát, őszintén szólva, mind elbújhatunk a föld alá. Ez a Gauguin egy csoda...” „Semmik vagyunk hozzá képest, pici kis mázolóok.” Most Kovald úr: „Csodálatos, csodálatos! Sőt kolosszális!” „Óriási. Originális. Csupa csuda.”

Bizonyára a Gauguin-kiállítás jellemző epizódját ragadta meg a költő: *se non è vero, è ben trovato*. Ha nem igaz is, de jól volt kitalálva. Gauguin afféle vízvázalstó lett: a modern művészetszemlélet próbaköve.

A kiállítás Juhász Gyulát versre is ihlette: *Primitiva* címmel, *Egy Gauguin-kép alá* alcímmel először a Budapesti Napló július 13-i számában jelent meg, és a költő fölvette szeptember 27-én megjelent első verseskötetébe (*Juhász Gyula versei*, 1907). Költészetének ekkor keletkezett több darabján szintén érződik mind a Gauguin-

élmény, mind Gulácsy festészetének hatása (*Turris eburnea*, 1908; *A nagy üvegház*, 1909).

Gulácsy Lajos barátja, Juhász Gyula egyetemi társa és 1918-ban a *Késő szüret* című verseskötetének kiadója, Farkas László (1882–1970) szintén ott volt Gauguin e nevezetes kiállításán. „Mind a ketten akkor láttunk először eredeti Gauguin-képeket, és elbűvölve csodáltuk a rőt, szilvakék és mély barna színeket, az árnyéktalan, buja erdők, a gyümölcszedő vadak álmos mozdulatait...”

Farkas László hitelesítette a *Gulácsy Lajosnak* című vers idézett 31. sorát. „Gauguin képein gyakran előfordul egy torz fej. Allítólag az ő önarcképe. Mások szerint a tahiti vadak réme, ijesztő kísértete. Ehhez hasonlított Gulácsy. Ő maga is mondta: ez az én arcképem.” Farkas László így írta le Gulácsy külsejét: „A barna, elferdült arca, a rendkívüli nagy, csodálatosan összegömbült orra, a túl ildomos, szinte alázatos, hajlongó modora, az ijedt feleletei, az életre nem termett embert mutatták.”

Juhász Gyula – számos önarcképverse bizonyítja – tudatában volt, hogy nem férfiszépség.

*Fejemen a formák hiába vívtak,
Rút lett az arcom, nyúlt a koponyám...*

(Önarckép, 1911)

Gulácsyval való rokonszenvének egyik összetevője lehetett, hogy ebben is sorstársának tartotta. A másik, amelyben szintén hasonló volt a helyzetük: a különleges viszony édesanyjukhoz. Juhász 1902-ben, Gulácsy 1905-ben veszítette el édesapját, s ettől kezdve édesanyjukkal kettesben éltek, s némiképpen túlzó ragaszkodással képtelenek voltak kiszakadni vonzásukból. Nyilván ezért is maradtak aggregények. Ezt a párhuzamot már szintén Farkas László figyelte meg.

Juhász akár saját édesanyjáról is írhatta volna, amit Gulácsyéról írt:

„Az édesanyját is bálványozta, a törekeny kis öregasszonyt, aki könnyes szemekkel és síró szavakkal ajnározta elveszett fiát, és ha nagy nehezen elengedte, a látogatás után órákig földúlva járt-kelt a folyosókon, az elzárt ajtót rázta, és az orvosnak panaszosan siránkozott, mint egy nagy beteg gyerek:

– Az édes mamácskámát akarom látni, nagyon szerettem volna még neki valamit mondani.

Szegény fájdalmas anya, elpusztult ebben a reménytelen jóságban és szeretetben.”

A különbség csak annyi, hogy özvegy Juhász Illésné (1862–1953) túlélte fiát.

A Gulácsyval való találkozásáról idézett versén kívül prózában is megemlékezett. A Magyarorszag 1925. február 1-jei számában tárcát írt róla *A szépség betege* címmel. Így kezdte: „*Angyali lélek egy szatír testében*: ez volt az első gondolatom, amikor fiatalságomban legelőször találkoztam Gulácsy Lajossal. Olyan fájdalmasan mosolygott, mint aki bocsánatot kér az emberektől, hogy közéjük tévedt, és olyan rejtelmesen, mint aki a titkot hordozza magában.”

Ebben az írásában idézte föl élményét Gulácsynak egyik képéről, amely Don Quijotét ábrázolta. „Csöndes téboly meredt rám erről a képzeleti arcról, és én sokáig nem tudtam elmenni tőle. Vonzott és megdöbbenett. Akkor jegyeztem meg ezt a nevet: Gulácsy. És eljegyeztem lelkemet az ő művészetével.”

A Wedekind-bemutatón

1907. május 11.

Ugyanannak a május 11-i napnak másik nagy élményéről, estjéről, Frank Wedekind (1864–1918) *Tavaszi ébredése* (*Frühlings Erwachen*, 1891) című drámájának vígszínházi bemutatójáról többször is írt, szólt Juhász Gyula. E drámájában a német drámaíró és költő a nemi nyomorúságban sínylődő ifjúság tragédiáját dobta a közönség elé, azokat, akiket a társadalom képmutató erkölce a halálba kergetett. Ma már csodálkozhatunk, miért vált botránykővé a dráma mondanivalója és különösen néhány jelenete, de a 20. század elején – ahogy Gauguin piktúrája a képzőművészetben –, úgy lett vízváltató Wedekind színműve a – nem csak a hazai – színházi történetében.

Juhász Gyula 1919 áprilisában a szegedi városi színház direktóriumának lett tagja, *primus inter pares*, első az egyenlők közt: Baróti József (1886–1940) rendező és Ocskay Kornél (1885–1963) operaénekes társaságában. Ekkor cikksorozatot írt a Délmagyarországban *Színházi emlékek* címmel. A háromrészes sorozat utolsó darabja április 27-én jelent meg *Reinhardt a Vigben* címmel. A május 11-i Wedekind-bemutatóban játszott Max Reinhardt (1873–1943), a nagy színész és rendező, a berlini Deutsches Theater igazgatója. Erre emlékezett a költő: „lelkemben újra föléledt az én legforróbb színházi emlékem, egy májusi este vihara a Vígszínházban, az első Reinhardt-előadás, amit láttam, és ami felejthetetlen.” „1907 májusában Reinhardt gondolt merészet és nagyot, és mivel a porosz cenzúra nem engedte meg Frank Wedekind *Frühlingserwachen*-jének előadását a berlini színpadon, tehát lejött Budapestre, egyenesen a Vígszínházba, és itt mutatta be, minden más színpadot és várost megelőzve, tavaszi vendéjátéka során a *Tavaszi ébredését*. A karzatról néztem végig ezt az emlékezetes premiert, mellettem Kosztolányi és Csáth Géza álltak, közelemben mint lelkes kezdők és fiatalok Törzs Jenő és társai. Ez volt az az esemény, az az élmény, az a színházi szenzáció, amelyik

fölülmulta várakozásomat; amelyik meghaladta reményeimet. Reinhardt jött, játszott és győzött.”

Megöröktette a darab lényegi mondandóját és különleges hangulatát:

„*Plein air*’ a színpadon. Napsütés, meleg, derűs és fanyar tavaszi napsütés, akár egy Manet-képen, akár egy Szinyei-Mersén, akár egy Rysselberghén. Ahogy a függöny fölment, a közönség értő része (a páholyokban inkább butonok² és betétek³ ültek, mint értők) lelkesen és önfeledten tapsolni kezdett. A díszletet is meg kellett tapsolni. Mert a díszlet is élt, virult, játszott, győzött. Micsoda fiatalság pezsgett és áradt ebben az előadásban! Camilla Eibenschütz kisasszony Wendlája! Nem is volt szép, csak elragadó, a macskaszerű soványságával, éretlen bájjával, megrázó szívhangjaival, amikor a szénapadláson, a koromsötét színen, borzongató meleg, tikkadt hangján jajongta: *Küsse nicht!*’ Utána a függöny lassan, mintegy elbámulva lement, a nézőtér hirtelen kigyulladt, az arcok is kigyulladtak, pisszegés, zaj, tumultus, majd taps, a páholyok prúd tulajdonosai hátat fordítanak, mi a karzaton kitartóan és keményen tapsolunk, sípolás, a rendőrök néhány embert kivezetnek. »Nagy botrány a Vígszínházban a Wedekind-bemutaton.«’ Hát igen, nagy botrány volt, a bugrisok megbotránkozása a szókimondó, a becsületes, a komoly, a véresen igaz művészetén.

A tanári konferencia zseniális paródiáján kénytelen-kelletlen derültek és mulattak a legprűdebb lelkek is. Homéri kacajok estek. Azután elborult a színpadi *plein air* az utolsó fölvonásban, a temetőben, az esőben, megjelent maga a szerző is mint színész, az álarcos ember alakjában. (Hogy Wedekindben, akit bámulok és szeretek, mint színészben szintén csalódtam, nem tagadom, de nem fontos.)

A darab végén, néhányan irodalmi mordályégetők, ahogy Kosztolányi elnevezett bennünket, ott maradtunk, és parázs tüntetést, hódoló tiszteletadást rendeztünk a tiltott költőnek, a kifütyültnek, a diadalmasnak.

A függöny fölment, a sírok fejfái között előbotorkált Wedekind, nyakában egy nagy vörös szalagos koszorúval, kezében esernyővel, és ajkán a félreértett zsenik szomorú mosolyával. Mondani akart valamit, de azután egyet intett, talán eszébe jutott, hogy nem tud magyarul (az apja ugyan innen indult, erről a földről, úgy látszik, mindenki magyar egy kicsit, aki valaki), és nem akart udvariatlannak látszani. Az egyik fejében megbotlott, a koszorú félrecsúszott, a mosoly eltűnt, a színház elsötétült...”

Jellemző, hogy akár a Gauguin-tárlat, a Wedekind-bemutató is megosztotta a nézőket, akik jórészt itt sem tudták, mint vélekedjenek a látottakról. Juhász most is ellesett hazafelé a villamoson egy párbeszédet. Az egyik utas mondta a másiknak: majd Porzolt megírja, hogy jó volt-e vagy nem volt jó. „Ebben megnyugodtak.” Porzolt Kálmán (1860–1940), a Népszínház igazgatója, tekintélyes színikritikus is volt.

Frissen is beszámolt a költő színházi élményéről, még a Gauguin-kiállításról írt cikke előtt egy nappal, a Máramarosmegye május 23-i számában. Ezúttal *Ignotus No 2* álnéven *Névtelen levél Frank Wedekindnek* címmel méltatta a szerző bátorságát, amiért drámájában a nemi ébredést ábrázolni merte. Álnév alá nyilván azért kellett bújni, mert a müncheni íróval azonosuló nézetei aligha tetszettek volna a kegyes atyáknak, akiknek gimnáziumában tanított.

¹ Nyílt levegő (francia): a szabad természet fényeinek ábrázolása.

² Bouton (francia): gyémántköves fülbevaló. Itt átvitt értelemben: ilyet viselő gazdag nő.

³ Betétkönyvet birtokló gazdag ember.

⁴ Ne csókolj! (Németül.)

Közvetlenül az őszirózsás forradalom előtti napokban, amikor már érezni lehetett a demokratikus forradalom előszelét, 1918. október 27-én *Októberi ifjúság* című vezércikkében így idézte emlékét: „Én is voltam fiatal diák – fiatalnak ma is fiatal vagyok – én is szenvedtem, én is voltam szomorú, de egy olyan világban, amelyben ifjú életünk legfontosabb és legérdekesebb dolgai közé tartozott egy forradalmi Wedekind-premier Pesten, egy lázongó Ady-vers, egy mélységes Tolsztoj-regény és egy szőke színésznő hajának bódító illata.”

1933-ban ötvenedik születésnapján Magyar László a Kálvária utcai idegklinika 23. sz. szobájában készített vele interjút. „Gulácsyt szerettem a legjobban – emlékezik róla Juhász Gyula. – Sohasem felejttem el azt a színházi estét, amit együtt töltöttünk. Nevezetes este volt.” „Ott szorongtunk, lelkesedtünk a karzaton, Gulácsyval, Kosztolányival, Babitscsal, és tüntettünk azok ellen, akik a rosszul értelmezett erkölcs nevében tüntettek a darab és az irodalom ellen, és a rendőrök akkor azokat a tüntetőket vezették ki a színházból, amely akkor még templom volt. Különösen a magyar színház. Menedéket adott a német Wedekindnek, akit császári tilalom száműzött a német színpadról. Ő maga is játszott a budapesti előadásokon. Felejthetetlen este volt. Akkor forrt össze a szívem Gulácsy szívével.”

Paolo és Francesca

1907. október

Föltételezem, hogy Juhász Gyula *Paolo és Francesca* című egyfőlvonásos drámai költeményét, „tragikus idilljét” Gulácsynak 1903-ban festett, azonos című akvarellja ihlette. Csak 1908. április 19-én, a nagyváradi Szabadság húsvéti mellékletében jelent meg, de Juhász ekkor azt írta, hogy már 1907-ben megszületett, sőt a szegedi színház igazgatója, a neves Makó Lajos (1854–1908) el is fogadta előadásra Fodor Ellával és Almásy Endrével a címszerepekben. A Dante *Isteni színjátéka* (1320) első részének, a *Pokolnak* V. énekében fölillantott történet, Babits szavaival „a *Divina Commedia* egyik legszebb és legnépszerűbb epizódja” sok művészt ihletett alkotásra. Kovács Sándor Iván már Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* (1646) című eposzának Cumilla és Delimán epizódjában kimutatta Dante e történetének hatását. D’Annunzio e tárgyú színművét 1901-ben Duse Eleonórával a főszerepben mutatták be. A budapesti Operaházban 1912-ben Abrányi Emil szövegével, ifj. Abrányi Emil zenéjével három főlvonásos operaként került színre. Csajkovszkij és Rahmanyinov zenekari művet alkotott e címmel. Tóth Árpád (*Non più leggervano*,⁵ 1913) szonettja után legutóbb Orbán Ottó írt költeményt e motívum alapján (*Paolo és Francesca a kárhozottak között*, Holmi, 1993).

⁵ Nem olvastak többé... (olaszul)

Váradon

1908–1909

Juhász Gyula 1908. február 13-án érkezett Nagyváradra, hogy elfoglalja helyettes tanári állását a premontreiek gimnáziumában. Bekapcsolódott a pezsgő helyi szellemi életbe, a hírlapok, a színház, a képzőművészet világába. Április 5-én szerepelt először nyilvánosan. *Menieur*, *Gauguin*, *Maris* című verseit olvasta föl a Magyar Művészet néven társult festőknek a megyeházán rendezett kiállításán, a megnyitó matinéján. Az esemény jelentőségét növelte, hogy hosszabb párizsi időzés után ekkor tért vissza először Ady Váradra. Juhász Gyulát ez ihlette *A Tábor hegyén* című költeményének megírására. A váradi napilap, a Szabadság, amelynek ekkor a költő külső munkatársa volt, 5-i számában közölte a versét. A tárlatról pedig két beharangozó cikket is megjelentetett: *Egy gyöngye kürtész* címmel április 3-án Adytól, *A nagyváradi tárlat* címmel 4-én Juhásztól. A lap április 7-i tudósítása idézte Juhász Gyulának a verseit bevezető szavait: „Szíves engedelmmel pár versemet olvasom föl, amelyekkel dokumentálni szeretném azt a benső rokonságot, amely egyrészt a modern líra és a modern képzőművészet, másfelől a művészet és az emberi szolidaritás megváltó gondolata között van...” Gulácsyról, aki Olaszországból hazaküldött képével mutatkozott be a váradiaknak, de nem volt jelen, ennyit írt: „Gulácsy az égi, botticellesque⁶ hangulatok érzékeny lelkű, finom kezű álmodója. Mesehangulatot mesestílusban mutat kiállított képe.” Közvetlenül folytatásaként ezeket írta: „Márffy Ödön a nagy művészi eltökélések embere. Erősen egyéni módon tudja átérezni a nagy francia modernnek érzéseit, és az ecsetnek csodálatosan biztos és merész kezű forgatója. Egy kis, de nagyon értékes kollekcióval szerepel, a tájképe, interieurje, portréja és csendélete egyaránt bravúrosan finom művész-munka.”

Ez az elismerés és a kettejük közt ekkor folyt beszélgetés készítette Márffy Ödönt, hogy 1909. január 23-i levelében arra kérje Juhászt: segítse önálló kiállításához A Holnap égisze alatt. Juhász és A Holnap több tagja készséges volt: április 11-én, húsvétvasárnap, megnyílt a tárlat, s Juhász erről is beszámolt. A holnaposok ezután több festőnek, köztük váradiaknak – Tibor Ernőnek, Balogh Istvánnak, Honti Nándornak – kiállítását rendezték meg.

Június 13-án nyílt meg Váradon a Fekete Sas termeiben a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre (MIENK) kiállítása. Ezen már jelen volt Gulácsy is. Az előző évben alakult művészegyesületnek csak tiszteletbeli tagjaként vett részt a kiállításon. 1907 augusztusa óta Olaszországban, Comóban, Chioggiában, Velencében és Veronában élt; ekkor tért haza. Egy termet teljesen az ő mintegy nyolcvan képe töltött meg, zömükben olyanok, amelyeket a számára legnagyobb élményt jelentő Veronában alkotott. A Nagyváradi Napló beharangozásként közölte Gulácsynak *A virágünnep vége* című tárcáját. A Nagyvárad ugyancsak előzetes hírverése: „Most nem egy jelentéktelen művásárról, hanem nagy jelentőségű művészi eseményről van szó. A modern festők legtehetségesebb és legharcosabb csapatja látogat el hozzánk, s ez alkalomból maga Rippl-Rónai József, a legnagyobb magyar impresszionista is ellátogat Nagyváradra. A kiállításon Gulácsy Lajos, a magyar preraphaelita, a bájos, stilizált mesék és álmok festője külön kollekcióval szerepel.”

⁶ Sandro Botticellire (1445–1510) emlékeztető.

A festő két csoportra osztotta képeit. Az elsőnek *Tizenkettedik századi álmok* címet adta. (Ősszel budapesti kiállításán ezt a címet *Veronai álmokra* változtatta.) A *Biedermeier mulatságok* című második csoportot további négy részre bontotta: 1. *Na' Conxypan meseváros furcsaságai*. 2. *Intimus zenedarabok*. 3. *Újabb impressziók*. 4. *Visszaemlékezések*. A kiállításon 23 képe kelt el.

Az egyébként Budapesten lakó édesanyja valamilyen családi kapcsolat révén időnként tartósabban a Váradhoz közeli Székelyhídon (ma Săcueni) tartózkodott, így ekkoriban Gulácsy is gyakran időzött Váradon, ahol rokonai is éltek. A Nagyvárad szerint ezúttal június 8-án érkezett a városba, „kinek nem látni mását”. Köszöntésére Juhász Gyula a Nagyvárad június 10-i számában *Gulácsy Lajosnak* szól ajánlással újra közölte *Az álóévirág* (1906) című versét. Ezt a kiállítás megnyitásának napján, 13-án szintén közölte a fővárosi Független Magyarország, amely ez időben a holnaposok legfőbb támogatója, orgánuma volt.

A tárlatnyitó matiné botránnyal kezdődött. Tisza István Bihar megyei helytartója, Miskolczy Ferenc főispán vállalta a megnyitást. Dutka Ákos (1881–1972) így idézte föl a történeteket: „Eljött a kiállítást megnyitni, eljött a vármegye, ott volt a város egész értelmisége. Gulácsy az izgalomtól sápadtan várta, hogy a főispán megáll a képei előtt. A főispán pedig csak a képeket látta – s ezek a falak táncoltak előtte. Kigyúlt arcán és szemében a felháborodás villáma. Nézte az azóta kultúrhistóriává és a Szépművészeti Múzeum büszkeségévé vált műremekeket, és aztán sarkon fordult, és otthagya az egész gyülekezetet. Gulácsy Lajos, szegény, megsemmisülten ült le egy sarokba, és kopott pergamenlapra rajzolgatni kezdte a *Firenzei párbajt*. Két középkori lovag viaskodott a kartonon, jelképeként az imént lezajlott bihari párbajnak.”

„Böloni György – folytatta beszámolóját Dutka Ákos – egy kis formás megnyitó beszédet rögtönzött, és iparkodott felmelegíteni a hirtelen befagyott hangulatot.” Utána Dutka Ákosné négy *holnapos* költő: Ady Endre, Dutka Ákos, Emőd Tamás és Juhász Gyula verseit mondta el; Dutka Ákos A Holnap és a MIENK, a líra és a pik-túra párhuzamos modern törekvéseit ecsetelte; Juhász pedig Gulácsyról beszélt. A Nagyvárad 15-i tudósítása szerint „eredeti, új szempontokból fejtegette azokat az elemeket, amelyekből Gulácsy modern és egyéni művészete kialakult. A stilizálás jelentőségéről, korunk történeti stílusérzékéről, Gulácsy preraffaelita és rokokó témáiról igen érdekes gondolatokat művészi formában adott elő.”

Ady június 10-én érkezett haza Párizsból. A kiállítás megnyitásán még nem volt jelen. Dutka szerint: „Később Ady is ellátogatott Váradra, s június 20-án részt vett a kiállításon rendezett matinén, ahol négy verset olvasott fel. A felolvasott versek közül az utolsót előző estén itt írta Váradon, Váradnak szánt vallomásnak, s ez a vers Ady egyik legragyogóbb drágaköve.” A forrásokból három versének címét ismerjük: *Első szeretőm ölében*, *Az Anti-Krisztus útja*, *Sem utódja, sem boldog őse...* Ez utóbbi, akkor még *Szeretném, ha szeretnének* címmel, a Nagyvárad Napló 22-i számában jelent meg először. Végleges szöveggel a Nyugatban július 1-jén:

*Szeretném, hogyha szeretnének,
S lennék valakié,
Lennék valakié.*

A szemtanú Dutka Ákos számára felejthetetlen emlék lett, amint Ady halálsápadtan mondani kezdte, és könnyesen, kántálva, a prédikátorok szavával elsőhajtotta ezt a vallomást. „Soha megatottságnak ilyen jelenetét nem láttam. Gulácsy Lajos hosszú

szerzetesalakja, mint a kivert testvér árnya, sírva borult a nyakába, és alázatosan megcsókolta.” Csodálom, hogy Gulácsy oly különös figurája, sajátos művészete nem tükröződik Ady életművében.

Ezt a második matinét Juhász Gyula nyitotta meg. A Nagyvárad 22-i tudósítása *Irodalmi ünnep a MIENK tárlatán* címmel jelent meg. Juhász előadásáról ennyit írt: „Azt fejtette, hogy az első vidéki város Nagyvárad, ahol megértő emberek tudatában él, mily szép és nagy jelentősége van annak, hogy a modern művészi törekvések oly nagy alakjait, mint Ady Endre, Rippl-Rónai József, Gulácsy Lajos együtt ünnepelheti a megértők pár száz főnyi tábora.”

Gulácsy Lajos *Kopott freskók* címmel olvasta föl 13. századi idilljét.

A kiállítást rendező Bölöni György (1882–1959), Ady párizsi barátja, így emlékezett:

„A kiállításon szereplő festők között Kernstok Károly, Rippl-Rónai, Berény, Márffy mellett nagy gyűjteménnyel szerepelt Gulácsy Lajos. Gulácsyval nagyon összebarátkozott Juhász, és az álomlátó, feminin lelkű festő, aki alig élte a földi élet realitásait, mert annyira lekötötte Nakonxipánnak nevezett képzelet világa, amiről folyton mesélt, amit állandóan rajzolt, festegetett, s aminek világát maga teremtette fantáziás alakokkal benépesítette, a törekeny, nőies, szelíd, az egyéniségét lírájában felolvasztó Juhászban találta meg a maga mását, rokonát, amint-hogy Juhász is Gulácsyban a magáét. Heteken át együtt volt elválaszthatatlanul a két barát. Juhász méltányolta Gulácsy álmovízióit, finom művészetét, de még inkább az igazán ritka bájjal megáldott embert. Tetszett neki ez a művészi játék, és nem volt aztán Gulácsynak megértőbb, ragaszkodóbb és hódolóbb értékelője, mint ő. A nagyváradai nyári éjszakákban két árnyként imbolygó romantikus rótt a Hársfa sor alatt az utat, vagy valósággal andalgott a Bunyita-ligetben, egymás szellemétől megigézve: kora legigézesebb piktor-lírikusa, Gulácsy Lajos és az akkor már költészetében a csillagok felé szálló Juhász Gyula.”

Az alább idézendő versrészletet Bölöni 1958-ban papírra vetett emlékezésében e szavakkal vezette be: „Bizonyára e szép hetek áhítatos pillanataira gondolva írta Juhász Gyula két évtized múlva a Lipótmezőre került, magát vesztett festőnek:”

*Lajos, emlékszel, Váradon, tavasszal
A kis csapszékből, hol Watteau lakott,
35 Lerajzoltál, vén márkit, vaskalappal,
S tegnapnak láttad már a holnapot.*

Bár kis kezdőbetűvel írta a *holnap* szót, kétségtelen utalás ez A Holnap körére: ket-tős értelme van itt ennek. Egyrészt azt sejteti vele a költő, hogy a konzervatív hazai költészetben – Ady szavával – „irodalmi háborgást”, sőt némely körökben botrányt

keltő *holnapos líra* – élén Adyval, Babitscsal – mint a modern művészet úttörője hamarosan éppúgy tegnappá, múlttá lesz, mint minden művészi forradalom; másrészt azt jövendőlte, hogy Gulácsy, a mesék és álmok festője, megelőzte korát; hozzá képest akár a többi modern is már – *tegnap*.

A festő és a költő váradi szép napjainak tanúja volt Juhász újságíró-társasága, Branyiczky Dezső (1889–1957), a későbbi orosházi lapszerkesztő, aki kevéssel halála előtt engem is megkeresett. 1956-ban így emlékezett:

„Együtt jártuk a nagyváradi kiskocsmákat, Juhász Gyula kedvelt helyeit. Estéről estére sorra vettük a Kispipa, Kékmacska, Újvilág s a váradvelencei csapszékeket, meg a Körös-parton levő kis vendéglőket. Kiszabadulva a kávéházak levegőjéből, a szürke kispolgárok, pihenő munkások mellett a képzelet óriási birodalmába szállt lelkünk. Gauguin-t idéztük, Verlaine-t, Rimbaud-t, Villont...” „A világhírű nagy művészekkel, írókkal való képzeletbeli társalgás mindennapos volt, olykor-olykor egészen komolyan vitázva velük.” Így kell tehát értenünk a 34. sorban említett csapszéket, „hol Watteau lakott”...

Gulácsy, mint Branyiczky mesélte, állandóan fekete ruhában, magasra gombolt mellényben járt, mindig simára borotválva: „egészen papi külsejű ember volt”. Így találta ki Juhász Gyulával, hogy környezetük megtréfálására *főtisztelendő úrnak* szólítja; sőt az egyik vendéglősnek az érdeklődésére meg is toldották: ő a makói püspök! Ettől kezdve kitüntető szívélyességgel fogadták őket mindenütt, ahova eljutott „a makói püspök” híre...

Dutka is írt a festő és a költő éjszakai kalandjáról. A megnyitó estjét együtt töltötték Dutkáéknál a holnaposok meg az impresszionisták. Ady kivételével, mert ő már elutazott Kolozsvárra. A vacsora és az itóka után Gulácsy és Juhász otthagyta a társaságot. Bölöni mosolyogva nyugtatta a többieket: „A lányoknál majd megtaláljuk őket. Lassan valamennyien felálltak, és elindultak Gulácsyt meg Juhász Gyulát keresni a váradi éjszakában.”

Már idézett prózai emlékezésében (*A szépség betege*, 1925) Juhász szintén főként ennek a kiállításnak élményét hangsúlyozta.

„A színes és hangos vidéki nagyvárosban, ahol A Holnap született, kollektív kiállítást rendezett régi és új műveiből, és ekkor kerültünk közelebb egymáshoz. Bevezető előadást tartottam róla az ünnepélyes megnyitáson, amelyre ő a dán királyfi⁷ kosztümjében és karddal az oldalán akart megjelenni, és mint a korai reneszánsz és kései barokk köztünk járó szellemét üdvözöltem. Ő mosolygott, kedveskedett, és egy hosszú elbeszélést olvasott föl Nakonxipánról, amelyet a közönség nagy része ámulva és bámulva hallgatott.” „Velencei ünnepélyt is rendezett egy este a tárlat öröme, és »szép kisleányokról« is gondoskodott. A nőkkel, akik nem tartoztak Vesta szüzei közé, olyan lovagiasan és gálánsan bánt, mint egy keresztes vitéz vagy egy trubadúr. Mikor a kávéházban üldögélt, írók, művészek, kereskedők és bankárok között, állandóan udvariasan mosolygott, de nemigen figyelt a beszélgetésekre. Mindig valahol másutt járt a lelke, a képzelete, a vágya, és azért azt hitték, hogy nagyot hall, pedig csak nagyon messzire volt attól a világtól, amely körülötte zsongott és zsibongott.

Sokat emlegette Grandet Eugéniát, mint akit jól ismert, és akibe reménytelenül szerelmes is volt. Mert ő mindig reménytelenül volt szerelmes. Grandet Eugénia arcképét is megfestette...” Erre utal a költő a versben is:

⁷ Hamlet.

*A Köröst néztük, és láttuk Velencét,
A kávéházban Goethe ült velünk,
Esengtük Grandet Eugénia szerelmét,
40 A csillagot kerestük, mely letűnt.*

Magyarázatlan, miért ragaszkodott Juhász Gyula Balzac híres regényhősnéjének (*Eugénie Grandet*, 1833) latinos, magyaros változatához, noha ez öt (*e-u-gé-ni-a*) vagy netán négynek fölfogott (*eu-gé-ni-a*) szótagával túllép a vers váltakozóan 10 és 11 szótagú sorain: 12 ~ 13 szótagossá lesz. Az eredeti francia alak kiejtésével (*őzsēni*) viszont szabályosan illeszkedik a többihez. A kritikai kiadás óta a népszerű Juhász-összesekben ezért is mertem *emendálni*, helyesbíteni.

Közjáték

1911–1914

Gulácsy még 1909-ben ismét Olaszországba utazott, Veronában töltött hosszabb időt, de megfordult Velencében, Chioggiában, Comóban, Padovában, Bresciában, Nerviben, Genovában is. Juhász Gyula helyettes tanári állása, mivel a premontreiek szerzetesánárral tölthették be, 1911 tavaszán megszűnt.

Még Váradon volt május 18-án, amikor Gulácsy harmadik váradi tárlata megnyílt. Ezúttal Erdei Viktor (1879–1945) és Erdeiné Karinthy Ada Noémi társaságában állította ki képeit. Karinthy Adáról nem vett tudomást a magyar művészettörténet. Csak Szabó Ákos András *Magyar festők és grafikusok életrajzi lexikona* (Nyíregyháza, 2002) tud róla, de ez is – csupán Tersánszky Józsi Jenőnek *A félbolond* (1994) című műve nyomán – annyit mond róla, hogy az 1900-as évek elején a nagybányai művésztelepen dolgozott.

A megnyitó most is matiné keretében zajlott, Dutka Ákos mondta a bevezetőt. Érdekes, hogy Juhász Gyula szerepléséről nem tudunk. Írt ugyan a tárlatról, de nem a képekről, hanem „a nagyváradi tárlatok matinéinak pszichológiájáról”. Ezt is Joó György álneven, bő héttel később, a Nagyváradi Napló május 28-i számában *A matiné és a sorsharag* címmel. Váradon – írta – emberemlékezet óta divat a képzőművészeti kiállítások műpártoló látogatóit matinéval csalogatni. Cikkében Gulácsy nevét sem írta le, mindössze így utalt kiállításukra: „először jöttek a képek, sokszor, a legtöbbször igen szép, igen modern, igen érdemes képek (a mostaniak is ilyenek), azután jöttek a festők, azután jöttek a matinék.” „A matinékon a költők fölolvastak, a színészek előadtak, a színésznők énekeltek, a zongorista zongorázott, a festő eladott, és a közönség műélvezett. Lassankint azonban különös fejlődés indult meg ezen a téren. A költők elfogytak, a színésznők próbáltak, a műsorok állandó folytonossági hiányban és rövidzárlatban merültek ki, a dolog kezdett olyan sablonos lenni, olyan fáradt, olyan kusza, akár a *Vasgyáros*⁸ ötvenegyedik vasárnap délutáni előadása a kunszállási arénában hónap végén, kánikulában és bérletszünetben, zónaelőadásban.”

A továbbiakban azt fejtegette, hogy mostanára már „a költők és egyéb bohémek belefáradtak a sok matinéba”. „A legutóbbi tárlati matiné azonban e tekintetben új korszakot kezdett meg. Költők és színészek nélkül zajlott le igen zajosan. Szép és igen

⁸ Georges Ohnet (1848–1918) francia író legismertebb, fölszínes, hatásvadász színdarabja. Ady is, Juhász is sokszor ostromozta kritikáiban.

talentumos úriasszonyok, leányok pótolták a költőket és színészeket.” De – fejezte be leplezetlen ironiával írását – a legközelebbi matinén majd a társaság asszonyai és leányai szerepelnek, s – a kölcsönösség elve alapján – a költők, színészek, művészek alkotják a közönséget. „Mert hiába minden, beszélhetnek akármit, egy bizonyos, egy tény, egy szent és igaz, Nagyváradon matiné nélkül nem volt, és nem lesz tárlat, amíg a világ világ lesz, és amíg egy új kalap szebben beszél, mint a legerotikusabb Erdei-rajz.”

A Nagyvárad Naplónak ugyanebben a számában jelent meg Gulácsynak *Na'Conxypanból* című elbeszélése, saját szavaival „édeskés históriája”. Ebben foglalta össze írásban is elképzelését a maga kitalálta mesevárosról. S ettől kezdve szaporodtak meg *na'conxypani* képei.

1911 őszén Juhász Gyula újabb száműzetésbe, Szakolcára került. 1912 nyarán azonban, amikor Gulácsy szintén Erdei Viktorral Szegeden állított ki, Juhász itthon volt szülővárosában, de rejtélyes módon találkozásuknak nincs nyoma az életművében. Pedig Gulácsy ekkor mintegy három hétig Szegeden időzött; Erdeivel az Oskola utcában bérelt szobát. A Tisza-parton, Újszegeden rajzolgattak, sétáltak a Palánk Víz (1879) előtti hangulatos, régi utcáin, nyilván Juhász Gyulának Ipar u. 13. sz. szülőháza előtt is. Az ekkor Móra Ferenc főszerkesztőségében megjelenő Szegedi Napló június 21-i számában Fehér Árpád (1884–1944) – Heltai Jenő későbbi sógora – *Szeged két új rajongója* címmel emlegette őket. A szegedi tárlatnak azonban nem volt sikere. Gulácsy már előbb Szegedre jött, mint Erdei, mert a kiállításuk előtt, június 23-án festőtársának levelében így panaszkodott: „De ez a Szeged egy valóságos földi Na'Conxypan. Van itt minden: kultúrpalota, színház, múzeum és a jó ég tudja, mi a szösz, de a hét sátán sem tudná megmondani a célját. Hja! – Szeged a legtipikusabb magyar város (Gullasch mit papricca of Szeged).” Fehér Árpád cikkét elismerően emlegette: „mondhatom, a legjobb ajánló a közönség előtt”. Am hozzáette: „De amikor Szeged alszik!”

Fehér Árpád 29-i ismertetésében névtelenül Gulácsy festészetéről – mintegy ötven kiállított képe alapján – azt írta: „abból az álmodott világból való, ahol a nők sapadtak, szelídek, a városok misztikusak, az utcák csöndesek, ahol mindent az ő színes, különös költészete teremtet”.

Nyilván Juhász Gyula utólagos ismereteiből fakadt, hogy amikor 1924-ben önélet-rajzi érdekű kisregényét, az *Orbán lelket* írta Makón, neve említése nélkül ugyan, de beszúrta Gulácsy alakját. A Kis-Kárpátok tövében meghúzódó kisvárosban mindig fúj a szél, s télen sűrű hóesés függönyzi el a nagyvilágtól. Nem véletlen, hogy a költő szakolcai verseiben is annyiszor emlegette a havazást:

*S míg künn a köd száll, és végsőt havaz,
Szívemben Anna fénye fölragyog,
S vígan kinyit a tavalyi tavasz.*

(Télutó, 1912)

*Ma hull a hó, és álom hull a hóban,
Befüggönyözve a világ valóban,*

*S a függönyön túl zene szűri hangját.
Egy operában ma Puccinit adják.*

*Nagy operában, bordó- és aranyban...
És hull a hó, és hull, hull szakadatlan.*

(A végeken, 1912)

A vigasztalan bezártság a két barátot, a költő alteregóját, Orbán Gergelyt és Szimákot, azaz Juhász Gyula tanártársát, Szmodits Zoltánt tétlen esti unalomra kárhoztatta. „Eszkimók vagyunk most, pajtás” – mondta „fájdalmasan fölnevetve” Szimák. Erre Orbán: „Egy festő barátom, nagyon furcsa és nagyon kedves ember, Veronában és Pado-vában él ilyenkor, és talán éppen most gondol rám, ha ugyan nincs neki jobb dolga.”

S hogy ez nem lehetett hiú önáltatás, bizonyítja a későbbi levélke, amelyet Budapestről Budapestre küldött Keleti Artúr (1889–1969) költő, műfordító, Gulácsynak 1912-től legjobb barátja és olaszországi útítársa. Juhász 1914. március 6-án otthagyva Makót, ahol Szakolcáról hazakerülve, az előző év őszétől tanított, a pesti Nemzeti Szállóban mellbe lőtte magát. A Rókus Kórházban mentették meg az életét. Ide küldte virágsokrárt Keleti Artúr és Gulácsy Lajos. Keleti Artúr ezt írta:

A drága és kedves Juhász Gyulának küldjük az ő virágait avval az áhítózással, hogy ebben a szegény kis életben megmaradjon nekünk, akik szeretjük

Keleti Arthur

Gulácsy kézírásával pedig: *és a régi hű barát.*

A Moravcsik-klinikán

1917

Gulácsyt 1914-ben Velencében érte a világháború kitörése. Ingatag idegállapotát ez végképp fölzaklatta: üldözési kényszerképzet tört ki rajta. Kórházba, szanatóriumba vitték, majd 1915 januárjában édesanyja érte ment, s májusban hazahozta. Javult, alko-tott, kiállított, de 1917. március 28-án ismét kitört rajta a kór, és bekerült a budapesti egyetem ideg- és elmeklinikájára.

A legutóbbi időkig szokás volt a klinikákat a tartósan élükön álló igazgatójukról nevezni. Moravcsik Ernő Emil (1858–1924) már 1883-tól tanársegéd volt a pesti egyetem elmekórtani klinikáján, s 1886-ban szerzett magántanári képesítése után másutt különféle posztokat töltött be, de 1901-től haláláig vezette a klinikát, hol pályáját kezdte. Neve joggal forrott össze az intézménnyel.

Gulácsy, betegségének javulásával, május 14-én elhagyhatta a klinikát, de szeptember 25-én visszakért. Csak 1918. július 27-én távozott ismét haza.

Juhász Gyula is megrokkant a háborús tanárkodás terheiben. A frontra vitt tanártársak helyett vállalt többletmunka kimerítette. 1917. január 8-án idegrohamot kapott. Fél évi betegszabadságot kért, és házi orvosának, Regdon Károlynak (1864–1937) tanácsára március 10-én édesanyjának kíséretében Pestre ment: a Moravcsik-klinikára. Május 21-én őt is hazaengedték, de már június 4-én vissza kellett vinni. Csak november 17-én térhetett gyógyultan haza.

Itt találkozott ismét és utoljára Gulácsy Lajossal. A dátumokból egyértelmű, hogy először március 28-a (Gulácsy jövelete) és május 14-e (Gulácsy távozása), másodszor szeptember 25-e (Gulácsy ismételt bejövelete) és november 17-e (Juhász távozása) között tartózkodtak egyidejűleg mindketten a Moravcsik-klinikán. Tehát ezekre a hónapokra vonatkozik Juhász emlékezése.

„Mikor évek múltán a pesti klinikán újra találkoztam vele: nem akart megismerni. Egy új világot teremtett magának, meséből, költészetből, múltból és képzeletből, amelyben Botticelli és Watteau találkoztak; a padovai kertek illata elvegyült a velencei lagúnák leheletével; amelyben kolostori barátok és párizsi bohémek együtt társalogtak, és a klinika homályos üvegablakos folyosója a Sójakok hídjá lett; és a kertben a Medicek ünnepélye folyt aranyos napsütésben.” Egyik hideg téli reggel kinézett a csupasz udvarra, és fölkiáltott:

„– Milyen gyönyörű ez a Velence, micsoda ünnep! Ma boldogok vagyunk, ugye?

– Igen, ma boldogok vagyunk – sóhajtottam csöndesen, és magamban hozzátettem még:

– Beato Lodovico!”

„Gulácsy Lajosból *Luigi Gulaxy* lett, én hol fehér barát voltam, hol francia márki a Lajosok korából, akire gyakran haragudott, mert »a szép kislányokat« nem akarja észrevenni. Volt valami az ő egész imaginárius világából Shakespeare reneszánsz hangulatából: tele anakronizmussal és a kellem és nyersség egészen sajátos vegyületével.”

Juhász sok apró, jellemző epizódot fölidézett Gulácsy körtörténetéből: anekdotának tartanánk őket, ha nem tudnánk, hogy milyen tragédia húzódott meg mögöttük. „Kolostornak érezte a klinikát, ahová elvonult elmélázni és alkotni a megőrült világ és emberek elől” – folytatta Juhász. – Mert dolgozott itt is titokban a közös nagy hálóteremben, az ágya mellett, amikor a többiek a folyosón üldögéltek, járkáltak, kártyáztak, olvastak vagy sakkoztak. Néha észrevétlenül beosontam hozzá, lábujjhegyen megálltam az ajtóban, és elnéztem, amint valami régi olasz áriát dúdolva festett, néha térdepelve, mint nagy elődje, Beato Angelico.” A görög mitológia isteneit és a keresztény középkor szentjeit ábrázoló kartonokra latinul írta a festő: *Louis Gulaxy pinxit*.

Ha Moravcsik professzor megkérdezte tőle, hogy mi van a Louvre termeiben, pontosan válaszolt, rendre felsorolta, milyen képek vannak egymás mellett. Juhásznak is kedvelt festőjét, Giovanni Segantinit (1858–1899) szerette legjobban. Juhász üres lapokból bekötött könyvét, amelybe orvosainak ösztönzésére verseket kellett volna írnia, Gulácsy megtöltötte vázlatokkal. Többek között megörökítette *Bol Bol néni cukrászdáját*, amely szerinte lent a kertben volt, „don Quixote szélmalma mellett”.

Versében így idézte a költő az együtt töltött klinikai hónapokat:

45 *Lajos, hiszen mi voltunk már azóta
Ott is, tudod, nem mondom, fáj a szó...
Ahol ketyeg a lélek, mint az óra,
De nem mutat időt, irtóztató.*

Pontosan utalt a tényekre: ő 1917. november 17-én hagyta el a klinikát, Gulácsy pedig ott maradt. 1918. július 27-én kiengedték, de 1919. július 26-án harmadszor is bevitették. 1924. április 23-án pedig átszállították a lipótmezei elmegyógyintézetbe. Fokozódó tompultságban élte le hátralevő életét 1932. február 24-én bekövetkezett haláláig.

A vers születése

1922

Gulácsy 1882. október 12-én született. Közeledvén negyvenedik születésnapja, Kéleti Artúr kezdeményezte gyűjteményes kiállítását az Ernst Múzeumban. Ernst Lajos

(1972–1937) művészeti író 1912-ben alapította ma is működő képzőművészeti múzeumát a Nagymező u. 8. sz. házában.

Lehel Ferenc (1885–1975) festő, műkritikus és művészeti író ugyanekkor jelentette meg *Gulácsy Lajos dekadens festő* címmel monográfiáját. Augusztus 20-án maga vitte a tiszteletpéldányt Gulácsynak a Lipótmezőre. A körtörténet szerint Gulácsynak „arca örömet mutatott a könyv láttára, végiglapozgatta, a reprodukciókat megnézegette, mindegyikre tett egy-egy megjegyzést, amely megjegyzések nagy részének – legalább előttünk – nem volt összefüggése azzal a képpel, amelyiket éppen nézett”.

Ugyanaznap, tehát 1922. augusztus 20-án jelent meg Juhász Gyula verse a *Magyar-ság* című napilapban. Nem tudjuk, Juhászt mi késztette megírására. Talán hírért vehette, hogy készül Gulácsy gyűjteményes kiállítása negyvenedik születésnapja alkalmából; lehet, hogy Keleti Artúr emlékeztette, netán kérte is. A vers ugyanis pár nap múlva megjelent a kiállítás katalógusának (*Gulácsy Lajos gyűjteményes kiállítása*) mindjárt a címlapot követő második lapján. Ez volt *Az Ernst-múzeum kiállításai* című füzet-sorozat 54. száma. A vers utána megjelent Juhász Gyula válogatott versgyűjteményében, a *Hárfában* (1929); onnan közölte a Szegedi Szemle 1929. május 27-i száma. Végül megjelent Gulácsy Lajos halála alkalmából a Délmagyarország 1932. február 25-i számában is.

Most idézem a vers elejét:

*Lajos, elér-e hozzád még a hangom,
Mely úgy remeg, mint nyárfák estelen,
Ha rajtuk ring az alkonyi harangszó,
S rájuk ragyog a csillagszerelem.*
15 *Elér-e hozzád a hangom, a szivedhez,
E nagy, bíbor virághoz, mely beteg,*

És az agyadhoz, mely – ó, drága serleg! –
 Gyász és nyomor borával telve meg.
 Elér-e hozzád hangom, a naiv, bús
 16 Juhászkolomp a végtelen teren,
 És fölver-e egy percre álmaidbul,
 Melyekben nincs már többé értelem?

Ó, értelem! Hogy tudja ezt a többi,
 A kalmár, a börzés, a kalóz, betyár,
 17 Csak okosan, csak adni, venni, ölni,
 Törvényesen, míg az idő lejár.
 Csak enni, nőszni és álmodni néha,
 De óvakodva, mert itt élni kell,
 Potom a szépség, és művésze léha,
 Csak egy a mentség, egy csak: a siker!

Háromszor is megkérdezte, nyilván tudva a nemleges választ: eljut-e verse, köszöntése, emlékezése festő barátjának tudatáig? Amikor – még augusztus 20-án – megemlégették Gulácsynak, hogy Juhász Gyula verset írt hozzá, nem reagált rá. Nem jutott el tudatáig.

A költő hangjának remegését a nyárfaleveleknek az alkonyi szélről megrezdülő zizegéséhez hasonlítja. A nyárfának mint zenei hasonlatnak motívuma többször fölbukkan költészetében.

S mint tavaszi szélben dúdolgat a nyárfa
 (Nevenapján, 1905)

Már dalolnak az út mentén a nyárfák
 (Haza..., 1906)

*Mint nyárfák hárfázása nyári éjen,
 Olyan magányos és olyan talányos
 Elzengő ifjuságom, vert reményem.*
 (Születésnapom, 1909)

*Vándor, megállj: itt költő énekelt,
 S diadalt zúgtak itt a méla nyárfák!*
 (Máramarossziget, 1914)

*Köszönöm néked, Ismeretlen,
 Hogy engedél itt énekelnem,

 Hogy hallgattam szél orgonáját,
 Mikor megzendülnek a nyárfák*
 (Köszönöm..., 1925)

Különös szó a *csillagszerelem*. Benkő László kérdőjellel ugyan, de úgy határozta meg, mint a csillagokból sugárzó, kellemes érzést keltő fény. Itt ennek nem sok értelme volna. Juhász Gyulának mintegy évvel azelőtt írott *Jól van így* (1921) című versében is előfordul ez a szó:

*Békét kötöttem sorssal és világgal,
Letettem én a fegyvert csöndesen,
Beszélgetek madárral és virággal,
Szerelmem is már csillagszerelem.*

Itteni jelentését meg így értelmezte Benkő László, szintén megkérdőjelezve: „Olyan (elképzel) szerelem, amelynek tárgya elérhetetlen messzeségű.” Azt hiszem, ez a jelentés a helyes, s nem csak itt, hanem a *Gulácsy Lajosnak* írt versben is. Hiszen ismerjük: mindketten az elérhetetlen szerelem álmódzói voltak.

A költő saját vezetéknévét metaforaként használta már *Juhásznóta* (1919) című versében. Itt a naiv, *bús juhászkolomp* költészetének lett jellemző, szerénykedő jelképe.

Az *álmaibul* a rím (*bús*) kedvéért alkalmazott népnyelvi alak. A rím és az ütem olykor hasonlókra készítette a költőt. Különösen a mássalhangzók meghosszabbítása (*eresze ~ eressze; bölcsesség ~ bölcsesség; álmosan ~ álmosan; pirosan ~ pirossan stb.*) szolgálja előnyösen a költői szabadságot. Babits is gyakran élt e lehetőséggel: csak az *Esti kérdés*-ben kétszer is (*óvatossan, egyenessen*).

Az első versszak az *értelem* szóval végződik. A második, mintegy apropóként, ezzel kezdődik: *Ó, értelem!* S az egész strófa Gulácsynak (és saját magának, tehát Juhász Gyulának) művészi idealizmusát, durvábban fogalmazva élehetetlenségét állítja szembe a környezetnek, a társadalomnak a pénzért, anyagiakért, élvezetekért, sikerekért folyó kíméletlen harcával. Három év múlva, többször idézett prózai emlékezésében (*A szépség betege*) ugyanezt e szavakkal fogalmazta meg:

„Gulácsy igazi tragédiája, amely elől a téboly lárvája mögé menekült: egy tiszta művész egy tisztára művészietlen korba született bele, és megpróbálta azt a maga számára elviselhetővé tenni, sőt a maga képére és hasonlatosságára szépíteni. Túlságosan gyöngé és gyöngéd volt ehhez, és túlságosan erőszakos és kíméletlen a kor, hogy ez sikerülhessen. Így menekült lassan, de biztosan egy másik dimenzióba innen, a halál életéből az élet halálába: az örületbe. De mint Oféliáé,⁹ az ő tébolya is szép volt. Dalolva merült el az örvénybe, és virágokat hintett a habok közé.”

S hogy Juhász itt szintén a maga sorsáról is vallott, bizonyítja azonos címmel írott verse:

*Már fáj nekem a szépség. Belefáradt
Borús lelkem a ragyogó világba.
Idegesít a harsány tűzű tájak,
Szerelmi lázak kába muzsikája.*

(A szépség betege, 1929)

Magyar Lászlónak is azt vallotta 1936-ban: „Menekülés az én betegségem ebből a mai világból.” Három évvel előbb már bővebben megmagyarázta: „Nincs nekem már semmi keresnivalóm ebben az idegenné lett világban – legyintett, és végigsimított

⁹ Shakespeare *Hamlet* című drámájának nőalakja.

homlokán. – Hiszen ebből a világból kiveszett a hit, nem szent már a leírt, a kimondott szó, az átérzett gondolat. Ma az opportunítás, a megalkuvás uralkodik. Már senki sem hisz abban az igazságban, amelynek hirdetésére vállalkozik. Úgy érzem, hogy amikor én írtam, a véremmel írtam, szentnek tartottam a szót és a gondolatot.”

Természetesen Juhász Gyula magyarázata egyoldalú: mindkettejük betegségének genetikai alapja volt. Kétségtelen azonban, hogy túlérzékeny művészi idegrendszerüket a kor és az egyéni élet bántásai, kudarcai könnyebben megtépázták. *Genus irritabile vatum* – Horatius szerint a költő – általában a művész – különlegesen érzékeny emberfajta.

Érdekes a művésszel szembeállítottak felsorolása: *kalmár, bőrzés, kalóz, betyár*. A fosztogatók sajátos fajtái. Ahogyan a *kalóz* is átvitt értelemben jelenti a tőkés társadalom valamilyen fajta kizsákmányolóját, éppúgy az *ölni* sem szükségképpen szó szerint értendő. Elég, ha a lélekölő marakodásra, az értékesebb ember letiprására utal vele a költő. A *nőzni* a mai *nőzni* régi alakváltozata, némi jelentésárnyalati eltéréssel. Az értelmező szótár mindkét jelentését ide vonhatjuk: 1. Nők után jár, udvarol. 2. Közösül, párosodik. A nemi szabadosság mai viszonyai között az erre utalás még idősebb, mint amikor Juhász Gyula versét írta.

A harmadik versszakot (13–32. sort) bevezetőül, a negyediket (33–40. sort) a váradi kiállítás ismertetésekor már idéztem. Tárgyi magyarázatukat éppen a kortársi emlékezésekkel, hírlapi tudósításokkal, Juhász Gyula prózai írásával meg is adtam. Szómagyarázatra csak a 40. sor kényszerít: *A csillagot kerestük, mely letűnt*. Benkő László a költői életműben 299 *csillagot* talált, s még 24 továbbképzett vagy vele összetett szót. S a *csillagnak* hat jelentését fogalmazta meg. A második látszik itt érvényesülni: valaminek a csillaga, valamely érzés, állapot, folyamat kiemelkedő mozzanata, jelképe. Ebben a versben a már említett *csillagszerellelemmel* rokon: gondolhatunk akár a vágyott eszményi nőre, az Eugénie Grandet alakjában elképzeltre, akár a művészi tökélyre, amelyre a sohasem elégedő költő, festő törekszik.

S a következő versszak itt is az előző strófa utolsó sorának jellemző szavával, gondolatával folytatódik:

*A csillagot kerestük... merre is vagy,
Hisz még nem hullottál az éjbe le,
Még ég fölötted estenden a villany,
Még mérik, lázad nő vagy süllyed-e?
45 Lajos, hiszen mi voltunk már azóta
Ott is, tudod, nem mondom, fáj a szó...
Ahol ketyeg a lélek, mint óra,
De nem mutat időt, irtóztató.*

Az utolsó négy sort idéztem már, amikor az 1917. évi együttes klinikai kezelésük történetét idéztem föl. Költői fogás: „nem mondja ki”, *fáj a szó*, hogy elmeegógyintézetben voltak együtt. Juhásznak gyakori kifejezésével: *az élő halottak házában* (*Döblingben*, 1917; *Az élő halottak háza*, 1919; *Az elborult magyar*, 1929; *Élő halottak*, 1929; prózában is: *Patológia*, 1917). Most megdöbbenő metaforával fejezi ki az elmebeteg állapotát: *ketyeg a lélek, mint az óra, de nem mutat időt*. Sajátos mechanizmus szerint működik az agy, de nem ép, nem termékeny, nem szolgálja a teljes emberi életet. Ez valóban *irtóztató*, különösen az olyan nagy művészek sorsában, mint amilyen Gulácsy –

s amilyen Juhász Gyula, aki egy évtized múlva ugyanerre a sorsra jutott. *Ó, mely dicső és bomla össze itten!*

Nem tudni, miért maradt ki a *Hárfa* című válogatott verseskötetből a korábbi valamennyi közlésben a mostani 48. sor után szereplő versszak:

*Ez a pokol, de nem a Dante Pokla,
Mert erről ő se mert álmodni, nem,
Itt tűz nem ég, s az ördögök kínokba
Nem úznak...fehér ágyra szeliden
Lefektetik az árva kárhozottat,
És csöndbe várják, hogy mi lesz vele.
A tisztaságtól mindenek ragyognak:
Hűs, szép pokol: hogy jöttünk ide be?*

Bár a *Hárfa*-ban előfordult olyan súlyos hiba, hogy a *Velázquez halála* című versben összekavarták a sorokat, így teljesen zagyvává, értelmetlené tették, és csak a kritikai kiadásban tudtuk helyreállítani, mégis azt hiszem, itt nem nyomdai hiba történt, hanem a költő maga mellőzte ezt a strófát. A klinikai élet mindennapjainak ezt a túlzottan aprólékos rajzát utóbb fölöslegesnek ítéltette. Egy fontos utalással azonban szegényebbek lettünk: most is (mint előbb az *értelem* meg a *csillag* gondolatársításához hasonlóan) az előző versszak egyik szavához, itt a *pokol*hoz kapcsolódik a következő strófa kulcsszava: a *hűs, szép pokollal szembeállított józan, gaz pokol*. Ez a költői ellentét tehát elsikkadt. Tanulság is, hogy a kiérlelt versben minden szónak szerepe van, és a vers bizonyos sérelme nélkül a kész versből már kockázatos egy szót is kihagyni. Kivált egy egész versszakot.

*Te ott maradtál, hallom, jobb neked már,
50 Mint ez a másik, józan, gaz pokol,
Hol gond, ital, nő, robot és a seft vár,
S a legszebb vágy legrútábban lakol.
Te ott maradtál: téren és időn túl
Sétálsz a kertben, csillag s híd alatt,
55 Nem hallasz már ugatni szűkülő bút,
S nem látod a halált, amint arat,
A mosolyt, melyet festett Lionardo,
Nem látod a nőn, – csöndesen halad
Agyadban, mint a Léthe, mint az Arno,
60 Az örök semmi a vak nap alatt.*

Ez a strófa az első felében (az 50–53. sorokban) más szavakkal megismétli a 14–20. sorban felsorakoztatott vádakat a kor, a társadalom ellen. Ott a közösség fosztogatóit, kizsákmányolóit sorakoztatta föl, itt a viszonyokat jellemző tárgyszavakat. Nem azonos a *principium divisionis*, nem egyforma a szerepük a felsorolt fogalmaknak. A *gond* és a *robot* a népet, a szegénységet sújtja; az *ital*, a *nő* és a *seft* az életélvezők, a *kalmár*, *börzész*, a *kalóz*, *betyár* mozgatórugói, céljai. Itt is előfordul a *csillag*, ám ezúttal konkrét jelentésben: a klinikakert topográfiájához tartozik, akár a *híd*. A mélabú a szűkülő kutyá alakjában válik metaforává: ugat, de az élő halott festő számára már ez is hallgathat-

lan. De amint nem hall, már nem is lát: sem rosszat, mint a halál, sem szépet, mint Mona Lisa mosolya. Leonardo da Vinci (1452–1519) nevét Juhász régebben szokásos alakjában használta, akár Shakespeare-t Shakspere-ként, mint Arany János is.

Juhász a festő agyában előre haladó romlás hasonlatait, stílusosan, szintén a Gulácsy számára oly kedves olasz világból merítette. A *Léthe* (helyesen *Léthé* volna) a görög mitológia alvilági folyója: a feledés vize; aki iszik belőle, elfelejti földi életét. Az *Arno* valóságos, ma is létező folyó, amelyet Gulácsy is látott. Miért *vak* a nap jelzője? Gulácsy számára, aki már nem hall, nem lát a környező világból semmit, a nap sem terem világosságot. Ő már csak az *örök semmit* éli meg.

Az utolsó versszak mintegy összefoglalja Gulácsy szomorú jelenét és kikerülhetetlen végét:

*Nincsen remény, s te nem tudod. Szeliden
És finoman – hisz művész vagy, Lajos –
Babrálsz a párnán ujjaiddal. Az Isten
Legyen irgalmas. Ó, csodálatos
65 Szent, tiszta művész, Giotto jó utóda,
Alázatos, hű, tőled nem kíván
Már e plánéta semmit, és a holdba
Nakonxipán vár már, Nakonxipán!*

Az együtt töltött hónapokból maradhatott meg a költőben a kép, amint a magatudatlan festő kényszerű tétlenségét, egykoron művészi alkotásra olyannyira tevékeny kezét most másra nem tudja használni, mint arra, hogy *finoman* babrál párnájának csücskével.

Miért nevezi Juhász Gulácsyt Giotto di Bondone (1267 körül – 1337) *jó utódának*? A firenzei festő, szobrász és építész a *trecento* iskolateremtő nagy művésze, az egyházművészet klasszikus alkotója. Juhász Gyula Gulácsynak második váradi tárlatára emlékezve jegyezte föl a jellemző epizódot: „A tárlata képei közt volt egy *Spozalizio* [*Éskövöl*], amelyet ő Giottónak tulajdonított, pedig maga festette. Ezelőtt a tenyérynyi festmény előtt gyertyát égetett, rózsafüzérrel övezve, és tömjént is gyújtott, sőt időnként ujjával dörzsölte, hogy »még szebb patinája legyen!«

Ezt a verset olvasta 1922-ben a Gulácsy jubileumi kiállításán jelenlevő közönség, de sohasem olvasta el a címzett. A kiállításon történekekről Keleti Artúrtól maradt beszámoló:

„Szeptember 5-én volt a kiállítás megnyitása, szombati napon, s a kiállításra meghívtuk Moravcsik professzort is, avval, hogy hozza el magával Gulácsy Lajost is, hadd lássa a kiállítását, a képeit. A megnyitás napjának délelőttjén Moravcsik professzor meg is jelent Gulácsyval három ápoló kíséretében. Hangtalanul érkeztek, jöttek fel a lépcsőkön, s vonultak végig a termeken, ahol pár látogató, festő, újságíró gyűlt össze, s a harmadik nagyobb teremben, ahol Ernst, Lázár¹⁰ és Gulácsy barátai már várták érkezésüket, megállottak. Moravcsik professzor és kísérői között ott állt Gulácsy is. Kalapját reszkető vékony ujjai közt forgatva hajlong, félszeg udvariassággal mosolyog, de nem néz senkire sem, a földre néz. Valami megilletődöttségféle mégis mintha lát-

¹⁰ Lázár Béla (1869–1950) nagyváradi születésű művészettörténész, ekkor az Ernst Múzeum igazgatója.

ható lenne az arcán. Hallgat. A többiek is hallgatnak csendes kíváncsi várakozásban. Majd közelebb lépünk hozzá, hozzájuk. Köszöntjük őt, »szép a kiállítása«, »nagyon szépek a képei« – mondjuk neki. »Gratulálunk.« Ő hallgatja elégedetten, bólogat, de nem néz föl a földről – a képekre sem néz. Mindenki csak őt lesi, figyeli. S ő tekintetével messze elkalandozik valahova, ami messze van innen, messzire van innen. Ha nem is szól, csak áll mosolyogva, lehajtott fejjel, de bizonyára tudja, hogy hol van – a klinikán nyilván elő is készítették erre a látogatásra. Majd felnéz – érdeklődve körülnéz maga körül –, mire valaki odalép hozzá, s egy képe elé vezet. »Ismeri ezt a képet?« – kérdezi tőle, s megmondja neki a katalógusból a kép címét. Ő egészen közel hajol a képhez, s válaszol is rögtön – ujjaival tapogatva kép keretét –, furcsa jellegzetes mosolyával mondja – lehetne a címe más is –, mond valamit, kijavítva a címet. De rögtön elfáradva sóhajt, s elhallgat. Aztán kezeit hátul összekulcsolva áll, majd fel-alá kezd járni a teremben a képei közt, egyszerre észre is vesz valamit, s megindul az egyik kép felé. Nevetve mondja: »Törött üveg« – megtapogatja az üveget ujjaival, majd hátralép, de megint csak visszamegy a képhez. Majd még egy törött üveget talál, s vizsgálná az üvegeket egy darabig, el is indulna, de közben megfeledkezik róla, hogy mit akart, majd ismét rátér – »Rossz üveg, rontja a félszíneket« – mondja. – »Törött üveg nem használ a félszíneknél.« *A félszíneknél mestere volt ő.* De nem tud egy helyben állni, nyugtalanul járkálni kezd most már a képei közt – ki-be jár az ajtókon a termekben, a kísérei követik, mi is. Ideges tekintetével most végigsiklik a falakon, a képeken. Mintha örülne a képeinek, a kiállításának – úgy tűnik egy pillanatra. Majd elkomorul, megáll, s maga elé néz. »Ismeri ezt a nőt?« – kérdezik tőle egy érdekes, szép női fejet ábrázoló képe előtt. Bólogat, hajlong, rejtélyesen furcsán mosolyogva mondja: »Emlékszünk, emlékszünk, még látogatást teszünk nála.« De kezd elfáradni, nehezebbé esett a válaszolás, sóhajt, s a levegőbe néz. Visszakísérjük a harmadik terembe, ahol Kertész K. Róbert államtitkár már vár ránk. Közben a látogatók is megsaporodtak. Megint csak őt figyeli mindenki. A Szinyei Társaság tagjainak egy kis csoportja a terem szögletében áll – összebújva suttognak. Gulácsyt odavezetik az államtitkár elé, aki dicséri munkáit, aztán arra kéri, hogy a noteszába írja be a nevét, s nyugtázza, amit hozott neki, valami ezer korona lehetett. Gulácsy hibátlan szép írással írja be nevét a noteszba. – Pénz – mondja. – Volt pénz – s mosolyogva hajlong. Most a kezébe adják a katalógust, mutatják neki Juhász Gyula hozzá írott szép versét – a vers nem érdekli, valamit keres a katalógusban, valamit, valami egyebet, ami nincsen benne. Aztán elindul, s egy darabig még járkal a teremben, meg-megáll, mosolyog. Egy pillanatra megint a képekre esik a tekintete. Közel is megy egyik képéhez. »Színek« – mondja. – »Színek, nem illusztrációk.« Ezt a vádat nem felejtette el. Most megint nagy csend van a teremben, legfeljebb itt-ott suttog valaki. Még várnának valamit. Őt figyelik. Én Moravcsik professzor úrral beszéltem pár szót – megint csak Gulácsy különös furcsa szokásait emlegette. Nem érdekes. Nem bolygattam tovább. De lassan múlik az idő. Moravcsik professzor úr az óráját nézi – készülődik. Gulácsy észreveszi, szinte megtorpan. Ráfigyelnek. Szólnak hozzá – talán maradni szeretne még –, a földre néz megint. Kérdik, kérdezik, nem akarna-e még egy kicsit maradni, még egyszer végigmenni a kiállításán, a képeit megnézni. »Nem« – mondja elfogódottan, szokásos udvariasságával. »Köszönjük, kötve vagyunk – s kalapját forgatva ujjai közt –, a Méltóságos Úr vendégei vagyunk.« S aztán mosolyogva: »Nagy örömet szereztek nekünk« – mondja elmenőben. »Nagy örömet – köszönjük, köszönjük.« – S Gulácsy két ápolóját engedelmesen követve elindul lefelé a lépcsőkhöz.

Gulácsy utóélete

1941. november 9-én avatták föl tisztelői Gulácsy sírját a Kerepesi (Fiumei) úti temetőben. Erre Juhász Gyula versének két sorát vésték:

Ó, csodálatos,
Szent, tiszta művész, Giotto jó utóda

Az ünnepségen Juhász Gyula versét Gellért Lajos (1885–1963) színművész mondta el. Szigeti Lajos Sándor földerítette Gulácsynak a Juhász Gyula verséből költői útjára induló Nakonxipán-motívum sorsát. Weöres Sándor (1913–1989) lelt rá először: *Medusa* (1944) című kötetében közli húsz négysoros versből álló ciklusát *Dalok NaConxy Pan-ból* címmel. (Úgy látszik, sem a kortársak, sem az utódok nem tudták változatlanul követni Gulácsy eredeti írásmódját.) Kormos István (1932–1977) *Szegény Yorik* (1970) című kötetének záró verseként jelent meg a *Nakonxipánban hull a hó*. Ő is Juhász Gyula versében olvasott először Nakonxipánról. 1977-ben a televízióban számolt be versének keletkezéséről. „Gulácsy-képet akkor nem láttam még, sőt akkor sem, amikor Weöres Sándornak *Dalok NaConxy Pan-ból* című gyönyörű versét olvastam. Aztán úgy adódott, hogy az ostrom alatt a mellettünk levő ház kigyulladt. Egész nap égett a ház. Mi a pincében csak arra vigyáztunk, hogy ne terjedjen át a tűz a mi házunkra. A két háznak a pincéjét nagy vasajtó kötötte össze. Mi vizet locsoltunk egész nap a vasajtóra, s a tűz nem jött át. De évekkel később Keleti Artúrtól, Gulácsy Lajos barátjától megtudtam, hogy abban a házban (egy orvos lakásában) negyven Gulácsy-kép égett meg a falon. Olyan képek, amikről reprodukció sincs, fénykép sincs. Gulácsy saját álmvilágában élt, Nakonxipánban, és én úgy éreztem, hogy ott a falon Nakonxipánból sok minden megégett. Ezért a saját életembe loptam át nem csak a Gulácsy-kép címét, egész Nakonxipánját is.”

Nagy Gáspár (*1949) a Kormos Istvánnak ajánlott *A tél elé* című versében vette át stafétabotként mesterétől Nakonxipán motívumát. Közvetlenül Juhász Gyulától pedig az élete délen elhunyt szegedi Petri Csathó Ferenc (1945–1997) a *Gazdátlan hajók* (1979) című antológia nyitóversében:

*Itt maradni.
Leülni Juhász Gyula asztalához.
Sóbajok hídja alatt
ugyanabban a harangszóban;
leveleket írni Nakonxipánba
ugyanazon a kórházi ágyon;
itt maradni;*

őrizni Dózsa fejét,
Annával,
aki nincsen többé.

(Itt maradni)

Legújabbán, szintén Juhász Gyula közvetítésével, Polner Zoltán (*1933) *Időtlen ige-idők* (2001) című versében:

Zöld ködökben úszik
Nakonxypán.

*

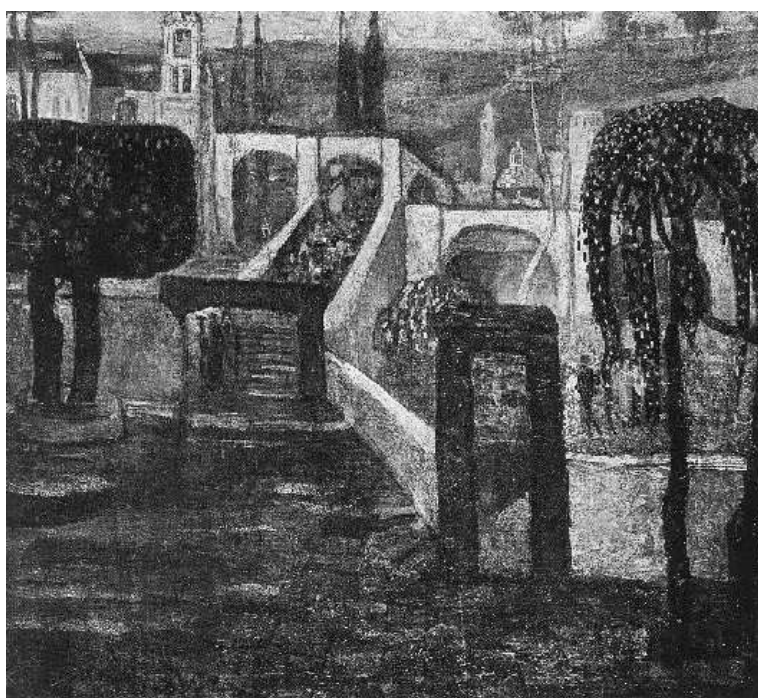
„Megdőlt az abszolút árverési rekord a Kieselbach Galéria múlt pénteki festmény-aukcióján: Gulácsy Lajos *Nakonxipánban hull a hó* című remekművét 80 millió forintért ütték le – ami azt jelenti, hogy a jutalékokat figyelembe véve valaki csaknem 100 milliót fizet ki a 20. század magyar festészetének egyik alapművéért.” (Kis Tibor: *Százmillió-közei Gulácsy-rekord*. Népszabadság, 2002. december 9.) „A piacvezető cég árverésének fő szenzációja, hogy pár nap után megdőlt a friss festményárrekord – az új csúcstartó ugyancsak egy Gulácsy-kép. A *Régi instrumentumon játszó hölgy* 28 millió forinttól indulva, 95 milliónál fejezte be a licitversenyt Virág Juditéknál, vagyis az új tulajdonos a jutalékokkal együtt több mint 110 millió forintot fizet ki az 1910 környékén született műért. Az idei év legnagyobb szenzációját kétségkívül az jelentette, hogy egyidejűleg két Gulácsy-főmű is felbukkant a magyar műtárgypiacon. A mesternek amúgy is kevés jelentős alkotása van magánkézben, ráadásul az utóbbi nyolc-tíz évben jobbra csak gyanús vagy kifejezetten hamis Gulácsy-festmények szerepeltek árveréseken. Ezek után érthető, hogy a Kieselbachnál aukcionált *Nakonxipánban hull a hó* és a mostani *Hölgy* egyaránt hatalmas érdeklődést váltott ki a vastag pénztárcájú rendszeres műtárgyvásárlók körében. Gyűjtői berkekben egyébként úgy tudják, hogy a rekorder *Hölgy* most egy ismert magyar nagyvállalkozó tulajdonába került.” (Kis Tibor: *Verbetlenek a Gulácsy-képek*. Népszabadság, 2002. december 16.)

Szabadi Judit szerint a *Na'Conxypánban hull a hó* 1913-ban keletkezett, és 1983-ban Oltványi Noémi tulajdona volt. A *Régi instrumentumon játszó hölgy* képét Gulácsy 1908-ban festette. 1983-ban „lappangott”. Most horribilis áron előkerült. Ezt Gulácsy sem álmodta volna meg.

IRODALOM

Apró Ferenc: Írások Juhász Gyuláról. Szeged, 1993. 5–10. /Szegedi arcélek. 2./ – Benkő László: Juhász Gyula költői nyelvének szótára. Bp., 1972. – Berényi Péter: Tapsvihar a zenélő hölgynek. Műértő, 2003. január. – Czeizel Endre: Juhász Gyula kórtörténete a családfaelemzés alapján. Kortárs, 2002. 5. sz. 83–101. – Csáth Géza: Ismeretlen házban. 2. k. Kritikák, tanulmányok, cikkek. Szerk. Dér Zoltán. Újvidék, 1977. – F. Diósszilágyi Ibolya: Költő a Holnap városában. Nagyvárad, 1994. – Dutka Ákos: A Holnap városa. Bp., 1955. – Grezsa Ferenc: Juhász Gyula Máramaroszigeten. Irodalomtörténeti Közlemények, 1975. 349–371. – Ilia Mihály: Szegediek a holnaposok között. = Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. 24. k. Szeged, 1987. 43–46. – Indig Ottó: Juhász Gyula Nagyváradon. Bukarest, 1978. – Juhász Gyula összes művei. Szerk. Pé-

ter László. Bp., 1963–1975. 1–9. k. – Juhász Gyula. Szerk. Paku Imre. Bp., 1962. – Kovács Sándor Iván: Venus triumphusa. Modern vers Zrínyi-motívumból és a Szigeti veszedelem Cumilla-Delimán-epizódja. Kortárs, 1977. 1609–1620. – Lehel Ferenc: Gulácsy Lajos dekadens festő. Bp., 1922. – Sarlóska Ernő: Juhász Gyula Máramaroszigeten. Vigilia, 1978. 534–539. – Szabadi Judit: Gulácsy Lajos. Bp., 1983. – Szelesi Zoltán: Szeged képzőművészete. Szeged, 1975. /A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. 1972/73. 2. k./ – Szigeti Lajos Sándor: Turris eburnea. Juhász Gyula és Gulácsy Lajos öröksége. = Acta Hungariae Litterarum Hungaricarum. 28. k. Szeged, 1992. 83–94. – Szig BÉla: Gulácsy Lajos. Bp., 1979.

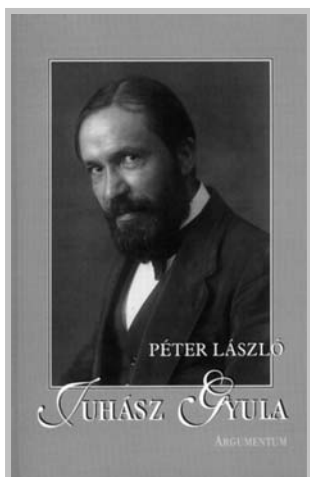
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

„Hajad aranya koporsóba hull”

PÉTER LÁSZLÓ JUHÁSZ GYULA-KÖNYVE

Péter László, a Szegedi Tudományegyetemnek csak formálisan nyugalmazott professzora azt nyilatkozta legfrissebb művéről, az *Argumentum*-nál megjelent *Juhász Gyula* című „válogatott írásai”-ról, hogy élete egyik fő célját, „Juhász Gyula életművének monografikus feldolgozását” ugyan „nem tudta megvalósítani”, ám amit „fél század alatt, 1953-tól máig írt a költőről”, reméli, az „még válogatva is *monográfiát pótol*”. Szerintem nem pótol monográfiát, és ez nem baj. A monográfiafolyam csak „víggyázzba ülvé” olvasható. Összefüggései feszített figyelemre készítetnek, az olvasót nem igen engedik lazítani, elrévedezni egy neki tetsző locus fölött; az utolsó sorig hátunkban érezzük a mindent tudó szerző szűrős pillantását. Vonaton például nem lehet olvasni monográfiát, még azt a súlyos, sűrű remeklést sem igen, amit Horváth János írt *Petőfi Sándorról*. De Illyés esszé-*Petőfi*jét a restiben vagy az étkezőkocsiban is elővehetem; ízlelhető minden mondatkortya, felüdít mindegyik szócsappja. Péter László szemléletesen, szabatosan, könnyű ömléssel ír, nem tudja – mert nem is akarja – elfojtani személyességét. Pedig legfőbb eszköze sokszor csak az alaposan körüljárt, jól kifaggatott adat, a dokumentált ténytérkép, de olvasmányosan előadva, leleményesen kikövetkeztetve, ha nem mutatkozik azonnal. Poirot felügyelő is nehezen nyomozta volna ki, milyen verseket szavaltak el pl. Juhász Gyula nevezetes szegedi szerzői estjén 1923-ban. Hogy ez a két vers *A tápai Krisztus* és a *Testamentum* lehetett, Péter László *Költők Tápén* című tanulmányának ismeretében mérget vehetünk rá. Ez az esszébe hajló dolgozat tetszetős kis alfejezeteivel összeroppanna egy monográfia bástyafalában. A *Juhász Gyula*-könyv ötvenöt esszéje, cikke, tárcája, adatközlése változatos sereglésben van a helyén. Péter László jól megragadja, emlékezetesen teszi hitelessé a nyomott

kedélyű, kishitű, depresszív Juhász Gyula életrajzi életének alighanem legfényesebb, legboldogabb öröklét-pillanatát: a Babitscal, Kosztolányival, József Attilával, Szabó Lőrincel dekorált tisztelgők fényképezkedését és Tápéjárását. A költőistenségek a szegedi Parnasszuson, a Köz-művelődési Palota oszlopsora előtt, szinte majdani irodalomtörténeti rangsorukat anticipálva, lépcsős emelkedéssel-süllyedéssel sorjáznak. Fent Szabó Lőrinc, Kosztolányi, Juhász, Babits, József Attila, szorosan egymás mellett. Soha, sehol nem örökítették meg őket így együtt, az ugyanott feszítő múzsákkal és az apróbb szentekkel együtt, akik között a talányos tekintetű szegedi klasszi-

Argumentum Kiadó
Budapest, 2002
599 oldal, 2500 Ft

kus, Móra Ferenc a legtekintélyesebb. Arany Jánosnak volt egy ilyen eszményítő XIX. századi acélmetszete: a leghatalmasabb olasz költők reprezentáltak rajta a Parnasszust, Raffaello vatikáni stanzáinak mintájára: Dante, Petrarca, Ariosto, Tasso. A tétova Petrarca, Laura sóvárgó énekese lehetne közülük a mi Juhász Gyulánk. Helyettesítsük be a többi nagy olaszt is: mintha ők meg a nyüzsgő Firenze csendes „Tápéja”-ba, Fiesolába igyekeztek volna maestro Raffaello csoportképének elkészülte után, oly boldogan gyalogol a világközepe-Tápéra a magyar költőszentháromság: Dante Mihály, Petrarca Gyula és Tasso Dezső. Aki pedig krónikás esszéjében exponálja a Tápé-jarást: Raffaello László. Az útközben készült fotók íróhősei mind felszabadultak, örömteliek. Juhász széles mosollyal áll derűt sugárzó édesanyja mellett; a Tisza-parton is csupa megelégedettség, csak a hozzá képest fiatalosabb Babits, és a világfi Kosztolányi között húzza össze magát kissé, de a ladikos képen már engedi, hogy Babitsné Tanner Ilonka keményen belekaroljon. A tápai Újvilág bormérésben Juhász élete legférfiasabb arcását fordítja felénk: mint buzogányt markolja a kétharmadrészt már kiivott, hosszú borospoharat, zrinyis barna bogyzsème élénken csillog.

Kiemelésre méltó Péter László mindössze ötven sornyi *Örökkön, Anna!* címmel el látott írása is. A talán legismertebb Juhász-verset magyarázza újszerűen. Az *Anna örök* kézírata úgy végződik: „Mert benne élsz te minden félrecsúszott / Nyakkendőmben és elvétett szavamban, [...] És egész elhibázott életemben / Élsz és uralkodol örökkön, Anna.” A vers az *Anna* végsszóval jelent meg a Pesti Naplóban is, a *Hárfa* című Juhász-kötet azonban (1929) az *Annát* felcseréli az *Amennel*: „Élsz és uralkodol örökkön, Amen.” Így rögzült meg, ezzel az áhítatos-szagrális *Amen*-befejezéssel. Péter László azonban bátran felveszi a filológusok keresztjét (*crux philologorum*), felmegy vele a filoszok Golgotájára, és kész elszenvetni azok ellenkező ítéletét, akik az *Amen*hez húk. 1993-ban és 2002-ben, amikor hatodszorra és hetedszerre jelentette meg Juhász Gyula *Összes verseit*, Péter László vissza is állította „a kézirat és az első közlés *Anna* szavát”. Azért merte megcselekedni, mert a *Hárfa*-kötet szedése és korrektúrája hanyagságra vall, mert szenvedélyes szöke Anna-mániás, és mert Péter professzornak textológiai divináció minden szép Juhász-szó. Nem láthattam még az említett két új kiadást. Az *Amen* és az *Anna* cseréjébe azonban csak akkor nyugodhatnak bele, ha a szöveggon dozó egyenlő értékűekként konstituálná azokat, és Juhász utókorára, azoknak az olvasóknak a befogadóképességére is rábízná a választást, akik továbbra is ki mernek tartani az *Amen* mellett, vagy hasonlóképpen preferálják az *Annát*. A szöveg nemcsak egyféle formájában létező, változatai is önállósodhatnak, akár egymás mellett, mindkettő érvényességével; ennek nem szabad gátat vetnünk. (Lásd a nagy Illyés-óda, *A Reformáció genfi emlékműve előtt* változatait: „baltás Bocskay”, „szablyás Bocskay”. Illyés 1975-ben cserélte szablyásra a baltást, s mivel a „baltásnak” már hosszabb előélete volt, a szövegközléseknek ezt a kettősséget jelölniük kell.)

Juhász Gyula a *Hárfa*-kötet idején súlyos beteg volt, ám 1929. március 18-án, a *Hárfa* megjelenése előtt kilenc nappal a Siesta szanatóriumban – mint Péter László kronológiájából tudjuk – „mégis fogadja” Kellér Andor újságíró. Vajon nem bízhatta-e rá Kellér szerkesztőre nagy bajában az *Amen* javítást? Ez persze *phantasia philologica*, de eféle mégsem lehetetlen. Kérdés, Annához vagy Istenhez állott-e akkor közelebb a szerencsétlen Juhász? Van-e nyoma, hogy későbbi tiszta pillanataiban netán kezét akart volna emelni a „nyomdahiba” *Amen*-re? Am van-e értelme kérdezgetni? Az *Anna* és az *Amen* is tökéletes, jóllehet kétféle értelmű szótelitalalat. Hadd áruljanak egy gyékényen,

és ezt a kíváncsi kettősséget jelölje mindig a legjobb Juhász-filológus, Péter László lábjegyzete.

A termékeny költőnek számító Juhász Gyula verseiből vagy százat biztosan kanonizált az olvasói és kutatói használat. Juhász halála után harminc évvel, 1958-ban én százharminchétfő verset találok abban a kis Juhász-kötetben, amelyet ifjúkoromban magam is egy Annától kaptam, és amelynek a kiváló költő, Kormos István volt a szerkesztője. Mivel Péter László friss Juhász-könyve az ún. nagyversek számát több darabbal gazdagítja, erről is szólnom kell. Ilyen „újrafelfedezett” vers például a *Glória* (a *Milyen volt...* és az *Anna örök párdarabja*) 1993-ból:

*A hangod selyme egyszer elfakul,
Hajad aranya koporsóba hull.*

*Gyönyörű tested, e meleg szobor,
Hűvös rögök ölébe szétomol.*

*Jöhet idő, hogy élsz még és szeretsz,
S az én szívemben tél és este lesz.*

*Magányos este, fázós és beteg,
Már nem akarlak és nem értelek.*

*Mi voltál? Játék. Eltörtél, szegény.
A harc is elmúlt, és már nincs remény.*

*És mégis, mégis. Rímek, ritmusok
Szent tengerén elsüllyedt májusok*

*Gyönyöre zeng, és kínja ring tova,
A dalom él, és vége nincs soha!*

Ez valóban Juhász magas szintje, hangja, dallama, a „kétsoros, párrímes, többnyire jambikus szakasz”, a „Juhász-strófa” csendes diadalmenete. Péter László a „meleg szobor”, „az eszményített gyönyörű nő test” férfias képzetét emeli ki belőle. Nekem egy Szegeden, Félegyházán, Kecskeméten oly ismerős összetétel tűnik fel: „Hajad aranya koporsóba hull.” *Aranykoporsó* – ez lesz a címe a talán legismertebb és legjobb Móra-regénynek, húsz évvel később. A két nagy szegedi mester mindig udvarias viszonyban volt egymással, miközben árgus szemmel figyelték, mit csinál a másik. Móra lenézte a hiteltelen Attila-mondák hármaskoporsós naivitását (ezt megint Péter Lászlótól tudjuk), de egészséges művész-irigység foghatta el ezért a tüneményes „Hajad aranya koporsóba hull” sorért. Mórának csak össze kellett illesztenie a két szót: *Aranykoporsó*. A *Glória* Kormos válogatásában nem szerepel.

Kitűnő verstechnikai teljesítménye Juhásznak a Mórát köszöntő *Terzinák* is (1918). Akárcsak Babits a Dante-fordításban, Juhász sem veti meg az éles, tiszta rímeket: felén – meg én; áttal – által; egyszer elmék – naplementét; mi végett – mi élet?; menedékkül – álma szétdőlt! Talán a Babits-Dante rímparafrázisának is mondhatnánk a *Terzinákat*. Mint jó kútra, jártak rá arra Szeged költői is. (Juhász mellett például Radnóti Miklós;

lásd Lorca-epigrammáját: „Harcát a nép most nélkülöd víjja, / hej, Federico Garcia?” Ez Babits Dantéjában így van: „s jobbkezőről lassan elmarad Sevilla, [...] / Ó, társak, bár veszélyek ezre víjja”). A *Terzinák* sincsen meg Kormos Istvánnál.

Felveszi azonban Kormos *A vén cigányt* és az *Emberi hitvallást*, amelyek szintén Péter László újrafelfedezései. Ilyen találat még a *Váci szeptember 1899* című szonett (1934), a *Véres ősz* (1914), továbbá a *Venit summa dies...* (1934). A *Váci szeptember* záróstrófái különösen elragadóak; némi babitsos zamatuk van:

*Szüretre érnek a szőlőhegyek,
Halálpillék a fészületre szállnak,
Az égi nyájak nyirkos gyapja kondor.*

*A kispap lelke messze őgyeleg,
Várják pásztortüzes tiszai tájak,
És ő egy halk Verlaine-versre gondol.*

(A francia költő neve két szótaggal ejtendő, ekképp itt nem tizenegy szótagos a záró-sor, mint az előző szonett-szakasz végén. Juhász *poetica licentiá*ból teszi ezt.)

Jelentékeny Juhász-versként vette fel anyagába Péter László azt az „antik mértékű, ódai fájdalomú költeményt” is, a *Magyar...* című verset (1921), amely 1993 előtt hiányzott az *Összes versei* kötetekből. Juhász Gyula Trianon után egész sorozatot írt az elszakított magyar városokról, mintegy folytatva-prolongálva az ún. városleíró vers hazai hagyományát (lásd már Janus Pannoniusnál: *Bűcsű Váradtól*). Péter László joggal városversnek nevezi a *Magyar...*-t, mert említi „drága királyi Pozsonyt, / Büszke kuruc Kassát, kincses erdélyi Kolozsvárt, / Váradot és Aradot”, valamint „Sírok szent sírja, Segesvárt”. Bravúros disztichonok, a tehetetlenség fájdalmai, tüzes szenvedélyek; az „egyedül vagyunk régi panasza”; de hát „Bármily jogos a magyarságnak, mint a kereszténység védőpajzsának hangoztatása, a horvátok, románok, szerbek, szlovénok önálló állami létre való igénye éppoly jogos”. Ez jól meggondolt Péter László-állítás. Ezzel azonban nem lett jobb az erősen retorizált vers, amelyről én nem hiszem, hogy ezt a jó alkalmi költeményt Juhász nagy teljesítményei között tartotta volna számon. Annál inkább maradandó a *Remeteség* (1934) finom építménye „az emlékezés lágy, lebegő képei”-ből (Péter László), ez „az utolsó, csodálatos hegedűhang” (Rónay György).

Juhász Gyula nagy költő volt, a Magyar Klasszikusok emlékcarnoka összeomolna, ha lerontanák benne a Juhász-márványoszlopot. De kell-e ezt a nagyságot bizonyítani, méregetni? Ady, Babits, Kosztolányi mellett inkább talán Tóth Árpád formátuma, és némiképp a hangja is az övé. Egy valamiben mégis különbözik tőlük. Babits, Kosztolányi, Tóth jelentékeny műfordítói életművel is bírnak. Juhász nem fordított, mint ahogy Ady sem. Ők ketten „mellék-műfajként” az újságírást művelték.) Nagy felfedezettje, József Attila is hová emelkedett! Es Szabó Lőrincel még el sem számoltunk. (Lám, már én is javában méricksélek.) Szeretett költőjét Péter László nem egyszer mondja legnagyobbnak. Juhász egyik politikai pörében „Burger Béla védőügyvéd kijelentette: Magyarország legnagyobb lírai költője áll a bíróság előtt.” „Ez az adott időpontban valóban így volt” – tette hozzá a monográfus, mert „József Attila 1929-i országos visszhangja előtt, a legnagyobb költőtárs, Babits meghasonulása és megtorpanása idején, a 20-as években valóban Juhász Gyula a magyar költészet legnagyobbja”. Szeretnivalóan szép, „a legnagyobb” életrajzi idejét átmeneti időpontra időztető rabu-

lisztika. Ettől a nagy Juhász Gyula nem lesz még nagyobb, Péter László sem kisebb. De minek is lennének: éppen elegendő nyomatékkaal bírnak ahhoz, hogy ne lehessen őket megingatni.

Péter László irodalomtörténész és írói „truvájainak” se szeri, se száma. Hadd kapjak ki könyvéből egyet-kettőt. Kitűnőek az Ady–Juhász, Léda–Anna és a Móra–Juhász párhuzamok. Adyt még „másodlagosságban” is tetten éri. „Anna örök, mert Annát én szeretem!” – vallja áhítattal Juhász (*Coronatio*, megjelent: 1912. február 18-án a Hétben); „Általam vagy, mert meg én láttalak” – jelenti ki gőggel Ady (*Elbocsátó szép üzenet*, megjelent: 1912. május 16-án a Nyugatban). Ki gondolná, hogy a két szelíd szegedi szivarozónak: Móra Ferencnek és Juhász Gyulának „sajátos feszültség” jellemezte egymással való kapcsolatát? Mórának konzervatív versízlése (és politikai ízlése) volt, Juhász Adytól József Attiláig, Kassáig ismerte fel a nagy tehetségeket. Móra tekintélyes, gazdag polgár, a Közművelődési Palotában székelő Múzeum és a Somogyi-könyvtár elkötelezett munkabírási igazgatója, született polihisztor: régész, újságíró, szerkesztő, rajongott tárcáiról, sikeres regényíró- és sikeres férfi. Juhász félrecsúszott nyakkendőjű idegbeteg, pénzei kifolynak kezéből, de amikor jubilálják, mégis a legnagyobbak, Babits és Kosztolányi fogják közre, mert istenáldotta tehetség. A pozícióján méltó Mórának hozzá képest a harmadik sor jut „saját palotája” előtt, amikor az a bizonyos Parnasszus-fotó készül. A direktor úrnak esze ágában sincs Tápéra kutyagolni a borszagú Nyugatos kompániával. (Ez persze csak fikció. Valószínűleg nem is hívták.) De érvényesebben, több színnel, hitellel szól Móra és Juhász viszonyáról maga Péter László. Juhász Mórával szemben „diplomája és költői híre-neve ellenére is megmaradt az iparos nagyapák életformájában, kicsit mindig az Ipar utca avított bútorzatú, ódon házcskájának szintjén éledgett, máról holnapra élő újságírók, facér tollforgatók, bohém színészek s őt mesterüknek valló, magukat zseninek hívó ifjú titánok társaságában, a Kass meg a Tisza törzsasztalánál vagy a Kékgolyó és más kiskocsmák pecsétos abroszai körül. A mindig világfi Móra, a női szíveket elbűvölő elegáns *causeur* bizonyára egy kicsit elnézően mosolyogta meg a maga szűkebb körén kívül esetlenné váló, a gyakorlati élethez, magakellettetéshez nem értő, szegényes, kopottas, torzonborz szakállú szegedi »albatroszt«, az állástalan tanárt, a lapok péterfilléreiből éldegélő, különc agglegényt. Amikor meg Juhász is üldözötté vált, 1919 után, bár együtt szerepeltek a Dugonics Társaság matinén, a munkásmozgalomban tevékenykedő Juhász nem volt olyan barát, akivel túlságosan érdemes lett volna dicsekedni. Talán éppen ez volt az egyik ok, ami miatt Móra nem vette szívesen Juhász Gyula vágyának, annak, hogy a Somogyi-könyvtárba kerülhessen, valóra váltását.”

A *Juhász Gyula*-könyv 600 lapján az irodalomtörténeti tanulmányok, esszék, cikkek, közlemények dominálnak. Van azonban a gyűjteménynek egy olyan sajátága, amit én jobb híján a témák táj- és térbeli kontextusának nevezek. Érttem ezen mind a Juhász-életrajz, mind az életmű összefüggéseit a tájakkal, vidékekkel, falvakkal, városokkal, különösen a kisvárosi színterekkel. A viszonyítást nem az ún. központi táj-szemlélet igazgatja (e szerint a Dunántúl tudvalévően a Budán és Pesten túl, a fővárostól nyugatra elterülő vidékeket jelenti, jóllehet az ún. „Dunántúl” az ott lakóknak „Dunán-inneni” térség, hiszen a XVI–XVIII. században a Dunán-túliak mindig „Dunán-inneni”-nek mondták magukat). Péter László „Pest-Budája” Szeged: ehhez képest inneni vagy túli valaki, ebben a Bálint Sándor definiálta, napfényben fürdő „Szegedi Nagytájban” helyezkednek el Szeged körül a „kisvárosállamok”: Makó, Hódmezővásárhely, Csongrád, Szentés, a maguk és Szeged ősfalvaival, Tápéval, Dorozsmával,

Szatymazzal, Röszkével, Szőreggel, Szegvárral, Felgyővel együtt, hogy a Trianon után elszakított délibb-keletibb sávról ne is szóljunk. Ezeket a kistájcentrumokat Péter László bámulatosan ismeri: *Makóról* és Juhász *Makói verseiről* írta legszebb kettős kisvárosrajzát. A *Makón* felejthetetlen tiztételes városszimfónia. Juhász Gyulát meríti meg a város értelmiségi és kertész-paraszt forgatagában, könyvtáraiban, színházában, a szalonoktól a kocsmákig; Juhászt, aki felengedve félenkségéből nagyon megszerette ezt az épp neki való városkát magasan művelt, művészmecenáló polgáraival. A nyelvtudományokból doktorált Péter László, az egykori makói múzeumigazgató, a lehúzott spalletta mögül is meghallja az igazi makói talicska nyikorgását. A bicikli előtt a „makai ládás talicska” volt a könnyű, kényelmes szállítóeszköz, még gyermekkocsinak is használták. Juhász versbe vette a makói talicskát, Péter László pedig szülőhelyének ugyan-ezen eszközét: a „jánoshalmi saraglyás talicskát”, a „tragacsot” is felmagasztalja. A költő és biográfusa látóköréből nem maradhat ki a kisvárosi „*Arany batár*”, a halottas kocsis sem:

*És hirtelen egy utcafordulónál
Szemünkbe tűnik a fekete csótár,
Arany pompával és üveg tetővel
A Szent Mihály lovas szekere jó fel.*

„Szügyét veri cafrang, combját veri csótár” – énekelte Arany János. Juhász talán az utolsó versbeli konzerválója a ’nyereg alatti díszes lótartó’-t jelentő *csótár* szónak. Mai bölcsészhallgatók már hírért sem hallották. Péter László gyanútlan: nem is gondol rá, hogy magyaráznia kellene.

Hódmezővásárhelyről szintén remekbe szabott Péter-portré készült (*Vásárhelyen*). A „nagy alföldi paraszttváros” kedvelt élettere és célpontja a művészkompániáknak. Juhász Gyula egyenesen „a magyar Fiesolénak” keresztelte el; festőit úgy ismerte, mint a tenyerét. A „Sárhely” fölfele feszülő felhőket is piktúravásznaknak látta: „Ninini, milyen Tornyai-felhők tornyosulnak amott, valóságos *barna bikái az égnek*. Hát amott azok a szelíd és bánatos Endre Béla-tanyaházak! És az a Rudnay-kútgém a darvakkal!” Juhász, lám, újságot is úgy ír, mintha verset írta. (Hogy rátéved már a cikkíró kéz a daktiluszokra: „Barna bikái az égnek...”!) És ír is időmértékes verset *Endre Bélának sírjára*:

*Tiszta szelíd lelkét csöndben ringatta az alkony,
Egy volt ő s a mező, benne a róna dalolt.
Mások a parlagra büszkén magasodtak az égnek,
Ő a magyar föld méla porába hajolt.*

Péter László mindezt tömören fogja egybe, és nem törli le a színeket; egészében idézi Juhász tárca-remeklését Hódmezővásárhelyről, a magyar Fiesoléről. Ez az olasz városka tudvalévően Firenze legbájosabb dombos északi része: reneszánsz palotákkal, Medici-villákkal, Fra Angelico, Mino da Fiesole, Bicci di Lorenzo képeivel; ciprusligetében mesélték hatszáz éve Boccaccio *Decameron*jának történeteit. Vásárhely Fiesole-rangja a legmagasabb kisvárosszarzsi; Endre Bélait, Tornyaijait Juhász a reneszánsz piktúra mestereihez méri. Vásárhelynek szintúgy megvannak a maga kis „Fiesolói”: a festői fürdőhely-Mártély vagy Csomorkány, a város keleti határrésze (Németh László *Vásárhely-szimbóluma*).

Csongrád, a legzöldebb magyar város sem maradhat el Juhász Gyula és Péter László palettájától. A Tisza itt olyan városközelben folyik, mint Szeged mellett, és még a vonat is bemegy a városba egy utcán, ahogy a Canale Grande mossa Velencében a pályaudvart. Csongrádot és Juhászt irodalomtörténetileg megint Péter László vonatkozattatta egymásra, és most is érvényesen. *Félegyházán* című, mindössze kétlapnyi kis cikke a kiskunfélegyházi pályaudvaron exponálja a költőt, aki Csongrádra igyekszik, de órákat kellett várnia a csatlakozásra. Sétál egyet, és máris kész egy verse: *Félegyházán, 1918 nyarán*. Csongrádot csak a délutáni vonattal érte el, itt is körülnéz, majd elhúzódik a Tisza kanyarulatába. A keresésére indult katonák (akiket Juhász barátja, az esti irodalmi műsort rendező Tabéry Géza menesztett nyomába) „ott találták a Tiszaparton, amint kis ceruzájával firkálgatott. Talán épp e sorokat írta”:

*Pipacsot éget a kövér batárra
A lángoló magyar nyár tűzvarázsa.*

*A Tisza szinte forr, mint néma katlan,
Mit izzó part ölelget lankadatlan.*

*Selyem felhői sápadt türkisz égnek,
Bolyongó vágyak mély tüzében égnek.*

*S a végtelen mezőkön szőke fényben
Kazlak hevülnek tikkatag kövéren.*

*Fülledt a csönd, mintha üres a kaptár,
Keleti lustán szunnyad a magyar nyár.*

*Mi lesz, ha egyszer szikrát vet a szalma,
És föllángol e táj, e néma, lomha?*

*Ha megutálva száz here pimaszt már,
Vihart aratva zendül a magyar nyár?*

Amikor a magyar impresszionizmusnak ez az Arany János és Szinnyei Merse tökélyét idéző, izzó színekkel telített teljesítménye készült, már háború volt a nagyvilágban. Puskaporszagot fújt a nyári meleg szél, forradalmak rózsái készültek kicsattanni ősszel. Juhász ette a hűsítő magyar dinnyét a magyar nyárban a „legmagyarabb” folyó partján, és jóslata kíméletlenül beteljesült. Nemsokára a határokon túlra vetett tájakat, városokat sirathatta.

Juhász 1918-tól már Szegeden maradt: itt kellett élnie és meghalnia. Szeged Juhász Gyulájáról Péter László legalább száz dolgozatot írt, és megbecsüléssel említi elődeit, mint pl. Baróti Dezsőt, egykori kedves szegedi professzorunkat, akinek az első Juhász-monográfiát köszönhetjük (1933). Méltányolja „kivételes érzékét, ízlését, esztétikai és gondolati éleslátását, számos értelmező találatát, trouvaille-át”. Elismeri Szalatnai Rezső teljesítményét is, „aki a költőről az egyik legszebb könyvet írta; a szakolcai évekről, *Juhász Gyula hatszáz napja* címmel (1962). Szalatnai is Szakolcán tanult, de már nem kerülhetett Juhász tanár úr keze alá; a „maga személyes emlékeit a tudós buzgal-

mával és pontosságával, hiteles adatokkal szembesítette”. Ez a minősítés Péter László saját módszerének jellemzése is. Egészítsük ki állandó adatellenőrző ébrenlétével, amit kiterjeszt az „elfogult szeretet” eseteire is. Szakolca előtt Máramarossziget, Léva és Nagyvárad voltak Juhász Gyula tanári megpróbáltatásának állomásai. Péter László ezeknek a helyszíneknek is figyelmet szentel. Ime pl. *Szakolcán* című írásának író írta incipitje: „1911. augusztus 21-én egy paposan fekete ruhájú, félszeg fiatalember szállt le a Pozsonyból érkező vonatról a szakolcai állomáson. Egyik kezében vesszőből font táská, a másikban esernyő. Azért jött, hogy elfoglalja helyettes tanári állását a királyi katolikus főgimnáziumban”. A komoly tudós csengő alliterációkat is megenged magának: „a szomorú Szakolcával szemben a víg Várad emléke is ekkor sarkallja a költőt emlékező versre”. (A „víg Váradhoz” lásd Juhász szavait: „víg vidéken”).

Péter László bárhová elmenne Juhász Gyuláért, de igazán a Szegedi Nagytáj kisvárosaiban szeret forgolódni. Ott minden ismerős, otthonos, meghitt, csendes. Szőreg-ről, Újszeged szomszédságából sem költözött be Szegedre, megvárta míg Szőreget csatolták Szegedhez. Jól elvan a maga Szerb utcai Tusculánumban, nyírt gyepén egy jánosalmi disztalicskával, több ezer könyvével, céduláival, a teli dossziékkal, számítógépével. Péter László szeret jánosalmi, szegedi, szőregi ember lenni. Pestet nem preferálja. Olyan mint Tömörkény, aki nagy nehezen felment ugyan Pestre egyik darabja színházi bemutatójára, de amikor a függöny előtt ünnepelték volna, híre-hamva nem volt: csendben rég odébbállt. Kiment a Nyugatiba, vett egy üveg bort a restiben, behúzódtott egy sötét kupéba, s mire eliszogatta borát, meg szundított egyet, már lassított is a vonat Dorozsma meg Szeged között.

Legsikerültebb kisváros-portréját Erdei Ferenc szociográfiájával a keze ügyében Péter László az 1920-as, 30-as években fénykorát élő Makóról írta. Most azt idézem belőle, amit ide tartogattam: „A városba érkező idegen újonnan kövezett, bódító illatú hársfákkal végigültetett úton jut el a város központjáig, a jellegzetes háromszögletű főtérig. Este a főtéren egyszerre négy kávéház teraszán szól, fényes lampionok fénye alatt a cigányzene, s a térre vezető utcákból még másik három kávéház fénye világít. A főtéri Otthon kávéházban, mely a hagyományos kedvelt gyülekező helye, zeneszó mellett hagymakertészek isszák a feketét, vagy jól sikerült piaci nap után a – pezsgőt. Nem parasztok ezek már a szó hagyományos magyar kelet-európai értelmében, tiltakoznak is az elnevezés ellen: kertészek, egy sajátos agrárkapitalizmus kispolgárai, egy haladó, kerties mezőgazdasági kultúra dolgozói és vállalkozói. Az export, a világpiac kitarthatott Európát: a világgazdaság rezdüléseit mindennapi sorsukon érzik; újságolvasók, politizálók, világjárók. Értelmesek, apáikról rájuk szálló sajátos népi termelői tudásukat, különleges eljárásaikat és nemesítő törekvéseiket tudatosan tökéletesítik, fejlesztik. Jómódjukból, s időnkénti krachjaikból egyaránt lüktetés, mozgalmasság, forrongás, elevenség árad a városra, a társadalmi szellemi és politikai életre. Még évtizedekkel később is ez adja a város sajátos arculatát: kitűnően jellemzi a pályára innen induló József Attila egyik levelében, amikor Maros menti Konstantinápolyt nevezi...”

Látnoki szavak. Milyen közel volt akkor Makó „Jeruzsálemhez”; a bazár-metropolis Konstantinápolyhoz! És milyen messze estünk onnan a XX. század közepe táján. A Makó-metaphora hangsúlyai 2003-ban eurokomfortos vágyainkkal adekvátak, s rászabhatók akármely magyarországi település aspirációira. Az irodalomtörténet, a filológia, az irodalmi városrajz nem szakszociográfia és nem szociológia, mégis segíthet lehetőségeink történeti összefüggéseinek tisztázásában, a már egyszer megtörténtek tudati erővé tételében.

LACKFI JÁNOS

Valami a szabadságról

Oravecz Imrének

*Mivel a szabadon garázdálkodó
grizzlymedvék megdézsmálják az almatermést,
kitúrják a szemetes konténerek tartalmát,
félholtra tapsikolják az útjukba kerülő
környékelőket, tudatos programot
kellett kidolgozni érdekükben
Ma már a kóbor példányokat
befogják, altatják, százféle megalázó
vizsgálatot végeznek el rajtuk, akár csak
a kórházba kerülő embereken,
fogsorukat, körmeiket vizslatják,
ivarszerveikben turkálnak, majd repülően
szállítják őket a vadvédelmi területre
Nyakukba ultrahangot kibocsátó
nyakörvet raknak, így aztán az állatvédők
minden különútról, kiruccanásról tudnak,
jól feltérképezhetik szokásaikat
Legnehezebb volt az együttélés szükségességéről
meggyőzni a környéken lakókat,
kiknek egy része fakitermeléssel
foglalkozik, és érthetően retteg,
hogy míg a motoros fűrész és a hallásvédő
eltompítja fülüket, hátulról egyszercsak egy mancs
nehezedik vállukra vagy teketória nélkül
letépi fejüket, mert erre is van példa,
igaz, arányaiban elenyésző
Mostanra azért – nem kis büszkeség –
sikerült érzékennyé tenni a lakosságot,
bármi rendellenességet észlelnek, azonnal
jelentik a megfelelő telefonszámon, és nem
ásót-kapát, baltát ragadva rendezik önhatalmúlag*

*nézeteltéréseiket a négylábúakkal
Ha a grizzlyk a nekik kijelölt vadon választóvonalát
átlépi, rögtön ártalmatlan, de fájdalmas
gumilövedékekkel vagy nagyot pukkanó
riasztórakétákkal kergetik őket vissza a szakemberek,
meg kell tanulniuk, hol a határ*

PODMANICZKY SZILÁRD

Sansz-script líra

*Mi bánt
kérdesz az ablaknál
s zavarodban
lefejtet a szigetelést*

*

*Ám legyen
harcra harc
végre legalább
magad ellen lehetsz*

*

*Úgy öregszel meg
hogy örök ifjúnak
hiszed magad
s majd haláloed is
egy kisgyereké lesz*

*

*Végül tökéletesen meglopnak
elveszik az álmaidat
életed és műveidet
elvesztél*

*

*Mit akar
kérdesz végre a telefonba
nem mer válaszolni
mert mindent*

*

*Látod a művészetet
mert benne élsz*

*vágyad annyi
 hogy még egyszer benne élj
 ha már nem tudod a nevét*

*

*Lassan-lassan meghalsz
 s elveszti súlyát
 mi másnak drámai tét
 hát nem is értik
 min nevetsz*

*

*Kihűlt a fal
 kezeddél tapintod
 de tudod
 belül eszeveszett a nyár*

*

*Nem maradsz magadra
 veled van az istened
 ki lényeddel áldott
 s most különb
 mindenik isteneknél*

*

*Gyávaság és türelem
 nincs mitől félned
 amit a vámon veszítesz
 csak a révész tulajdonságai*

*

*Nyomban kisüt a nap
 szemedben robbanás
 előtti lőporszag
 szádban kovaföld*

*

*Megállsz
kinyújtod a kezéd
de mert téged senki nem küldött
csak az egyiket*

*

*Megállsz
kinyújtod a kezéd
de mert senkit nem vársz
csak az egyiket*

*

*A növények kedvelnek
s bátran zöldellnek melletted
alig bírod megállni
hogy ne fotoszintetizálj*

*

*Egyszer csak ott van
egy piros vezeték
mint egyetlen nyoma annak
hogy valaha léteztél*

*

*Hosszú még az út
és egyre nehezebb
ösvények vezetnek
a semmi felé*

ACZÉL GÉZA

gyepszemle

*vézna kamaszként reggeltől estig száguldoztunk egy lekopott pályán
valahol az embermagasságú gazzal felvert sínek mögött a periférián
koponyánk órákon belül tüzelt a fáradtságtól végtagjaink mozgása szétesett
a poros izzadságtól lábujjaink már délre cementesen összeragadtak
és lassan ide-oda vibráltak a feslett tornacipők a szegénység gyásza alatt
márkás gatyák nélkül feliratos dresszek nélkül elég egyenesen rúgtuk
az apáinktól még gojzer-varrottasnak becézett négyszögletű labdát
s ha ihatnékünk támadt a döglött macskákkal teli gémeskútból
a repedt vödörből jókat húztunk mostani ásványvíz-kultusz gyanánt
a győzelmekre törő enyhe kalandokban öröm volt nem finnyásnak lenni
taknyos orrok retkes sarkak leszakadt zsebek nem zavarták a kamasz-áriát
ha pedig egy-egy szeplős lányra az alig citálható partvonal felé kibámultunk
vegykamrákban is kimutathatatlanul nőtt bennünk a sejtelmes doppinghatás
így kezdtük s a lírai futamnak aligha létezik ma már bölcs esztétikája
tanulsága végképp legfeljebb az a különös nomád biológiai káosz
mire fanyarul ráoszt deresedő fejjel a reggeli séta s ha nem is vagy esztéta
katedrálissá rakod össze képzeted gótikájában lépésenként az infernót
hisz belül már valami szilárdság elengedett s a látvány zsigereket kavart
amint fogyó lábad az utra lép kibillentve egyensúlyodat néhány hányadék
orrodban facsar redves zugokból a húgy szaga minden összekent tűzfal kiált
hogy menj haza csukd magadra a billegő ajtót panel házi koporsófedeled
a kormos eső mindjárt megered s aktivizálódni kezd a tonnányi kutyaszar
szóval e látvány naponta felkavar s most se mersz rálépni a túlterhelt gyepre
alig érintesz szemmel egy barna üledéket s már jönne is följebb a gyomor
de ma szép napod van leletedre a bérházak résein kibújó szellő rásodor
megpördül az s fölmutatja a jóságos időt egy bronzba mártott gesztenyelevél
helyükre állnak a rossz arányok az ember leül egy törött padra s még remél*

HATÁR GYÓZŐ

Komédiásnő

(Jancsó Saroltának)

odafent olyan szép voltál, mint innen lentről még soha. Ahogy felvonszoltál a deszkákra, Komédiásnő; ahogy napraforgó mosollyal lelket öntöttél belém, gyámoltalanba; ahogy mutattad, mit kell csinálnom:

– így, így, így kell, így ni. Bábmozdulattal. Tudod, mi az a bábmozdulat? Ez a bábmozdulat. Líglógó lábbal, mintha *rongy* volnál –

– líglógó lábbal? így? így?

– nem úgy, jaj dehogy is. Lógázzad, engedd el! Mintha *rongy* volnál!

– csípőből? térdből? vállból? honnan lógázzam...?

– mindenhol!

– hiszen azt csinálom!

– jaj, dehogyis azt, kis bugyuta. Még egyszer! Most! Most!...

Én meg – sehogysé tudtam.

– sebjaj – mondtad megenyhülten – menjünk át a Nagy Színpadra, ott majd akarva-akaratlan is tudni fogod. Mert az az Igazi –

– mi az a Nagy Színpad és mitől igazi?

– egyet se félj: azon, attól olyan bátorságra kapsz, amely egyszeribe az inadba száll. Nagyon nagy és attól igazi, hogy ez az Élő Marionett

– adj haladékat. Gondolkozási időt!

– hogysisne

– Komédiásnő!

– már rajta is vagy

Még ki se mondtad, máris éreztem, hogy rámeresztik a köteleket, a lógasztó-kötelek horgaikkal felkampóztak, egy a vállamnál, egy hátul a derekamnál; nagyot rántottak rajtam, felhuppantottak és én máris ott úsztam a színpadtérben. Lígtem-lógtam, kapálództam, a lábam többé nem érte a földet, hasztalan kerestem lábujjhegyel: ahol eddig volt és mindig lenni szokott, a föld *nem volt ott*

himbálództam-hadakoztam, a köteleim meg rántottak-húztak fel-le, té-stova akkor már, alálógó fejjel, mindenestül olyan voltam, mint a *rongybábu*, a dróton rángatott marionett, az élő-eleven. Te meg, Komédiásnő, te csúfság, te meg!

Kárörvendve kidüllesztett hassal ahogy elnéztél, kedved lelted szégyenem spektakulumban és gyengéd szeretettel nekivigyorodtál:

– látod? – kuncogtál – látod? Ez az Élő Marionett –

– micsoda-kicsoda?

– te. Az élő-eleven, aki vagy. A Marionett –

Belesikoltottam a szavadba. Alákiáltottam:

- nem! ne!
- ugye? ugye? még majd szereted is meg akarod is: *majd! majd!*
- nem fogom! soha! Komédiásnő –
- ugye? ugye? most majd megtanulod –
- engedj el! engedjete!
- most majd megtanulod, mi az, *színházat játszani, élő marionettnek lenni*, most majd megtanulod!
- irgalom!
- felőlem akár a herkópáternek is. Esedezhetsz irgalomért, babám. Mert úgy kell neked, mert most megfogtalak: az enyém vagy – senkié...!
- az enyém! „én-a-tied-te-az-enyém”: hahaha! uhohahá-hahá-hahá! milyen érzés, ha valaki pojáca?!
- ne tedd ezt velem! ne tegyétek ezt... –
- no, sebj... Ne félj, huncutkám (megengedj, ezért a kis rádijesztésért), mindjárt leeresztünk, csak még előbb, emlékeztetőül, cseppecskét alácsiklandunk a talpadnak... –
- Az alácsiklandás áramütésszerűen ért, a talpamba kaptam, de a hónom alatt volt a kisülése –
- csak cseppecskét, csacsikám: most se? még most se mondod, hogy az enyém vagy...?
- jaj! jaj! a tiéd vagyok, csak hagyjátok abba... Elég legyen! Megharagszom!
- lehet, hogy neked igen, de nekem nem. Még! Még! Cirógassátok meg a talpacskáját, aki mindene van –
- visítok!
- Potyogtak a könnyeim, sírtam-nevettem (orvosnyelven rekeszizom-kimarulás és ebbe más is belehalt már) –
- micsodás csalavári pofákat vágysz, te Sírónevető...haha! Hát ezért írtad azt a könyvet, hogy *SÍRÓNEVETŐ?*! Ugye-ugye: jó-is-volna? Nem tudtad, mi fán terem az a móres, de most *színpadodra* akadtál: itt most majd móresre tanítalak, de úgy, hogy holtod napjáig –
- Komédiásnő!
- haló porodban is! megemlegeted!
- ne bántsd! ne bántsd! soha többé, még statisztálni se!
- a saját bőrödön! nesze neked nemulass! most hát tudod, milyen *nehéz* a nemzet napszámosának lenni! *Élő Marionettnek* ezen a nagyon-nagy színpadon! Hogy milyen sanyarú!
- szánom-bánom!
- minthiába: benne vagy a bűnben. Fertelmeskedtél. *Megírtál bennünket*: most majd megkeserülöd, ha köréd sereglünk –
- Komédiásnő, ha istent ismersz!

- Méket a sok közül, te pogány?... Sorköteles vagy -
- *De alkalmatlan!*
- A szekerekre kívánczótál: magad akartad. Sátram-állítónak? Kikiáltónak? Kellékesnek? Hátramosztónak? Facér sűgónak: annak se...?
- bocsássatok el! *civil akarok lenni!* Nem akarok színházat játszani, nem vagyok élő marionett! *Se játszani, se játszani!* Soha többé!...

Már nem tudtam magamról, hogy mit művelek; arról se, hogy eleresztetem széketemet-vizeletemet. A kötelek kioldódtak és én hasravágódva ott feküdtem tulajdon piszkomban a világot jelentő deszkákon, az Élő Marionettek nagy-nagy Igazi Színpadának a kellős közepén

a spottok ütegei a mennyezetről, a sarok-jupiterlámpák fénypázmái a magából körülrohogtek, a profi-boholcok, profi-pojácák pedig kört fogtak bugyori bőrszákomban körül, gratuláltak szép sikeremhez és nagy ívű, kecses sugárban megöntöztek, mint a kutya farka a lámpaszlopot - - -

(álom: 1995 12 24)

Boldogság bumerángja

- BOLDOG VAGY?
- Boldog.
- LÉTÁLLAPOTOD?
- A boldogság.
- OKA?
- Mindent elértem, elvégeztem, megalkottam, amit akartam. Többé-kevésbé. Hellyel-közzel. Jobbára. Amennyire emberileg. A körülményekhez képest.
- BOLDOG HALANDÓ, ISTENEK PÁRJA!
- Igen ám, csak van egy bökkenője.
- A BOLDOGSÁGNAK?
- Aminek bökkenője ne lenne, boldogság, olyan nincs.
- S A TIÉDNEK?
- Hogy mire véghezvittem, amit akartam: az én termésem betakarítása húsz évvel elkésve érkezett.
- ELKÉSVE? MIHEZ KÉPEST?
- Várandóságaimhoz; életidőmhöz képest.
- HALÁLODON VAGY?
- Halálközben.
- MI JELÉT VETTED?

- Megláttam magam a temetkezési vállalkozó kirakatüvegében. Arcomhoz koporsót válogattam. Arcszínemhez urnát. Belelapoztam a gyászzene-választékba.
- HÁT MÉG?
- Minden bolond lyukból az ő szele fúj. A kripták fuallata.
- TÜNETE?
- Ha már a lábnak jártányi ereje sincs, a kézbe beleáll a legyintőgörcs s mindenre csak legyint: ha mindent véghezvittem, nem öreg-mindegy-e már...?
- ÍGY HÁT BOLDOGTALAN VAGY?
- Az vagyok.
- LÉTÁLLAPOTOD?
- A boldogtalanság.

Pondróféreg trenódiája

*késével már odavárja lesben
a kettévágó kaján mozdulat
kettészeli – s ő édes-kettesben
él tovább bár vesztén nem mulat*

*csepp élet kövérjével betelve
gyűrt vánkosára ejti göb fejét
de négy de nyolc felé szétszeletelve
sár matracán nem leli nyughelyét*

*százfele vágva tudja – rájár a
rúd: megimádkozik s ágyán felül
majd göb fejét eldöglő párnájára
ráejtve vár – mélán elszenderül*

Matuzsálem

*megcélozza a 49-et
hogy 2049-ig éljen
bálgúnárként mint ki azzal henceg
matuzsálemi korban kevélyen:*

*HÜBRISZ lett vón' 2050-ig:
ezer unokám agyonverni gyűl
ha nem a késüket a fogukat fenik
s ölöm a milliókkal elvegyül*

*de így – még vértben s acélosan
tollas buzogányom rájuk zúduland
s ha merre homokom fejükre fosom
serkend milliónyi sírunokahant*

Ahol a part szakad

*bendője bődön lába pipaszár
ha járdall vélek: botlogol kaszál
krampusznak kisöreg szatírnak vén:
szállong a szakadó part peremén*

A halandóság hatványain

*évről-évre életunt:
mintha volnánk úgy vagyunk
már tűnőbe' életünk:
mintha lennének úgy leszünk*

*eltanácsol ég s a föld
mintha lökne messze küld
léttelen ki lenni lett
mint a jöttment : jön – s mehet*

SZATHMÁRI ISTVÁN

Mondta a férfi

Legszívesebben kihányném magam ebből a világból, mondta a férfi, éjszaka kánként fekszem a pamlagon és várom, várom, hogy kiüssön rajtam a téboly, kitörjön, rám törjön nagyon, mint valami kegyetlen, kéjes ősgonosz, és akkor izzadok és vizes vagyok és fordulok a fal felé, ahol elaggott, kimúlt állatok temei préselődnek egymásra, mert üreges a fal, igen, üreges, így a férfi a másíknak és a nőnek is, aki ott ül vele szemben a piciny szobában és a szemüvegét tologatja fölfelé az orrán kitartóan, elszántan, és nem történik semmi, folytatja a férfi, azaz úszom már az ágyban, és mindenféle kép, foszlány, álom ugrándozik a szemem előtt, de a téboly, a téboly még várat magára, csak az állattetek szaglanak csendben, lehet ott patkány, egér, sőt denevér is, vagy hatalmas cserebogár, még ép páncélzattal, igen, és eljön a reggel, látom a függönyön át, és vonít valami ronda állat azon az örült téren az ablakom alatt, és karcos férfihangot, -hangokat is hallok, és a nap már árnyékot csinált a falra, a tárgyaimon a por már látszik, és a konyhából érkező alig szellő finoman meglebegetti az árvalányhaját, és ha kelek, facsaram a lepedőt, egészen megszokott dolog ez, igen, nyomkodom, dörzsölgetem, akárha az elmúlt éjszakát semmisíteném meg, akarnám kitörölni végleg, de hiábavaló a szándék, a tett, mert jön a következő és így tovább, mondja a férfi a piciny szobában a másíknak és a nőnek, aki csak tologatja fölfelé szarukeretes szemüvegét, ami jól áll neki nagyon, a szeplőkhöz, az apró pontocskákhoz az orrán, és még azon is túl, és néha a hájába túr azokkal a szép, hosszú, vékony, finom ujjaival, a sziporkázó, a napban megmerülő vörös körmeivel, amelyek, amelyek máshova is eljutnak, bizony, cserkésznek, becserkésznek helyeket, ahol a téboly, a beszélő férfi tébolya mást jelent nagyon. És villan a szem az üveg mögött, és a férfi, aki a lepedő mángorlásánál tart, meginog egy pillanatra, a szava elakad, majd újból a beszéd öröme, kényszere, és már a délelőttök vajsínéről regél, ahol pókok fonják hálójukat, szépen, nagy, nagy türelemmel. És akkor főzi a kávékat sorban, meg teát is iszik, és nyúl a pohár után is, igen, ha úgy hozza a kedve, ouzót lötytyinget magába, és hisz és ígéreteket tesz, de az éjszaka zajai, szagai, párás levegője nem engedi őt el teljesen, mondja. Az előtte ülő nő meg csak játszadozik tovább és néha felnevet, rövid szoknyája szép combokat sejtet, finom fehér bőrt, selymeset, igen, és a beszélő elakad újból egy darab időre, és úgy érzi, fejét oda kell buktatni a fénybe, az ablakon betóduló napba, és teszi is mindjárt, akárha napfürdőt venne, bérelne kicsit, mosdatná mosdatlan lelkét, prályázná, igen, de ott is a várakozás, a vergődés csápja, az elhullott, beszorult állatok édeskés

illata, és már húzza is vissza, de azért mosolyog hozzá, épp azért is, igen, és mondja tovább a szemüveges nőnek, meg az ott ülő férfinak, aki eddig csak hallgatott mélyen, rezzenéstelen arccal, beszűkülten szemmel, de most mintha feléledt volna, mintha rajta is átfutott volna valami, hirtelen felemeli a kezét, de leejti gyorsan.

És ülnek ők a piciny szobában, a férfi, a másik és a nő, és körülöttük mintha semmi sem lenne, és akkor hozzák egy napon a fát, így tovább a férfi, déli, kreolbőrű férfiak zörgetik a kaput, borostás arcuk elszántságra vall, szúrós tekintetük nem ismer vágyakat, és már dobják le a krémszínű, barna pöttyökkel megszórta, meghintett rönköket, úgy, hogy szinte beleszédül az utca, beleremegnek a környező házak. És akkor jön a város bolondja meg a felesége, szépen, időre, pontosan, pöfékelő, zakatoló, zúgó-morgó gépen, négykerekes fűrészgépen érkeznek, hatalmas díszkanyarral fordulnak be a sarkon, piros sáluk csak úgy úszik, lebeg a szélben, zöld sportszemüveg mindkettőjükön, vastag gumipánttal, és már fűrészelik is óriás zajjal, nyikorgással a tönköket, vastag faágakat, és helyezik el türelemmel, értelemmel a fedett kapu alatt. És pálinkát kapnak meg keserű likőrt és ülnek is már vissza a berregő gépre, hogy tiszteletkörokkal bejárják a várost, amelyben születtek és éltek ők nagyon, nagy kedvvel, igen, és én irigyeltem őket, fájt látnom azt a bárgyú mosolyt az arcon, és tudni azt, hogy délután moziba mennek és böfögve, szellentve élvezik a filmet, ami nem más, mint maga az élet, igen, és én maradok a harszagú, felfűrészelt fával a kapu alatt, és dobom már én is magamba a likőrt, és mintha mocorgást hallanék a szobám fala felől, és arra gondolok, én Istenem, egy újabb állat, élet szorult be oda éppen, és még hiszi, reméli, kiszabadulhat. És fogom a kalapácsot mindenre elszántan, farkasszemet nézve mindennel, ami előttem és körülöttem van, forgok, de azért megyek, haladok, és hiszem, őszintén, ütni fogok, verni, nekimenni térnek, időnek, de már tudom, így a férfi a másinak meg a nőnek a piciny, de napfényes szobában, tudom, nincs erőm, nincsen, és ekkor ráfekszem a rakás, a frissen felvágott, szétfűrészelt fára és behunyom a szemem.

Az este hűvöse felkelt, felébreszt engem, szedem magam össze szégyellve kicsit.

A nő kacarászgat szépen, úgy jól nevelten persze, lábait mozgatja játékosan, és a másik, a másik férfi a szobában szólal, megszólal először, igen, karcos, reszelős hangon mondja, te Sándor, te Sándor, olyan jó veled.

És Sándor, a beszélő, mesélő férfi rájuk néz hosszasan és érzi, talán rendben is van ez így, bizony.

Majd északra utaztam, folytatja a mesélő férfi, hagyván magam mögött a lucskos lepedőt, mindenféle szaggal az orromban és lidércekkel bennem teli vonatra szálltam, mert néha úgy elkap valami vágy, hogy ne feküdjek én, illetve másképp, másképpen, igen. És nyögött velem a vonat fel a zöld magasla-

tokra, hol egyszerre esett az eső és sütött a nap, hol megzavart állatok, emberek néztek ránk értetlenül és hatalmas erdők sóhajtoztak a szélben, és patakok, folyócskák sercegetek szorgalmasan. Vidéki állomások apró, fehér kövekkel teleszórt kerthelyiségeiben pirosarcú férfiak ücsörögtek nagyméretű korsóval a kezükben, és ha nagyon odafigyeltünk, vízesés hangja rebbent felénk. Óriás felhők ereszkedtek le a fákra és a kicsiny, festetlen házakra, el-eltünedezett a világ a vonat ablakából nézve, akárha köd vagy gőz alagútjaiban járnánk. A helyi vicinális csak lassított azon a helyen, hova igyekeztem, előbb a csomagomat dobtam le, majd magam is ugrottam a köves útra, hol állatok ürüléke volt meg sok, földarabolt nejlon. Birkák émelygős szagát éreztem, de ha akartam, és miért ne akartam volna, ott volt a zöld, a kék és a nedves, már-már elázott föld szaga is, ott volt mindenben, igen, és kigombolt inggel indultam még följebb, kacskaringós erdei ösvényeken, hogy megkeressem a házat, hol szobát, ágyat adnak ki jó emberek. És ott volt a ház, és még egypár odébb, egy barna vízcsík szelte át az udvart, és asztalok meg székek az évszázados fa alatt. Három-négy elaggott baromfi kárált a drótkerítés mellett, a kutyát még nem láttam akkor.

Rövid hajú, kötényes nő jött ki a házból, és amint a közelembé ért, láttam hajszálerekkel átfuttatott arcát, szemében a tompa, mindenbe beletörődő fényt és hogy a vastag száj mögött oly kevés a fog. Kedvesen szólt hozzám azon a keverék nyelven, amit erre beszélnek az emberek, és fölvezetett a nyikorgó lépcsőn a szobába, amit kiadott nekem. A cserépkályha mellett katonás rendben állt a feldarabolt fa, ahogy itt szokás, télen is meg nyáron, kicsiny terasz is járt a szobához, ki lehetett ülni, szemben, úgy száz méterre talán, a falu filigrán temetője volt.

Le-föl sétáltam a szobában, tapogattam az ágyat, próbáltam a rugót, de feküdni, aludni nem akartam én. Ricsajt hallottam lentről, utána meg trombitaszót. Majd újból csikorgott a lépcső és ott volt az ajtóban a hajszáleres asszony, akárha valami finom hálóval borították volna le az arcát, hogy el ne szökjön, illanjon talán, háta mögött egy ősz férfi nyögött, de inkább csak szokásból tette, kezében a hangszer, amibe, mint később láttam, bele-belefújt ciklikusan, és ami nélkül sehová sem ment. És jött a gyönyörű szép, kékszemű, rózsaszín állat, akit Amadeusnak hívtak, és mint mesélték, a falu elkényeztetett kutyája volt. És belakták a szobámat gyorsan, kacaj és nevetés, borókapálinka az asztalon, dőlt a szék, recsegett az ágy, a levegőben gombaszag terjengett, ruhájuk jellegzetes szaga, ebből élnek, mondták, nagy sötét erdők mélyén rejtekhelyeket tudnak, hol büszke, öntelt vargányák és kövér, puffadt pöfetegek tanyáznak kiérdemelten. Zúgtak a közeli fák és mintha már sötétedett volna. A fogatlan asszony jócskán ivott és az arcát beszövíő vékony erek mintha foszforeszkáltak volna a már tényleg teret nyert homályban. A szemét nem láttam, de biztos voltam benne, őt már meglepetés nem nagyon érheti. A férfi, aki emígy még fiatal volt, a hangszerével játszott, madarak röppentek fel a fákról és

a szomszéd ház betonudvarára kiporoszka a disznó az ólból, akárha a sajátos hangokat és az est érkezését szerette volna hallani, bárgyúan bökdöste orrával a kerítésként szolgáló vasrudat, majd eldőlt kényelmesen. Amadeus egykedvűen lihegett a fakupac mellett. Már-már minden olyan idillikus volt.

A teraszon álltam, szívtam be, szinte erőszakosan a kaparó, hars levegőt. És ittam én is az italból, és nem gondoltam, nem akartam gondolni semmire.

Majd később mondták, nem messze innen, ott van a szem, a türkiz tenger szeme. Menjünk fürdjünk egyet. A hold már süttött, amikor kaptattunk fel a dombra, nagy, fekete éjjeli madarak repültek el a fejünk fölött lustán. A csillagok vékony ágakon himbálóztak, szinte beleszédült az ember, ha sokáig bámulta őket. A fű nedves volt és lassan átázott a cipőm.

A parton az asszony vette le először magáról a ruhát. Utána a férfi következett. Én csak később, mintha csak várnék valamire.

És csillámlott, fénylett, sziporkázott a tó a hold adta, nyújtotta már-már nappali fényben, körülötte a fenyves komoran, sötéten állott. És finom volt a víz, olyan könnyű, szinte lebegett a lelkem, igen, így Sándor a piciny szobában, a férfi és a szemüveges nő előtt, aki közelebb húzta hozzá a székét, mert mint mondta, hogy jobban, tartalmasabban hallgathassa őt, és kacarászgatott úgy keveset, és a szemüveg csak villogott, és amikor Sándor, a mesélő férfi, a selyemhálós nő hűvös, síkos érintéséről beszélt, finoman megfogta a kezét. És ekkor Sándor elnémult rövid időre, és csend lett, nagyon is az, a nap pedig süttött kitartóan, ömlött be a fény az ablakon, és a férfi, a másik, hirtelen szólt reszelős hangon, Sándor, kérlek, kérlek, ne hagyj el, itt bennünket, és Sándor mondta tovább, de mintha a szeme párás lett volna, és úsztunk és forogtunk össze-vissza, folytatta, és az ősz hajú, aki egyébként még fiatal ember, mindezt csak egy kézzel tette, mert a másikban a trombitája volt, amibe bele-belefújt ciklikusan, és zengett a környék a szinte vakító holdfényben, és biztos vagyok benne, az erdő lakói dermedten figyeltek, és utána kifeküdtünk a fűre, kacagva, vidáman, és hülyéskedtünk kicsit, nyúláltunk, tapogattunk, lökdösődtünk, és akkor már tudtam, a fogatlan nő túl közel került hozzám és nem távozik. Erős, izmos combjaival rám fonódott és az arcán újból kigyúltak azok a finom, vékony erek. És örvényleni kezdett minden a szemem előtt és utána sokáig nem tudtam magamról én.

A nap süttött, amikor magamhoz tértem, a ruhám rajtam volt és még valami csíkos pléd is, a fenyves ott hajladozott előttem, és lihegést hallottam a hátam mögött. Amadeus nézett rám, és rózsaszín bundája újból elkápráztatott.

És Sándor visszafogta a szemüveges nő kezét a kicsiny szobában, és kissé fátyolos hangon folytatta tovább, a szobában, ahová felmentem később, egy nagy tányér gomba várt, mellette cetli, mi szeretünk téged, és a terasz ajtaja nyitva volt, láttam a temetőt és az elkóborolt birkákat kissé odébb, a disznó lent röfögött, csak néha döfködte a rozsdás, elaggott vasrudat.

Testes madarak szálltak a tó irányába, és arra gondoltam, bár maradna minden örökre így.

De utaznom kellett, vissza, hol a fedett kapuban állt a lefűrészelt fa, és a falban, a falamban ott lapultak egymásra préselődve az állattetek. És mentem vonattal vissza, már láttam a város tornyát meg a kereszteket, és tudtam, este már az ágyamban fekszem és várom, várom, hogy elérkezzen, megjöjjön, igen, a téboly, vágott bele a szemüveges nő a férfi, a mesélő férfi szavába a kicsiny szobában, és a szeme már izzott, a téboly, igen, ismételte Sándor és még jobban megszorította a nő kezét.

SIMAI MIHÁLY

Találkozás az Angyallal

(Dr. Bodosi Mihály idegsebész professzornak,
dísztávirat helyett)

*...s mikor szárnyként suhant már
az ugróléc fölött,
egy Angyal arra szállt:*

*„Szép a magasság, fiam, de annál is
százszorta szebb naponta megölni a halált!...”*

*Fénylett a hang,
zengett a fény,
suhant az Angyal...
Érezte még:
csillag-szikét
csúsztat kezébe:*

*„Légy hát Sebész,
sebezd a Végzetet!”*

*... s mint eleven seb, izzott, lüktetett,
fájt, jajgatott ezrek helyett
a Kés - -
s mint egy virág, úgy nyílt ki tenyerében
a gyötrelmes-győzelmes KÜLDETÉS.*

*- - - s aztán már látomás-magasból nézte,
hogyan tölt be időt és teret,
planéták, fénylő csillagrendszerek
s titok-húrok, ideg-végtelenek,
éj-burjánzatok, elvérző erek
között hogy vibrál, hogy rezeg
a tette-bátor, életért
életbe-vágó Szeretet.*

gyógyulásáért gyönyörűt

*építék templomot fiam
gyógyulásáért gyönyörűt
alapjába: bazalt reményt
s imát mely sziklává kövült*

*falaiba: hites csodát
versek hamvait énekek
széllel szálló virágporát
és angyalszárnyú hegedűt
melyből fény árad végtelen*

*gyógyulásáért templomot
építék neked gyönyörűt
beleköltözhetsz Istenem*

valaki mindent elszeret

*Mióta már, hogy létezem...?
S meddig még...?!
Mindegy!... Élvezem!
Kezem, kezem, kezem, kezem
minden szép percre ráteszem.
S kezem, kezem, kezem, kezem
minden ujjában érezem,
minden nap fájva érezem,
hogyan kevesebb a kevesem.
S mikor az okát keresem,
rádöbbenek:
valaki mindent elszeret!*

*Valaki mindent elszeret
tőlem, nézzétek, emberek!*

*Viola időt, kék teret,
forró tavat, havas hegyet,
rózsát, regényt, esőt, napot,
hárs-zümmögést, mézillatot,
fény-játékot és felleget.
Valaki mindent elszeret.
Csöndet, koncertet, lomb-zenét,
erdők, vizek tündérszemét,
meleg sugárzást, nyáridőm
zöldjét, aranyát, vörösét.
Reményt, szerelmet, terveket,
szőlőket, boldog kerteket.
Valaki mindent elszeret, mit
nekem nyújtott egyik kezével...
A másikkal most érte nyúl.*

*Valaki mindent elszeret :
a szirmokat, az ágakat,
a tavasz-lázás hársakat,
a szívemhez nőtt társakat,
a hozzám-kezesült csodák
mély-magassági mámorát,
valaki mindent elszeret,
mind a nap-lelkű éveket,
a telitorkú éneket,
az augusztusi fényeket,
zúzmarainges februárt,
jázminok boldog májusát,
a lelkem rázó lázakat,
a zöld gombot, mely leszakadt,
a köznapot s az ünnepet
– valaki mindent elszeret!*

*Valaki mindent elszeret:
a lehetőit, a tehetőit,
az erdő-mélyi levegőt,
a létöröm-szitakötőt.*

*Galambokat és sólymokat,
cinkét, csicsörkét, gyurgyalag
csapongó röptét, büszke sast
óvári vén sziklák alatt.
A gyerekkori ízeket,
medgyesi dinnye-dombokat,
muzsikás nyelv- emlékeket.
Valaki mindent elszeret.
Gyulát, a körösparti hárs
édes szerelemillatát,
a kastélykerti koronák
közt átsuhanó ragyogást.
A buszokat, a trolikat,
a hosszú vonat-utakat,
az álmok állomásait,
víg órák áldomásait.
Szeged száz régi szögletét,
a Dóm imádság-ihletét,
füvészkert fészekmelegét,
boszorkánysziget zöld hevét...
Én mondanám: NE MÉG! NE MÉG!!
– S valaki mindent elszeret.*

*Íme, lássátok, emberek:
valaki mindent elszeret,
amit a szívem megszeret.
Valaki mindent elszólít,
amit a szavam megszólít.
Igényt mindenre tarthatok,
berzenghetek, lázonghatok,
de semmit meg nem tarthatok!*

*A legmélyebb, legtengerebb
tengerszem látta szememet.
Vállukra a legszebb hegyek
emeltek a világ felett.
Elbűvölt édes bűvölet,*

*mint féktelen, tüzes palást
lobogtak alkonyat-tüzek.
Voltam élet-királya, ám
a végén mégis ő nevet.
Valaki, valaki, valaki
most tőlem mindent elszeret.*

*Valaki mindent elszeret,
csak a lázongó ihletet
engedi még – a verseket,
hogymondhassam: emberek!
vigyázzatok, már nincs idő,*

*valaki mindent elszeret,
ami szerethető.*

SILAY FERENC

Papírsárkányra tetovált

*Miért szólítasz engem Bertalan Áron
e lószagú időbe,
mikor a mandulafa virága
csak túlvilági arcod öltözteti.
Papírsárkányra tetovált
Csillaghitem és Napreményem,
mint háborús fényképeden
szemed és kalapod széle kirágva
biztat a Gyáva Idő.*

Csak bujdokoljál szentem csak bujdokoljál.

*Miért szólítasz engem Bertalan Áron,
Doberdó óta több csontvirágzás
ütötte át az anyai földet
mely Isten szájának is kőkemény.
A békét hozó idők vizének locsolásától
a szikes talaj még szikesebbé
a köves talaj még mostohábbá vált.
Isonzó folyó véres vize fölé
a ködbe fehér hattyú szállt.*

Csak bujdokoljál szentem csak bujdokoljál.

*Miért szólítasz engem Bertalan Áron,
hús évig nem engedtek haza faludba,
Hús évig elorozott harangod fényébe
nem emelhetted ujjaid árnyékát
keresztként anyád sírja fölé,
oltalmat nyújtva korhadó virágnak.
Harangod hangjára árulók és elárultak
török kenyereket és isszák
a becsapottak kedvével
sózott borát az örökölt világnak.*

Csak bujdokoljál szentem csak bujdokoljál.

Miért szólítasz engem Bertalan Áron,
 mint a festő aki fényei vásznán
 átsétál egyik Térből a másik Időbe,
 bolyong a Donkanyarban, fogoly Szibériában,
 hazafele a Hajnal ösvényén jön
 maga elé tartva lelke fényét,
 szuronyos puskájára akasztott papír bakancsát
 csücsüljön csak rá e nagy múltú európai Hold,
 fénye szabadság és igazság,
 a világ szívéen Petőfi a kozmikus Folt.
 Csak bujdokoljál szentem csak bujdokoljál.

Hun amulett

Viselte	Viselte
védte	térden
minden ősrünk	Isten: érzi
Tövisben	Tövisben
térden	védte
mi is öltünk	szíved kérdi
Emelte	Emelte
ejtve	Remény
Isten: kérdi	minden ősrünk
Rabocska	Tövisben
Remény	térden
szíved érzi?	mi is öltünk!

LÁSZLÓFFY CSABA

Bal-esetek

„Meg tudnak nekem bocsátani?”

Még hogy illet! Ez a *mértékről* soha meg nem feledkező asszony, a polgári illendőség és kimérttség mintaképe kérdezi ezt – és pont tőlük?!...

Megfoghatatlan szempár kísérte zavarukat. Mert, meg kell adni, ezúttal ők, a lump „világfiak”, vagy legalábbis kissé könnyelműeknek titulált kisvárosi muzsikuskok – hajdani világjárók – szegték le fejüket. Bár, ha jobban szemügyre vették volna, a nő pupillája szokatlanul kitágult. De áthatolhatatlan árnyék-ként fogta körül most is egész lényét a tisztelet. Mely kijárt neki kétségtelenül, minden alkalommal, valahányszor találkoztak, vagy meghívást kaptak a Budorék hajlékába. A ház asszonya most egyedül fogadta őket.

Viaszsárga bőr, beesett arc; ajkát összeszorította. Inkább csak hallomásból értesültek arról, hogy annyi hónap múltán sem tudott belenyugodni a jóvátehetetlenbe. Abba, hogy nem láthatja többé gyermekét. Férje, a közelállók szerint, előbb megpróbálta vigasztalni, de a vádaskodó kifakadásoktól bénultan lassan mindent ráhagyott, ült mereven lesütött szemmel és lehanyatló karral a rozoga karosszékekben, mint akit letaglóztak. A leánya halála után a nő napokon át emésztette magát. Képtelen volt magába fojtani az önkínzó kérdést, hogy egyetlen gyermekük vajon melyiküktől örökölte a fehérvérűséget. S mert a kínos jelenetek és szemrehányások sehogy sem akartak véget érni, a látogatók megritkultak, a családi hajlék magányos lakká vált. „Egyedül őrá akarok gondolni” – jelentette ki az asszony; de a halott képe megölte az eleven képet. Egyszerre buzgó kereszténynek képzelte magát, kétségbeesetten akart hinni – ő, aki azelőtt ritkán járt templomba –, ámde a vallás ködös, a túlvilágot emlegető válasza, bevett kánonjai csak fokozták kétségbeesését.

Kiszáradt szemmel nézett vendégeire ma is, mint holmi idegenekre. Azok pedig érezték, tudták, hogy legszívesebben belefojtaná a szót vigasztalóiba.

„A férfiak könnyebben beletörődnek mindenbe. Csupa hazugság veszi körül őket. Kezdetől fogva beérik azzal a tévhittel – és persze elégedettek is a tudásukkal –, hogy ismernek minket...”

S ő, aki örökké életerős volt és érzéketlen, most az esetlenül álló férfiak karjába kapaszkodva, köhögni kezdett. Fojtottan és kitartóan, mint akire asztmás roham tör rá.

Egyikük, a kövér és vörös himlőhelyes, közben ezt gondolta: „A kiegyensúlyozott ember aligha szokott gyötrődni; nem mint az olyan, aki a pillanat-

nak él. (Hol van a férje? – rajta elég sokszor vett erőt a lelkezés, valaki el is nevezte volt „Mimzá”-nak.) Az azonban már végletes esetnek számít, ha valaki a pillanattól meríti rémképeit az eksztázishoz, vagy a gyakorító igével pontosítható, kiszámított hisztériás jeleneteihez...”

A másik, a lobogó sörényű, de szőrtelen, lányos képű alak, ezalatt folyton szimatolt, mintha gázzzagot érzett volna a házban, így morfondírozott magában: „Én eddig olyannak ismertem, akit jobban kielégít a gondos testápolás, az örökös – a férj előtt leckéztetésképpen hányszor ízléstelennek nevezett – fetrengés az ágyban... Lám, a szenvedély nélküli életnek is megvan az ára! Ha Bachot játszottak a szalonjában, nem valamilyen vallásos áhítat vagy a nagyság iránt érzett sznobéria mozgatta meg a belsejét, legfeljebb a megtanulható zenei klisék vonzották. A túlságostól mindig őrizkedett. Beethoven szimfóniáit idegesítőeknek találta, túlságosan felkeverték; a zeneművek önkényes tolmácsolásai egyenesen irtózáttal töltötték el. Nem akart harcolni a férjéért sem. Jóllehet számos pletyka jutott a fülébe arról, hogy a férfi távoli városokban, idegen környezetben állítólag kiviselte, kitombolta magát. Midőn az a fosos szájú Dóra, a bizalmas barátnő szerepében tetszelegve, azzal állított be ide, hogy: »Karcsit – gondoltam, hogy nem jött haza még – kétes társaságban látták az éjjeli expresszen«, az asszony védekezésésképpen magyarázkodni kezdett, hogy az ő lelkében nem viharzott soha végzetes szenvedély, és valósággal sajnálkozva beszélt az ösztön csapdájának kiszolgáltatott férjéről... Ez a szerencsétlen perszóna cipelheti a maga magányos keresztjét.”

Most mindketten értetlenül bámultak a szemük előtt le-föl szaladgáló, könnyező nőre.

– Én azért nem akartam bosszút állni semmiért. Különösen rajta nem!... – sírás helyett száraz csuklás fojtotta torkára a hangot. – Én akartam meghalni. – Az újabb csuklás kiváltotta fintor után. – Gondoltam, a férjem majd elboldogul nélkülem; különben sem vagyok jó semmire... Nagyobb örültséget is elkövethettem volna; ha, mondjuk, a Marosba ölöm magam. Lehet, hogy többet ártottam volna vele... Nagyon ritka, amikor két ember megérti és meg is becsüli egymást. Nem a szerelem illúziójára gondolok, hanem arra, hogy az együtt töltött szürke napok, a középszerű élet sem kezdi ki hűségüket, s főként idegrendszerüket. Ahogy öregsünk, sivárabbnak tűnik minden. A legyőzött veszélyek, kísértések emlékeit mi őrzik ilyenkor? Legfeljebb egy megtalált levélköteg...”

Nem várták meg a monológ végét, magára hagyták a befüggönyözött szobában.

Leleplezi magát! – néztek össze a lépcsőházban... A legtöbb nő örültségekre predesztinált; képes tönkretenni saját magát is, nem csupán a hozzá tartozó személyek életét. Másfelől: milyen az ember? Akkor is kész szenvedést okozni, amikor megtalálta azt, akit szeret.

– De ez a hülye fehérnép! Téged nem bűszített fel?... Amíg a gyermekük élt, felületes érzelmeket táplált iránta, alig ért rá becézni, simogatni.

– Talán azt nem tudja most megbocsátani magának.

– Azt, hogy nem működött az anyai érzékenysége? Nagyobb izgalom töltötte el a tantestületi ülés előtt, hogy beszámolójával vajon milyen benyomást fog kelteni, mint annak hallatán, hogy a gyermek lefordult a szánkóról, és beesett a sárba...

– Én inkább arra volnék kíváncsi, hogy életében valaha is, amikor még szűz volt és majd felrobbant a melle, szóval, mikor tűz emésztette...

– Ezt?! – hangzott a gúnyos replika.

– Na, azért éppen nem pléhből tákolták össze. Ha ránézel, az alakja ma is kíváncos...

– Ezek szerint, ahogy figyelek, még nem veszett el minden.

– Ne marhulj. Én csak azt akarom érzékelteni, hogy habár nem csupán ki-mért, de egyenesen gőgös teremtnének képzeltem – te talán nem így voltál vele? –, ma bebizonyosodott, hogy mennyire esendő, meg bűnbánó is. Mintha csak a letűnt napok elfojtott tüzeinek lobbanásai kezdték volna ki viaszarcát. Nem csupán akkor, amikor kifakadt előttünk – remélem, nincs szándékodban kétségbe vonni őszinteségét, midőn azt mondta: *most, hogy mindent elvesztettem, most értettem meg igazán, mit jelent nőnek lenni* –, de azután is, mikor, talán szégyenkezve pillanatnyi gyengeségén, az ablakhoz lépett és ismét rezzenetlen arccal bámulta a tűzfalat, rajta a hófoltokat, s közben a belsejét tűz emésztette. Akkor ötlött eszembe, hogy vajon gondolt-e arra, s ha igen mikor, hogy mihelyt a világra jött, az ő testét is az ösztönök prédájának vetette oda a természet?

– Elhiheted nekem: soha. Nem telt ki tőle több, legfeljebb annyi, hogy restelkedve bevallotta magának – és semmiképpen nem az állótükör előtt meztelenül –, hogy: *vannak dolgok, melyek erősebbek nálunk*.

– Rá se ránts az ilyen fehérnépre. Minden nőben ott dorombol, ott sunyít egy macska. Karcsi ráadásul vasmacskával kelt egybe. Ahányszor csak meghívást kaptunk estére, sietett becsiccsenteni. Tréfásan *hölgyem*nek titulálta előttük a feleségét, s a vacsora alatt egyvégtében reszketett a gyomra.

– Nekem mondd? Az ilyen házasság rosszabb egy balesetnél.

– Hiába, Karcsiban egy költő veszett el.

A himlőhelyes elröhögte magát: – A költészet azoknak való, akiknek nincs komolyabb elfoglaltságuk. – S két gombszeme beleolvadt az éjszakába.

Az üres házban maradt nő ajkát harapdálva, száraz szemmel meredt maga elé.

Még mindig forrt valami benne. Nem a két ügyefogyott férfit, hanem önmagára haragudott. Kevés hiányzott, hogy kiszedjék belőle a titkot. Megpróbálta kitalálni, hogy mit gondolnak most róla. Az ő szemükkel nézegette ma-

gát a tükörben. Érzéketlen arc, a szemhéj áthatolhatatlan árnyéka; nem lehet tudni, mit takar. Nem könnyű megfejteti, hogy lényének visszafogottsága gyávaságot takar-e, vagy csak passzivitást.

Úgy néztek rá, mint az áldozatra, majd lopva, riadtan egymásra. Miközben a valódi áldozat...

„Ostobák!” Kedve lett volna felkiáltani, ha kacagni nem is.

Az asszonyban felszabadult (vagy inkább csak felgyűlt) energia holtbiztos mindkettőjüket izgalomba hozta. Ideje lett volna félbeszakítani azt a különös – ízléstelen? – játékot. De hogyha úgy siettek! Eszükbe sem jutott bűnjelekre vadászni; vagy a házfalakon kívül keresni az okát az ő szokatlan kifakadásának... Egyáltalán megkérdezték-e, hogy a férje hol van?

Nem emlékezett rá. Arra sem, hogy mi váltotta ki (valamilyen apróság, buta szóváltás) közte és férje között a viszályt... Talán mégsem ilyen egyszerű a magyarázat. Annyi bizonyos, hogy a baleset pillanatáig maga sem tudta, mi játszódik le benne.

Sajnálni kezdte a férfit. Sőt hirtelen úgy érezte, vagy hitte, hogy szeretni is tudná. Nem volt kedve azon töprengeni, hogy hol is van a határ a hit és az önáltatás között. Megindult óvatosan a fehérre koptatott kőlépcsőn a sötétlő kert felé. Többször is körülnézett. Közben arra gondolt, hogy a már cseppet sem fiatal férj elhasznált és ráadásul sérült teste kellemetlen szagot áraszt bizonyára.

2002. november 26.

POMOGÁTS BÉLA

Lélekforma és identitás

REMÉNYIK SÁNDOR TERMÉSZETI LÍRÁJA

A mögöttünk lévő esztendő októberében a Radnai havasokban: Borberekén és Óradnán töltöttem vagy másfél napot a Reményik Sándor emlékének szentelt ünnepeken. A több mint kétezer méter magasra nyúló Ünőkö királyi pompájától uralt magashegyi táj, hasonlóan más erdélyi tájakhoz: a Kolozsvárt körülölelő hegyvidékhez, a nagyenyedi dombokhoz, a Hargita hosszan elnyúló vonulatához vagy éppen Kalotaszeghez, az erdélyi magyar költészet megszentelt tájéakai közé tartozik. Reményik Sándor töltött Borberekén néhány irodalmi tekintetben is termékeny hónapot, nem sokkal a trianoni tragédia után. Az ott született költeményeket gyűjtötte egybe a költő 1921-ben megjelent *Vadvizek zúgása* című verseskötete.

A kicsiny borbereki templomon, amely után az út egy kanyarulatában már feltűnik az Ünőkö felhőket ostromló magasa, ma egy szerény kőtábla emlékeztet arra, hogy a költő rövid időre otthonra talált a Radnai havasok zúgó vadvizei között (amelyek, ahogy magam tapasztaltam, ugyanolyan harsogással zúdulnak alá a keskeny völgyben, akár nyolc évtizede). A szép fekvésű Óradnán pedig a nemrég létrehozott Reményik Sándor Kulturális Központ emlékeztet a költőre, és igyekszik közösséggé szervezni az egykori szász bányavároska maradék magyarjait, minthogy Óradnán már évtizedekkel korábban becsukta kapuját a magyar iskola, és a magyar római katolikus templomban is részben román nyelven misézik a városka kilencvenkét esztendőös plébánosa.

Borberek és Óradna, az Ünőkö magashegyi világa és az Izvor-patak szűk völgye ajándékozta meg Reményik Sándort az erdélyi táj gazdag élményével: ott jutott tudatára annak, hogy a havasok világának sajátos lelkülete van, és ez a havasi lelkület az ő erdélyi identitásának kialakításában fontos szerepet kapott. Az erdélyi természet, az erdélyi táj mindig is az ottani magyar költészet egyik forrásvidéke volt. Ebben az értelemben a „természet” és a „táj” fogalmát, ahogy erre annak idején Szerb Antal rámutatott, célszerű megkülönböztetni. „A táj – fejtegette irodalmunk és az erdélyi magyar irodalom egyik legkiválóbb értelmezője *Természet vagy táj* című kis esszéjében – mindekelőtt abban különbözik a természettől, hogy nincsen semmi dialektikus jellege, nem áll szemben a társadalommal, nem kapcsolja ki magából az emberi mesterség jelenségeit sem. A tájba beletartozik az ember és az ember műve is. Fontos színe a város a hegy lábánál, a távoli falvak, a várromok és kolostorok, amelyek megváltoztatják a hegyek kontúrjait; sőt a közeli házak is. Mindezek etnikai vagy művészi milyensége még a tisztán természeti jelenségeknél is erősebben befolyásolja a táj jellegét.”

A huszadik századi magyar költészetben igen nagy szerepet kapott a tájnak és a tájban élő kulturális hagyományoknak ez az ihlete. Maga Szerb Antal Babits Mihály esztergomi, Juhász Gyula szegedi, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc és Takáts Gyula dunántúli, József Attila pesti külvárosi élményeire hivatkozik, és (mindehhez hozzátéve) természetesen hivatkozhatunk Áprily Lajos nagyenyedi és parajdi, Reményik Sándor

borberek, Brassó és Nagyszeben környéki, Tompa László székelyföldi, Bartalis János kosályi (Szamos-menti), Dsida Jenő Kolozsvár környéki, Szabédi László mezősegi, Horváth Imre bihari, Horváth István magyarórdi vagy éppen az Erdélyből ugyan fiatalon elszármazott, mégis mindig szülőföldjének szellemi vonzásában és hűségében élő Jékely Zoltán kolozsvári és kalotaszegi költészetére.

A tájban, ahogyan ezt már Szerb Antal is megállapította, mindig ott vannak a történelem emlékei és emlékművei. A magyar tájaknak mindig van egy, mondjuk talán így (Sőtér István egy találó kifejezésével) „második természete”, második természeti képe is, amelyet már az ember alkotott, és amely a történelem súlyos vagy biztató emlékét jeleníti meg: a várromok, a templomok, a kastélyok, a kolostorok vagy éppen a régi parasztporták, pásztorszállások, fűrészmalomok és polgárházak, a falusi és városi történelem emlékei. A magyar tájak magukon viselik a magyar történelem bélyegét és ébren tartják a nemzeti közösség történelmi emlékezetét. Erdélyben is, ahol ennek a közös emlékezetnek igen nagy szerepet kellett vállalnia az ott élő magyarság nemzeti identitásának fenntartásában. Végül, a táj és így az erdélyi táj költői ábrázolása mindig bemutatja a tájban élő emberek köznapit, életét, a népeletet. Az erdélyi magyar líra természeti ihletésének mindig része a természetben élő emberek, nemcsak a magyarok, hanem például a románok egyszerű embersége is, az az elemi humánus, amelytől idegenek a városokban és a közéletben tapasztalt nemzeti elfogultságok és indulatok. Minderre, látni fogjuk, Áprily Lajos és Reményik Sándor költészete is példákat kínál nekünk.

Kuncz Aladár, aki a húszas években, közvetlenül az uralomváltás után igen nagy szerepet vállalt az erdélyi magyar irodalom és így az erdélyi magyarság önismeretének és közösségi öntudatának ápolásában, megerősítésében, a budapesti Nyugatban 1928-ban megjelentetett *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmányában maga is az erdélyi tájnak, az erdélyi történelemnek és végül az erdélyi emberek életének ihlető hatásával magyarázta a transzilvánista irodalom létrejöttét és karakterét. A követekezőket állapította meg: „Erdély (...) földrajzi lény a természeti erők vad lobogásainak megfagyott plasztikája. Keleti és déli határain felette a Kárpátok eurázsiai alakulatai állnak őrt. (...) Erről a páratlanul érdekes természeti színjátékról megigéző erővel beszél Erdélyben minden: hegyalakulatok, szikláknak meglepő változatosságú építményei, a nemes ércekkel telített erek, a csodálatos természeti környezetbe rejtett tavak, nagy só- és mészkőhegyek, áldott hatású ásványvizek, petróleum- és földgázforrások, barlangokban és kőzetekben tömegesen található állatmaradványok, az ásatásoknál kivételes épségben és nagy számban felbukkanó ősember-műveltségi relikviák.”

Az erdélyi magyar költészet egyik gazdag és jellegzetes forrásvidéke éppen az erdélyi természet, az erdélyi táj, a magas hegyek világa ugyanúgy, mint a szelídebb dombvidék, a hegyek között megbúvó falvak és történelmi városok. Ez a természeti ihlet, amely egyszersmind az erdélyi magyar költő otthonosságának és patriotizmusának is forrása, rendre fellelhető akár az első „transzilvánista” nemzedékhez tartozó Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László, Bartalis János, akár a második nemzedéket képviselő Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő és Szabédi László verseiben. Reményik Sándor természetszemlélete mindazonáltal eltér költőtársainak szemléletétől, mégpedig abban, hogy nála az erdélyi tájnak elsősorban nem történelmi és kulturális színvilága, hanem – mindezeket túl – egyféle transzcendentális üzenete van.

Tavaszy Sándor, aki a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet filozófiai (és teológiai) tekintetben talán leginkább tájékozott képviselője volt, a berlini és

a jénai egyetemen tanult, és magyar nyelven az elsők között (könyvformában) ismertette Oswald Spengler bölcsészeti nézeteit, a Pásztortűz című folyóirat 1940-es évfolyamában *Reményik Sándor természetszemlélete* című tanulmányában igen tanulságosan vetette össze Áprily Lajos és Reményik Sándor természeti költeményeit. „Reményiknek a természetszemlélete – fejtette ki – merőben más, mint az Áprilyé, éppen azért, mert más a költői-lelki alkata. Míg Áprily benne él a természetben, annyira, hogy egy-test vele, mint a titka, addig Reményikre nézve gazdag szimbolika s egyben boldog menedékhely. Míg Áprily a természettel való együttélésben nyer alkotó ihletet s így írja verseit, tehát a természettől való misztikus közösségből indul ki, addig Reményik önlelke és a nagy-lét rettenetes meredélyeinek szélén vívja szörnyű küzdelmeit s erről a fórum tremendum-ról menekül el időnként és alkalmasszerűleg a természet világába, hogy ott testi-lelki üdülést találjon. Míg Áprily kifejezetten vizuális költő, aki a természet tér-és időbeli méreteiben mozog, annyira, hogy verseiből a konkrét tér és idő kiszámítható, addig Reményik filozófáló költő, aki az ég és a föld között, mindig vertikális irányban él s mint valami szellemi titán, hol az ég ellen küzd a föld nevében, hol a föld ellen az ég nevében.”

Miként a legtöbb erdélyi költőnek, Reményik Sándornak is számos természeti ihletésű verse van, mindazonáltal költészetében az erdélyi táj ihlete három különleges alkalommal kapott nagyobb szerepet: 1921-es borbereki tartózkodása idején, ennek költői termését a *Vadvizek zúgása* című kötet takarította be, 1933 nyarán, midőn a Brassó környéki hegyekben pihent, ekkor született *Szemeimet a hegyekre emelem* című költői ciklusa, végül 1938 szeptemberében, ekkor a költő a Nagyszeben melletti Hohen Rinnén töltött néhány napot, ebből az időből való egyik fontos költői alkotása: a *Visszavert fény*. Valójában minden egyes magashegyi tartózkodás a pihenés, az erőgyűjtés és kissé a visszavonulás, a menedék-keresés alkalmá volt: az 1921-es a trianoni lelki meg rázkódások, a másik kettő pedig hosszadalmas betegeskedések után.

A Radnai havasokban írott versek rendre lírai képekben mutatják be a magashegyi természetet. A költő önfeledt örömmel adja át magát a havasok, a fenyők, a vadvizek ősi világának. Ahogy *Bevezető énekében* olvassuk: „Most elsüllyed a nagyvilág. / Csak e völgy van, s e vadvizek. / Tőlük tanulok énekelni, / Rájok nézek, bennük hiszek. / Hadd zúgjanak a vadvizek”. Reményik Sándor elmerül a táj varázslatos szépségeikben, s egy kötetre menő versben ad számot élményeiről: *A holt fenyő* és *A fenyők álma* a magasra nőtt fenyvesek méltóságteljes nyugalma, a *Szentivánéj a havason* és *Az Ünőké* a fenséges hegycsúcsokat, a *Hangverseny*, az „Ördögszoros” és az *Izvor* az Óradna felé siető vadvizet idézi elénk, és természetesen megjelennek előttünk az ember alkotta „második természet” képei is: *A kis templom a nagy dómában*, a *Havasi feszület*, *Az utolsó ház* című versekre gondolok.

A havasok világának Reményik Sándor verseiben nem pusztán ünnepi és ünnepélyes, hanem valójában transzcendens: szinte valóságfeletti jellege van. Az *Ama keskeny út* című versben olvassuk a következő sorokat: „Az ösvény egyre keskenyebb / És egyre zengőbb a szívem. / Úgy zeng, mint egy kristályharang. / Pedig nem rázza senki sem. / Még feljebb gyér fű és moha, – / Majd pusztá gránit, vagy bazalt, / Szélkürtök héjja-riadója, / Vagy síri csend, – minden belehalt. / Jövök, nem tudom már mióta. / Egy ismeretlen túlvilág már / Fagyasztó áramot lehel. / Megyek, – ki tudja meddig még. / Ez tán a mennybemenetel.”

A szélben suhogó fenyvesek olykor szorongást keltenek, az ember nélküli vad természet nemcsak megnyugtat, az emberi lény esendőségére, kicsinységére is utal. „Néha

félek – hangzik a *Néha félek* című költeményben – Úgy nyugtalanít ez a suttogás, / Ezek a halk neszek, / Ez az imbolygás, ez az összejátszás / A hátam megett. / E halk hullása nem tudom minek. / Itt nem hull levél, / Tán az Idő pereg.” A költő nem egyszer elámul a monumentális méretek előtt, megsejtve azt az ősi erőt, amely a természetben rejtetik. „A sziklák – írja *A szemérmes sziklák* című versében – itten oly szemérmesek, / Úgy rejtik a bennük lakó erőt, / A lappangó hatalmat”. Ahogy mindinkább beljebb hatol a magashegyek világába, úgy érzi, magával a Teremtő hatalmával találkozik: „*Dicsértessék*” című versének tanúsága szerint Isten papjaként köszön vissza a hegyi ösvényen őt üdvözlő kisgyerekeknek, „*Idill*” a *magasságban* című költeményében pedig arról beszél, hogy a nyári vihar után roskadozó óriás fenyők milyen alázattal állnak a Teremtő előtt. Igen, a havasok világa, amely távol esik az ember világától, Reményik meggyőződése szerint közel van az Istenhez, és a sötét szurdokokból az ormokra hágó magányos költő magával a teremtő erővel találkozik.

Reményik Sándor a maga erdélyi „üzött magyarságában” (hogy Ady kifejezésével éljek, minthogy az *Ember az embertelenségben* költőjének szellemisége nem volt távol attól a szellemiségtől, amelyet a kolozsvári költő kifejezett!), szóval Reményik menedékre és vigasztalásra talált a Radnai Havasok csúcsai és völgyei között. *Kísérő levél borbereki verseimhez* című későbbi költeményében, amelyet számos versében megörökített barátnéjához, Szőcsné Szilágyi Piroska festőnőhöz intézett (ő tervezte a *Vadvizek zúgása* címlapját), arról az ünnepi érzésről tesz vallomást, amelyet a havasok világától kapott: „Mi felfedeztünk egy darab világot: / Új Kolumbuszok, új Amerikát: / Es az a világ minket ünnepel. / Hallod, hogy harsonáz az éji szél? / Ma felénk hozsanáz a rengeteg, / És felénk remeg minden tű-levél. / rajtunk keresztül beszél *Borberek*, / beszél fennszóval, beszél a világnak! / Mint a szülő az apró gyermeket: / Mi szólni tanítjuk a Mammuth-fákat!”

Ezt követve, jóllehet a közbűlső időben is születtek Reményik Sándor költői műhelyében a természethez kötődő versek (*Őszi erdőn hamvadó parázs*, *Halotti beszéd a hulló levelekhez*, *A nagy piktor*, *Amíg egy falevél lehull*, stb.) közel másfél évtizednek kellett eltelnie, hogy a költő ismét az erdélyi tájban találja meg azt az engesztelő otthonosságot, amelyre a közéleti nyugtalanságok, a kínzó betegségek következtében annyira szüksége volt. 1933 augusztusában a Brassó-környéki hegyekben töltött némi időt, és a Nagykovács-hegyormának közelében írta *Szemeimet a hegyekre emelem* című költői ciklusának tizenkét darabját. A versciklus címe a 121. zsoltárra utal: „Szemeimet a hegyekre emelem. Onnan jön segítségem.” Ezt a zsoltárszöveget idézi a ciklus első, *Még egyszer* című darabja is. Valóban, Reményik Sándor költői sorozata, hasonlóan a korábbi borbereki versekhez, ezúttal is azt az ünnepi, mi több, szakrális élményt örökíti meg, amelyet a magashegyek világában mintegy az örökkévalósággal találkozással élhetett át. A *Négy nap* című négysoros erről így beszél: „Négy ragyogó, verőfényes, igaz nap. / Négy naptárból kiszakított aranylap. / Négy örökkévalóságba iktott, / Kibeszélhetetlen, boldog, mély titkok.”

A havasok sziklavilága az örökkévalóság, a transzcendens létezés költői metaforája lesz. A *Jó komoly barátok* című versben a következők olvashatók: „Ezek a szürke, hallgatólag kőszalak / Papok, s nem prédikálnak, / Próféták, de senkit nem feddenek, / Se vétke királyt, se vak népeket. / Csak állnak s várnak / Mindenkit, aki fáradt.” A *Kő-evangélium* című versben az isteni kinyilatkoztatás mitikus szövegeivel veti egybe a sziklák törésvonalait, rajzolatait: „Alul / szeszélyes rajz cifrázza a követ. / Runák, rovások, hieroglifek: / Kő-evangélium / A föld történetéből / Egy ősi, titokzatos fejezet.

/ Felírva találjátok ezeket / A Nagykőhavason. / Írták az áradó és apadó / S lassan visszavonuló tengerek / Anno egyben, / Ama első napon. / Az Embernek előtte. / Mikor csak Isten volt és a hegyek.”

Reményiket mindenekelőtt a havasok monumentalitása, mondhatnám így is: „istenközelsége” nyugtázza le. *Találkoztam a szabadsággal* című versében, a ciklus tizenegyedik darabjában a brassói Fellegvár magasságából tekinti át a tájat, és a történelmi rom méreteit veti össze azokkal a jóval hatalmasabb méretekkel, amelyeket a láthatáron magasodó havasok: a Bucsecs, a Csukás, a Királykő és a Nagykőhavas (megannyi kétezer méter feletti vagy ahhoz közelítő csúcs!) mutatnak: „mily nagy erősség ez itt, nézve letről, / S mily vakondtúrás fentről, a hegyekről (...) E fellegvár alattuk mily avas.” A költő ebben a havasi magasban találkozik a nagybetűs Szabadsággal: „Ment nagy léptekkel: világ száműzötte, / Fenyőszag tömjénezett körülötte (...) Ment az embertől egyre távolodva, / Ment csúcsról-csúcsra, csillagtávolokba, / Kissé túldrága volt méltatlanoknak: / Vitte ajándécul – az angyaloknak.”

A magashegyek világa a valóság feletti léttel érintkezik, a havasoknak mitikus jelentősége van, Reményik Sándor mindazonáltal megörökíti a köznapi élet emberközeli jeleneit is. Az *Együgyű mennyország* című (ötödik) vers egy román pásztorgyerek alakját rajzolja meg, akivel a költő egy hegyi ösvényen találkozott: „Pásztorgyerek. A szava idegen. / A szeme mosolyog. / Nincs benne gyűlölet, sem félelem. / Tetszik nekem.” Ez a kis életkép szinte ugyanazt a helyzetet örökíti meg, mint Áprily Lajos emlékeztető költeménye, az „erdélyi gondolat” egyik „alapverseként” ismert *Tetőn*. Áprily verse a költő zaklatott, nyugtalan közérzetéről tesz vallomást, ezt a nyugtalanságot a trianoni végzést követő hónapokban kellett átélnie, midőn ő maga is úgy érezte (akárcsak közel kétmillió erdélyi magyar), hogy „Minden összeomlott”. Áprily Lajos a friss történelmi tapasztalat iszonyú terhe elől ment, szinte menekült fel a hegyek közé, ott sikerült békítő élményeket szereznie: „Ott lenn: zsibogott még a völgy a láztól. / Itt fenn: fehér sajttal kínált a pásztor. / Es békességes szót ejtett a szája, / és békességgel várt az esztenája”. Az Áprily versében megidézett pásztor ugyanúgy román volt, miként Reményik pásztorgyereke, aki maga is az egyszerű emberek minden gyűlölettől távoli érzésvilágát jeleníti meg: „Tudja, hogy őt is Isten teremtette. / S nem tudja, hogy az urak mit forralnak / Párizsban, Bukaresten, Budapesten (...) az együgyűek mennyországa nyílik / Szívében kéken, mint az encián”. Igen, Áprily is, Reményik is a politikától távol élő egyszerű pásztoremberrel találkozáva élhette át azt a békítő érzést, amelyre a zajló közéletben szerzett gonosz tapasztalatok nyomán szüksége volt.

Akárcsak a *Tetőn* transzilvánista vallomását megfogalmazó költője Reményik Sándor számára is a hegyek világa adott menedéket a társadalomban tapasztalt konfliktusokkal szemben. Ezt a menedéket találta meg végül a Sebeni havasokban, a Hohe Rinne vidékén 1939 szeptemberében. Az ott és ekkor írott öt költemény, amely az 1940-es *Magasfeszültség* című kötetben került az olvasók elé, arról az engesztelő érzésről ad számot, amely a költőt az erdélyi tájban, a magashegyi környezetben fogta el. A *Visszanyert fény* című költemény a súlyos betegség után megtalált gyógyító békéről beszélt: „Sötét a fenyves, sötét a világ. / Mögöttem messze, milyen messze már / Fülledt, gyötrelmes kórházi szobák – / Végnélküli orvosi rendelők – / Tátongnak, mint vak, süket folyosók. / Ó – és itt – most – sziklák, fenyők, erdők, / Gyanta, tömjén, olajok, illatok / És balzsamok. / Nem is ezen a világon vagyok.”

Reményik Sándor, miként korábban életének két nehéz szakaszán, most is a végtelelennel és az örökléttel való találkozás ünnepi élményét élte át. Ez az ünnepi élmény

nem csak a vigasztalódást hozta el számára, hanem a létezés transzcendens távlatainak újólagos megérzését is. *Csak ítéletnapján* című költeményében a hatalmas fenyőszálak mint „misztikus, mohos óriások” jelennek meg, és egyszerre figyelmeztetnek az isteni kegyelemre és a végső ítéletre: „Fenn a magasban roppant zöld karok / Amerre elmegyek – csak *áldanak*. / Minden rohan, vétkes és ostoba, / Szent, szent a Mozdulatlanság Ura. / Misztikus, mohos óriások. / Főpapi erdő. Hogyha egyszer ez / *megindul* és rohamra orgonál: / Egész biztos: Ítéletnapja lesz.”

Végül is Reményik Sándor az erdélyi természetben, a havasok zord világában az istenközelég vallási élményével találkozott, és ez az élmény adott szakrális vigasztalást a társadalmi és személyes lét gyötrelmes drámaiban. Egyszersmind megerősítette az erdélyi költő identitástudatát, és kifejezte azt a mentalitást, kinyilvánította azt a lélekformát, amely a transzcendens tapasztalat: a biztos istenhit távlatában, ennek bizonyosságától vezetve mutatta fel egy kisebbségi sorsba taszított emberi közösség költőjének önmagáról kialakított képét és hivatástudatát. Az erdélyi táj költői reflexiója ilyen módon nemcsak a természeti élmény kifejezésére szolgált, hanem a személyes költői világkép és hitvallás megalapozására is.

LENGYEL ANDRÁS

„... s én megkerültem érte a világot”

AZ ABSZOLÚTUM PROBLÉMÁJA JÓZSEF ATTILÁNÁL

1.

Immár majdnem egy évtizede, hogy 1994-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum konferenciáján elhangzott Tamás Attila gondolatébresztő, kitűnő előadása: *Az „Úr”-tól az „Úr”-ig*. Az előadás, amely utóbb *„A Dunánál”* című, Tasi József szerkesztette kötetben szélesebb körben is hozzáférhetővé vált, remek érzékkel veszi észre, hogy a fiatal József Attila nevezetes szonettkoszorújának egyik helye föltűnő hasonlóságot mutat a kései József Attila bizonyos megnyilatkozásaival. *A Kozmosz éneke* tizenkettedik szonettjének első sorai, mint ismeretes, ezek: „Ha bolygók és világok mind kihűlnek, / minden atóm az Ősbe visszahull, / minden lélek az Urba szabadul” (JAÖV 1:199). A *„Költőnk és Korá»-nak soraiban viszont”* – másfél évtized múlva – „már egyezések és eltérések megdöbbenő változatává lényegül át a korábbi kép:

*Úr a lelkem. Az anyához,
a nagy Úrhöz szállna, fönn”*

(Tamás 1995. 77)

A probléma exponálásakor Tamás Attila úgy vélte, a változás legdöntőbb eleme az, hogy az *„istenség helyét”* – „a mű bensőbb: képi illetve gondolati tényezőiben” – „az üresség, a hiány, a semmi foglalta el” (Tamás 1995. 77). Majd, miután számba vette mindazokat a mozzanatokat, amelyek a költő Isten-képe szempontjából fontosnak látszanak, zárásként, véleményét pontosabban is megfogalmazva, így summázott: „Úgy gondolom, azt ki kell mondani: az Úr alakja nem áll már soha az érett József Attila kozmosz-képének középpontjában. Az is tény azonban, hogy így sem csak az »üres úr“-t kapja egzisztenciális teréül a benne megjelenített ember” (Tamás 1995. 82.). E probléma, melynek a költő „világlátását” nyomozva Tamás Attila képi, motivikus elemzését adta, egy másik oldalról, a gondolkodástörténet eszközeivel is értelmezhető. Költőnk ugyanis nemcsak verseket írt, de értekező prózát is, s gondolkodói teljesítménye – az értekezések és a versek benső, lényegi összetartozása révén – a költői életmű megértéséhez is hozzájárul. Esetünkben például megvilágítható Tamás Attila záró következtetésének némileg enigmatikusra sikeredett állítása, hogy tudniillik a versekben „[n]emcsak az »üres úr“-t kapja egzisztenciális teréül a benne megjelenített ember”, hanem valami mást is. Ennek a más szempontú elemzésnek, persze ára van; a képi, motivikus logika mögött egy absztraktabb fogalmi érvelésre kell figyelni, s ez bizony más jellegű megközelítés, mint a szokásos, poétikai szempontokat érvényesítő irodalomtörténeti megközelítés.

Ha a Tamás Attila exponálta kérdéskört az értekező szövegek gondolkodástörténeti elemzésének szintjére helyezzük át, első lépésként megkerülhetetlen a két nyelv – a költészet és az értekező szöveg – érintkezési pontját meghatározni. Ezt szerencsénkre

lehetővé teszi egy, a filozófiatörténetből régóta és jól ismert azonosítás: az Úr (vagyis Isten) és a metafizikai kategóriaként kezelt *abszolútum* egymásnak megfeleltetése. Ez által ugyanis az Isten és az abszolútum a metafizikában ugyanazon dolog más-más neve, más „nyelven” belüli elnevezése. Azaz, ha az értekező szövegek abszolútum-értelmezésének változásait rekonstruálni tudjuk, egyebek közt a versek Isten-képének gondolati mögöttese is megvilágosodik, s így a versértelmező spekuláció szilárd, vagy legalábbis szilárdabb alapokat nyer.

A helyzetet komplikálja, hogy az értekező szövegek önmagukban is számos, egyelőre megoldatlan problémát vetnek föl. Az első, s alighanem a legfontosabb ilyen probléma, hogy az értekező szövegek nem egyenletesen oszlanak el az életműben. Az első, kb. 1928-ig tartó pályaszakasz pl. lényegében egy prefilozófiai periódusának tekinthető. A költő filozófiai érdeklődése ekkor is tetten érhető, a szegedi egyetemen 1924/25-ben Bartók Györgytől már hallgatott filozófiát, olvasott filozófusokat (pl. Bergson, Nietzsche), versei, s leginkább éppen a már említett szonettkorszorú bizonyítják, „gondolkodott” is (vö. Szabolcsi 1977) – mindez azonban nem rendszeres studium még nála, s nem is jelentkezik filozófiai szövegek koncipálásában. Erről a periódusról tehát meglehetősen óvatosan illik nyilatkozni. Ugyancsak probléma, hogy amikor – valószínűleg Pauler Ákos egyetemi előadásaitól inspirálva – 1928-ban elkezdődött rendszeres filozófiai (ön)művelődése, egy meglehetősen sűrű, szinte folyamatos belső önkorrekcióval, eredményei továbbgondolásával megterhelt, nehezen áttekinthető alapozó periódussal kell számolnunk. A nehézség itt kettős gyökerű; egyrészt a rendelkezésünkre álló szövegek nagyrésze fragmentum, eleve befejezetlen vagy utólag megcsonkult töredék, s ez éppen a koncepció egész-jellegét fedi el, illetve darabolja föl és csonkítja meg. Másrészt, ráadásul, e töredékek egymáshoz viszonyítva bizonyos benső elmozdulást is mutatnak. Nem evidens tehát, hogy az egyes fragmentumokban megfogalmazott tézisek közül mi tartozik össze, mi alkotja ugyanazon koncepció más-más elemét, s mi az, ami már nem az adott tézis logikai környezete, kiegészítése, hanem módosítása, továbbgondolása, esetleg – egy más szinten – tagadása. További problémát jelent, hogy az 1928 és 30 közötti nagy, alapozó periódust követően az életműben újabb, politikailag is artikulálódó váltások következnek, s ezek a váltások sejtetik, hogy itt a filozófiai koncepció radikális átalakulása is bekövetkezett. József Attila marxista, majd freudomarxista fordulatát természetesen nem lehet tagadni, s tény, hogy 1928 és 30 közötti metafizikáját már csak nyelvezete is élesen megkülönbözteti későbbi marxista, majd freudomarxista kísérleteitől. S ez részben a tematizált problémák átrendeződésével is járt; egyes problémák eltűnnek, más problémák megjelennek, tematizálódnak. Magam azonban, ezt elismerve és figyelembe véve is úgy gondolom, hogy nem a megszakítottságokra, hanem az ezeken keresztül is érvényesülő folyamatosságra, a koncepció szerves bontakozására érdemes figyelmet fordítani. A tulajdonképpeni feladat ugyanis, amely az abszolútum-probléma vizsgálatakor is megkerülhetetlen, az, hogy fölismerjük József Attila filozófiai gondolkodásának logikáját, azt a logikát, alapirányultságot, amely a bekövetkező módosulások, sőt váltások ellenére is egységet teremt az értekező szövegekben.

Megítélésem szerint, s ezt hadd mondjam mindjárt ki, ennek az egységnek a fölismerésére az abszolútum-probléma áttekintése nyújt ideális lehetőséget. Ha valahol, itt megfigyelhető mind a váltás, mind a – váltások ellenére is érvényesülő – folytonosság. S a gondolkodó átalakulásának valóságos irányát egy ilyen rekonstrukció úgy cövekelheti ki, hogy az így fölsejlő irányultság mintegy útjelzőként szolgálhat a további, teljesebb körű, mélyebb és finomabb elemzés számára.

2.

Rekonstrukciónk kiindulópontja, elemezhető filozófiai szövegek híján, nem lehet más, mint amiből Tamás Attila is kiindult, a szonettkoszorú tizenkettedik szonettjének már idézett sorai: „Ha bolygók és világok mind kihűlnek, / minden atóm az Ősbe visszahull, / minden lélek az Urba szabadul”. E szöveg önmagában is elegendő két, az elinduláshoz kiindulópontot adó következtetésre. Az egyik, s legfontosabb kétségkívül az, hogy a fiatal költő itt, amikor az Urat emlegeti, tételez valamiféle abszolútumot. A másik következtetés már bizonytalanabb, hiszen ez az abszolútum mintha kétfős szerkezetű lenne: az anyag (az „atóm”) az Ősbe hullik vissza, a lélek pedig az Urba szabadul. Hogy az Ur a metafizikák abszolútumának feleltethető meg, úgy hiszem, nem kétséges. De hogy ez az Ős, amibe az atóm visszahull, pontosan hogy viszonyul az abszolútumhoz, magából a versből eldönthetetlen. Lehet az abszolútum egyik – anyagi – alakja, de lehet a személyes istenként fölfogott abszolútum anyagi kiegészítője, párja is. A százszázalékos pontosságú értelmezés megkísérlése itt aligha lenne több, mint természetlen, sehová nem vezető spekuláció. A vers mögött még nincs végiggondolt, koherens metafizika, ez még egy prefilozófiai stádium verse. Ami mindenképpen bizonyos, a versben tételeződik valamiféle abszolútum, s a materiális és a spirituális megkülönböztetődik. Részleteiben is végiggondolt, fogalmilag megkoncipiált elmélet azonban, ismételjük meg, itt még nem mutatható ki, s ilyen nem is igen föltételezhető.

Az érdemi elemzésre az *Ihlet és nemzet* főcím alatt közölt, évekkel későbbi szövegek adnak csak lehetőséget. Ezeknek az 1928–29-ben írott szövegeknek az egyik logikailag (s nyilván kronológiailag is) korai darabja *A dolog az alak és a nemlét ellentétében való egység* című. E szöveg hatodik pontja – egy markáns koncepció keretében – az *abszolútum* terminust is használja. Mivel meglehetősen komplikált okfejtésről van szó, egészében idézem ezt a passzust: „Lét nincsen, csak dolgok vannak, mert a lét a dolgok alakja. De ha lét nincsen, úgy alak sincsen: úgy a lét mint az alak csupán szemléleti tények és csak mint ilyenek kétségbevonhatatlanok. *A lét csupán tulajdonság*: a meg nem semmisülő és meg nem változó, hiánytalan és be nem teljesülő nemlét tulajdonsága. A nemlét őállag, az állagok állaga: dolog nincsen és nem lehet nemlét nélkül, nemlét nincsen, *de lehet*, dolog nélkül: *világunkban nincsen abszolútum, de megvan az abszolútum lehetősége*” (JATC 1/1:42). Ennek a szigorú logikával levezetett fenomenológiai redukciónak az egyik kulcsszava alighanem a *nemlét*. Ez a nemlét azonban a mindennapi szóhasználatat ellentétben, mint Tverdota György (JATC 1/2:95) kutatásaiból már tudható, nem azonos a semmivel. Tartalmát inkább Pauler Ákos – József Attila által is alaposan tanulmányozott – *Bevezetés*-ének Scotus Eriugenára vonatkozó megjegyzésében kereshetjük. Eszerint ugyanis a nemlétezőt „az különbözteti meg az abszolút semmitől, hogy jelenti azt, ami a./ ismeretünket túlhaladja, b./ ami csak lehetőségileg létezik” (idézi Tverdota, JATC 1/2:95). Ez az analógia azonban, bármily megvilágosító is, önmagában még kevés, s a szöveg szoros olvasásával tovább finomítható. József Attila fenomenológiai redukciója ugyanis egyebek közt azt is kimondja, hogy „[a] lét [...] a nemlét tulajdonsága”, azaz a lét a nemlét függvénye, járuléka. Akár az is megkockáztatható tehát, hogy eszerint, e fölfogásban, maga a nemlét az abszolútum. Egy ilyen értelmezést erősít az is, hogy a szöveg szerint „[a] nemlét őállag, az állagok állaga: dolog nincsen és nem lehet nemlét nélkül, nemlét nincsen, *de lehet*, dolog nélkül”. Ennek az értelmezésnek viszont, legalábbis első olvasásra, a folytatás – a szövegrész lezárása – el-lene szól: „világunkban nincsen abszolútum” – mondja a szöveg, csak „az abszolútum

lehetősége”. Ám itt meg kell kérdeznünk, miért nincs abszolútum, miért csak az abszolútum lehetősége van meg? A válasz a többi, kapcsolódó fragmentum ismeretében viszonylag nagy biztonsággal megadható. A nemlét közvetlenül nem szemlélhető, így evidenciaként nem, csak lehetőségként, logikailag tételezhető lehetőségként kezelhető. Ez persze már a klasszikus abszolútum-fölfogástól való jelentős eltávolodás, de nem az abszolútum megtagadása vagy érvénytelenítése. Ez a megoldás, ha jól meggondoljuk, voltaképpen a husserli „zárójelbe” tétel József Attila-i változata, konkretizációja.

Hogy József Attilánál mennyire csak lehetőség szerep jut az abszolútum terminusnak, azt jól mutatja az elemzett szöveg más, későbbi szövegekben való – módosított – megismétlése: A vonatkozó mondat eleje megmarad, de az abszolútumot megnevező tagmondat elmarad (vö. JATC 1/1: 46). S hogy az abszolútumnak csak ilyen – lebegő, bizonytalan, nemevidens – szerep jut, s csak mint logikai lehetőség fogható meg, azt más oldalról megmagyarázza az a tény, hogy az *Ihlet és nemzet* szövegeiben evidenciaként egy másik terminus jelenik meg: az *önlét*, amely – mint máshol szóltam róla – a jaspersi és heideggeri önmaga-lét József Attila-i magyarázata.

József Attila szerint ugyanis, a két nagy német filozófus álláspontjával egyezően, csak önlétem az, ami evidens: „önlétét senki komoly gondolkodó nem vonja kétségbe s ha teszi, csak látszólag teszi, abból a hiú ravaszkodásból, hogy ezt majd ítéleti érvénnyel bizonyítsa” (JATC 1/1: 60). Ezzel, azt gondolhatnánk, az abszolútum fölöslegessé vált, hiszen az önlét és az egzisztencia, e két szorosan összetartozó terminus, bevezetve, fölöslegessé teszi az abszolútum tételezését. De nem így van; József Attila gondolatmenetében, bár evidenciaként csakis önlétem jöhet szóba, a (rejtőzködő) abszolútum tételezésére is szükség van. A fenomenológiai redukció ugyanis József Attilánál sajátos kettősséget eredményez: „Az, hogy legyek, [...] éppolyan föltétlenül szükséges ahhoz, hogy gondolkozhassam, mint a tétel érvényességéhez az, hogy önmagának és egyéb tételeknek ne mondjon ellent” (JATC 1/1: 61). Márpedig „az érvényes tétel – mondja föl József Attila a Paulertől is tanultakat – fönnáll függetlenül attól, hogy elgondoljuk-e vagy sem. Azaz, nincsen keletkezése, sem történetileg, sem logikailag.” S mivel „[n]incsen logikai elsőbbsége egyik igaz tételnek sem a másik fölött, vagy ha van, úgy mindegyiknek van: az igazságoknak nincsen hierarchiája, mindegyik föltételezi az összes többi: csupán az *összes igazságok egyetemes rendszere föltétlen*. Amikor pedig helyesen gondolkodunk, nem teszünk egyebet, minthogy egyes igaz tételeket, mint mozzanatokat, kiemelünk az egyetemes föltétlenből, azaz, amikor gondolkodunk, magát az abszolútumot elemezzük” (JATC 1/1: 61). Mindez arra vall, hogy József Attilánál az „abszolútum lehetőség”-ből a következtetések láncolatán keresztül túlünk függetlenül fönnálló érvényesség, vagyis az „összes igazságok egyetemes rendszere” lett. Ennek a – levezetett s nem előre tételezett – abszolútum-fölfogásnak további lényeges következményei vannak. 1. „Igazságokat megérteni tehát annyi, mint magát az abszolútumot elemezni”, 2. „akár akarom, akár nem, mindig föltételezem az abszolútumot, azaz mindig az abszolút értelmében cselekszem” (JATC 1/1: 62–63).

Az abszolútum tehát, mivel nem evidencia, azaz közvetlenül nem átlátható, nem fölfogható, *van*, de csakis rejtetten, mintegy elrejtőzve, értelmező közvetítésre szorulva. Az abszolútumnak ezt a fölfogását pedig három további – reduktív jellegű – következtetés teszi izgalmassá. 1. „Az abszolútumot – mondja ki tézisként költő – [...] ismerjük valahogyan” (vö. pl. JATC 1/1: 61, 68). Ennek az ismeretnek az alapja az evidenciának, azaz önlétemnek a megtapasztalása. 2. Az abszolútumnak a logikai elemzése azonban nem eredményez teljes megértést: „mivel csak elemezzük [ti. az abszolú-

tumot], soha nem értjük meg teljesen, legalábbis akkor, ha megértésére a gondolon kívül más eszközünk nincsen” (JATC 1/1: 61–62). 3. „De akármennyire is értjük, *akarva nem akarva* is csak a föltétlen értelmében birunk cselekedni. Cselekedeteink és gondolataink helyes vagy helytelen voltának mértéke tehát nem a föltétlen (aminthogy az abszolútum mérték nem is lehet), hanem a *föltétlen megértése*, ami megintcsak önlétemet állítja előtérbe” (JATC 1/1: 68). Ezzel az abszolútumról az abszolútum megértésére helyeződik át a hangsúly, s így, mivel – mint látjuk – e megértéshez az elemzés, a gondolat nem elégséges, megalapozódik egy szemléleten és gondolkodáson túli harmadik szellemiség, az *ihlet* funkciója. Hogy az ihlet, mint a műalkotást teremtő szellemiség miként írható le e koncepcióban, külön tanulmány tárgya lehet; itt s most ennek taglalása szétfeszítené gondolatmenetünket. Ami itt hangsúlyozandó, az csupán annyi: 1. az abszolútumot igazában csak az ihlet éri el (s az így keletkező műalkotás utólagos elemzése teszi megérthetővé), 2. az 1928–29-ben írott fragmentumokban ugyan jelen van az abszolútum problémája (a szakaszt lezáró Babits-pamfletben aforisztikus tömörséggel mondódik ki: „A valóságot elemezvén Istenhez jutunk” [JATC 1/1: 232]), de legalább ennyire fontos, hogy – összhangban a kortárs német filozófia új fejleményeivel – József Attilánál az önmagát a „többi létező közül” kiemelő ember kerül előtérbe, mivel „szemlélete számára *ön maga belső, alapadó valóság*” (JATC 1/1: 79).

Némi egyszerűsítéssel összegezve mindezt, azt mondhatjuk tehát: az abszolútum jelen van e gondolatmenetekben, számol vele, de az igazán érdekes és – mesteréhez, Pauler Ákos filozófiájához mérve – új az önlét és az egzisztencia terminus bevezetése, sőt középpontba állítása.

3.

József Attila (teoretikusan is artikulálódó) marxista fordulata, amelynek reprezentatív megjelenése az *Irodalom és szocializmus* (JAÖM 3: 78–100), szempontunkból látszólag az eddigiek tagadásaként, az abszolútum megtagadásaként értelmezhető. Már Tverdota György fölfigyelt arra, hogy az előző szakaszt lezáró Babits-pamflet tézise itt mintegy visszájára fordul. Babitscal vitatkozva 1930 januárjában ezt írta: „valóságbölcseletet (metafizikát)” csinálva „[a] valóságot elemezvén Istenhez jutunk, a múlt az ihlethez, az észen kívül az egyetlenhez, ami az álattal szemben emberré tesz” (JATC 1/1:232). Az *Irodalom és szocializmus*ban pedig, alig egy évvel később, 1931 januárjában ezt írja: „a létező világ végső mozzanata, amelyből minden megérthető, nem az isten, amellyel semmi sem érthető meg, hanem a matériának meg a formának az egymásban valósága, a potenciának meg az aktusnak az egymásban léte, vagyis a létező tevékenkedőnek a saját tevékenységével való dialektikus azonossága – végső fokon a világ-egész” (JAÖM 3: 90). E tézis – a korábbiakhoz mérve: ellentézis – funkcionális súlyát jelzi, hogy az előadás egy másik helye szinte szó szerint megismétli (vö. JAÖM 3: 91). Isten – azaz az abszolútum – ilyen diametrálisan ellentétes megítélése pedig kétségtelenné teszi, hogy itt valódi fordulat történt. De ha a szöveget figyelmesen olvassuk, az is nyilvánvalóvá válik, hogy itt a folytonosság, a korábbiak kreatív továbbgondolása legalább annyira észlelhető, mint a szakítás. A folytonosságra vall, hogy itt a marxista József Attila végső soron, hangsúlyozottan, egy klasszikus, nagy metafizikára, Arisztotelész nevezetes művére épít, pontosabban annak bizonyos – a filozófiai tradíció áthagyományozta – eredményeiből indul ki. (Erre a fölhasznált fogalomkészlet egy része, s Arisztotelész gyakori explicit emlegetése egyaránt utal.) Ennél is fontosabb azon-

ban, hogy a „végső mozzanat” itteni meghatározása („a létező tevékenykedőnek a saját tevékenységével való dialektikus azonossága – végső fokon a világegész”) kétségkívül az ember „önmaga belső, alapadó valóság”-ként való fölfogásából származik, s itt valójában az önlét és az egzisztencia terminusok tartalma lényegül át „végső mozzanattá”. Azaz, valójában egy fogalomrendszer s egy értelmező logika belső hangsúlyainak átrendeződéséről (s nem pusztán fogalomcseréről) van szó. Az *Irodalom és szocializmus* világegész-fogalmában benne van a korábbi „föltétlen” lényege is.

Az igazi változás, úgy vélem, valójában egy másik síkon, a „létező tevékenykedő”-nek, azaz az embernek, *önmagá*-nak egy komplikáltabb szerkezetű meghatározásában érhető tetten. József Attila ember-képe, természetesen megintcsak túlzottan nagy falat volna; itt s most semmiképpen nem tárgyalható. Egy elemét azonban mindenképpen meg kell említeni, mert ez a későbbiek szempontjából fontos lesz. Az ember ugyanis a marxista József Attila fölfogásában – Marx nyomán – a „társadalmi viszonyok összességeként” határozódik meg. Az 1934-ben írott nagy cikk, *A szocializmus bölcselete* egyebek közt egy, szempontunkból különösen tanulságos gondolatmenetet rögzít: „Hegel szerint a világfolyamat a szellemnek, a világszellemnek önkifejlése. Ez a világszellem a tiszta logika dialektikus útján működik. / Feuerbach szerint szó sincsen világszellemről, sőt a mi világunk is csak emberi világ. Az ember maga az, aki működik a történelemben. Mindennek az ember a mértéke. / Itt kapcsolódik a gondolatsorba Marx a maga eredetiségével. – Helyes – mondja Feuerbachnak. – De mi az ember lényege? – kérdi és válaszol: A társadalmi viszonyok összessége” (JAÖM 3: 150). A „létező tevékenykedő” tehát kap egy nagyon határozott társadalmi determinációt, lényege valami külső, őt teljességgel meghatározó viszonyrendszerként mondódik ki. Ezzel az immateriális szellemiség visszavonhatatlanul materializálódik, egyben összetettebbé és – paradox módon – egysíkúbbá (társadalmibbá) válik. A marxista magyarázat így, bármily átfogó és összetett magánál Marxnál is, József Attilánál is, konkrét esetben valami mindig figyelmen kívül hagy, ami pedig fontos lenne.

József Attila gondolkodói pályájában e ponton lép be egy újabb félfordulat: a marxizmus pszichoanalitikus elmélettel való kombinálásának igénye, freudomarxista orientációjának kialakulása. Ez, talán említeni sem kellene, megint meglehetősen nagy és sokrétű témakör; nem egy előadás, de egy egész konferencia témája lehetne. A költő freudomarxizmusáról, általánosságban, ezért hadd utaljak csak Erős Ferenc (1992) úttörő tanulmányára, Horváth Iván (1997) fontos szövegközlésére s a magam egyik újabb keletű, az életrajzi és a gondolkodástörténeti megközelítést kombináló tanulmányára (Lengyel 2001). Ami mindebből gondolatmenetünk számára speciálisan is fontos, az két nézőpont egyidejű, itteni érvényesülését, két összefüggés hangsúlyozását igényli. Az egyik látszólag magától értetődő: a freudomarxizmus két gondolkodói beállítódás egybevonása, egyesítése – az, amire elnevezése is utal. A lényeg azonban, úgy vélem, minden látszat ellenére nem egy pozíció megkettőzéseként írható le, hanem – ellenkezőleg – egy pozíció fölbontásaként, hasításként. E konstrukcióban ugyanis bár kimutatható két, egymással összefüggésbe hozott párhuzamos struktúra (a *gazdasági alap, felépítmény, állam*, illetve a *tudattalan, tudat, überich* három-három szintje), valójában a társadalomnak a biológiára való visszavezetése történik meg. Ezt a *Marx szimbolizmusa* című, valamikor 1935/36-ban keletkezett följegyzésnek a cím fölé írott – utólagos – tézise félreérthetetlenül kimondja: „A társadalom alapja biológiai” (vö. ezzel: Lengyel 2001. 90). S e beállítódás, bár az embert változatlanul a társadalmi viszonyok összességéként fogja föl, s számol a termelési eszközök emberi viszonyokat

„meghatározó” szerepével, a tudat fölépülésének dinamikáját a libidó-ökonómia („ké keresés – kín kerülés”) vezeti vissza. Egy újabb, ezúttal már pszichoanalitikus redukciót hajt végre. Azaz, az emberi lényeg, bár nem szakítódik ki szociológiai összefüggéseiből, végső soron a pszichoanalitikusan redukált egyénre szűkül le, pontosabban vezetődik vissza. Ha tetszik: az önlétre, csak ez az önlét immár nemcsak új néven szerepel, de sokkal bonyolultabb s bonyolultságában is finomabb szerkezetű „alapadó valóság”, mint a korábbi, még meglehetősen elvont és differenciálatlan szerkezetű önlét terminus volt. A másik érvényesítendő nézőpont mindezek után nem lehet más, mint annak mérlegelése: ez a freudomarxizmus vajon föl tudta-e építeni a maga elméletét a libidó-ökonómiától, mondjuk, az államig? Másképpen kérdezve: megszületett-e József Attila libido-ökonómiai alapozású marxista ontológiája? – amire, nem kétséges, volt benne igény és szándék.

Ha a kései József Attila értekező szövegeit nézzük, a válasz kétségkívül nemleges; ilyen ontológia – minden ebbe az irányba mutató kezdemény ellenére – nem született meg. (Talán a *Hegel*, *Marx*, *Freud* lehetett volna ilyen mű, ha nem marad befejezetlenül.) Am ha az értekező szövegek mellett az életmű egyéb szövegeit, tehát a verseket és a sajátos szövegtípust jelentő *Szabad-ötletek jegyzékét* is figyelembe vesszük, a helyzet némileg más. Az utolsó évek teljes szövegtömegében számos izgalmas, gondolkodástörténetileg is értelmezhető kezdemény fedezhető föl, s e szövegvilágban az „első fájdalmára eszmélő ember”-től a kozmoszig sok minden megjelenik – az ív már-már teljes. Ennek taglalása most, sajnos, megintcsak nem lehet feladat, az értelmezői önkorlátozás itt elkerülhetetlen. De néhány dolog, szinte tézisszerű szűkszavúsággal itt is figyelembe veendő s megemlíthető. Mindenekelőtt az, hogy e kései szövegek belső harcban állnak egymással, szinte feleselnek egymásnak. Ugy vélem, igaza van Janzer Frigyesnek, aki egyik tanulmányában (Janzer 1995) két vonulatot mutat ki a kései versekben; az egyik – a freudomarxizmus nyelvére „fordítva” le Janzer osztályozását – a társadalmi viszonyok, a másik a libido-ökonómia dominanciájáról árulkodik. S bár az egységük megteremtésére való szerzői törekvés kétségtelen (ennek a törekvésnek az egyik legtisztább jelzése, versdokumentuma a nevezetes óda, *A Dunánál*), valami teoretikusan elképzelhető szintézis lényegében már nem születik meg. Vagy ide, vagy oda billen a mérleg nyelve, vagy egyik, vagy másik serpenyőbe kerül nagyobb súlyú mondanó. S e szövegvilágban, éppen e kettősség miatt, rések nyílnak, olyan rések, amelyeket nem annyira az előzetes szerzői tudatosság, pláne nem teoretikus ambíció tölt ki, mint többnyire az alkalom vagy a pillanatnyi készlet.

Ugy gondolom, az Isten-képzet újbóli megjelenése, az *Istent alkotok* gesztusa is valamiképpen ilyen, strukturális rést kitöltő képzeleti aktus eredménye. Az abszolútumnak ez a följújtása azonban nem tekinthető alkotói önkénynek, pláne nem valamiféle költészeti „üzemzavarnak”. Azzal, hogy a pszichoanalitikus megközelítést József Attila beépítette gondolkodásába, s tudattalanja megfigyelésére, tudatossá tételére törekedett, oly mértékben összpontosított önmagára, hogy ennek visszajaként, szinte szükségyszerűen megjelent az abszolútum-képzés lelki igénye is. Az egyén története ugyanis, amely a versnek is szükségképpen alapja, szerinte a vágy története. Ahogy egyik, Babilissal kapcsolatos töredékében elméletileg is megfogalmazta: „A gyönyörűséghez ragaszkodó egyén emlékezik kinnal szerzett tapasztalataira, mert fél. Nem magát félti, hanem a gyönyört. A félelem pedig induktív, egyetlen esetből is általánosít, attól tart, hogy ami egyszer már megesett, újból megtörténik. A félelemnek minden oka megvan erre a következtetésre, mert elválaszthatatlan társa, a gyönyör, azt akarja, hogy amit

egyszer már megragadott, azt ismét keze ügyébe kaparinthassa. A gyönyörnek azonban, mely mélyen testi, nem elég az emlékezet, sem a félelemnek befoglalt intő szava. Azt mondja: Nézd, nemcsak te félsz, *az* is fél. Adjatok össze félelmeket, hátha legyőzi a közössé tett félelem a rettenthetlent. [...] Így jön létre az egyéni emlékezésen túl a történelem.” A költő azonban József Attila szerint, bár érti ezt a folyamatot, költőként nem osztozik benne. „Lírikus az – mondja –, aki a közös félelem könnyebbége kedvéért nem hajlandó – alattomosan sem – lemondani az egyéni gyönyöréről. [...] a lírában minden fájdalom az én legelső eszméleteként jelentkezik.” A lírikus tehát e fölfogásban nem akar közös „könnyebbégeket”, s így nem is kerülheti el a kínokat. Az ennek ez az eszmélete ugyanis, mivel még tiszta, az „egyéni gyönyör” teljességére törekvést föl nem adó, elfojtás előtti – „gyerekes”. Mindez a lírikust, mint embert súlyosan megterheli.

Ilyen körülmények között pedig a „társadalmi viszonyok” racionális elemzése olykor-olykor kihagy; a társadalmi viszonyok és a libidó-ökonómia elméletileg összetartozó pólusai elszakadnak egymástól.

4.

Minderre érdemes egy példát közelebbről is szemügyre venni.

Az utolsó periódus versei közt van egy befejezetlenül maradt, de a Szép Szó szerkesztősege által közlésre előkészített vers, amelyet az utolsó pillanatban a költő „lerendelt”, azaz megakadályozta megjelenését (vö. JAÖV 2:414). E vers első két sora, amely a fennmaradt autográf kéziratban nem a költő, hanem a szerkesztőtárs, Ignotus Pál kezétől származik, így hangzik: „Az isten itt állt a hátam mögött / s én megkerültem érte a világot”. Ezt két üres sor követi, majd maga a vers, a költő kezeírásával. Az utolsó két sor ez: „mert énvelem a hűség van jelen / az üres űrben tántorgó világon” (JAÖV 2: 414). Mindez számos kérdést fölvet. Azt, hogy az első két sor Ignotus Pál alkotása volna, ki lehet zárni; e két sor képi logikája a költőre vall, illet Ignotus Pál nem tudott volna írni. Réálisabb probléma, hogy vajon a barát nem önkényesen szerkesztette-e rá erre a kéziratlapra a – vélhetjük – más kéziratlapon talált két sort? Ennek fölvetése, meg kell mondani, már egyáltalán nem zárható ki, hiszen elvileg mindössze két eset lehetséges. 1. Az első két sort a költő telefonon diktálta le szerkesztőtársának, aki azután ezt átvezette a nála lévő kéziraatra – a költő intenciója szerint, a vers elejére. Ám, ha nem így történt, akkor – s ez a 2. lehetőség – Ignotus Pál csakis egy másik kézitról, saját komponáló kedve szerint másolhatta a töredék fölé a két sort. S e második lehetőség valószínűségét növeli, hogy egy ilyen megoldás magyarázatot adna a „lerendelésre”; azaz a beavatkozás, a baráti komponálás nem volt a költő inyére. Ám, bár van rá adat, hogy a költő nehezményezte a költeményeibe való szerkesztői-közreadói beavatkozásokat, bizonyosak nem lehetünk benne, hogy itt csakugyan külső önkény alakította ki a vers ma ismert fölépítését. Az azonban, akárhogy történt, megítélésem szerint bizonyos, hogy az első két sor és a vers többi része között némi feszültség van. (Ennyiben a „lerendelés” indokolt volt.) Az első két sor ugyanis nem pusztán tételezi isten létét, de a hozzá való visszatérést is kimondja, s ez a létező isten állításának nagyon erős deklarálása. Mondhatnánk, erős tézis. Márpedig József Attila, tudjuk, ez időben más versében csak azt jelenti ki, hogy „Istent alkotok (szívem szenved)” – azaz a személyes szorongatás ellensúlyozására, lelki kényszerűségből, ám erről nyíltan beszélve, ellensúlyt teremt. Itt viszont más a helyzet, itt tényként jelenti ki Isten létezését. S a feszült-

ség, amely két különböző vers Isten-képe között legitim fejlemény, József Attila esztétikai elvei szerint is vállalható – itt magában a versen belül is megjelenik. A továbbiakban itt megjelenített isten a beszélő számára is teljességgel passzív, érzékelhetetlen („Álló Istenem / lenézett rám és nem emelt föl engem”; „Ugy segített, hogy nem segíthetett”, „Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra”). Amit a beszélő valóban érzékel, az csak önmaga – és „az üres űrben tántorgó világ”.

Az Istenhez való ilyen viszony tehát asszimetrikus és önellentmondó. Ez a kései Isten, akár hajdan az abszolútum, „csak” lehetőségi; nem szemlélhető, hanem csak logikailag tételezhető.

A korai versek Isten-képe és a kései versek sajátos Isten-tételezése, mindebből következően, egyféle kerülő út megtételének, a kezdetekhez való visszatérésnek is látszódnak. De ez az ismét személyes Istenként fölfogott abszolútum a kései versekben már minőségileg más, mint a korai viszony volt: az abszolútum tételezésének lelki igényét immár a kiüresedtség érzésének rögzülése kíséri. Saját szellemi útjának gondolkodástörténeti mérlegét így alighanem maga a költő összegezte a legvilágosabban, amikor Kőhalmi Béla – olvasmányairól tudakozódó – körkérdésére válaszolva 1937-ben így írt: „Nem volt olyan könyv, olyan írás, olyan nyelvi alakban hozzám kerülő gondolat, amely ne hatott volna rám. Ezek a hatások egymást nagybőrből megrontották, erőtlenné tették, megsemmisítették, valóságos személyemet lekicsinyítették, szellememet megnövesztették. De ma is ott tartok, ahol csecsemőkoromban, amikor gügyögni kezdtem, utánozván a fölém hajló arcok felől hozzám érkező zörejeket.” Választanunk kell: „Vagy ártunk egymásnak, vagy értjük egymást – ahol az értelem megszűnik, ott kezdődik az ártalom s ahol az ártalom hatástalan, ott fog önmaga fölépítésébe az értelem” (internetes kritikai kiadás, 143. sz. szöveg).

A választás mozzanata azonban mindig erkölcsi.

IRODALOM

- Erős Ferenc 1992: „Freudomarxista” volt-e József Attila? In: „Miért fáj ma is”. Az ismeretlen József Attila. Szerk. Horvát Iván és Tverdota György. Bp. 259–293.
- Horváth Iván 1997: *Reich, Marx, Freud*. In: „mint sok fát gyümölcse...” *Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*. Bp. 120–128.
- Janzer Frigyes 1995: *A „két vonulat”, a Flóra-versek és az Óda*. In: „A Dunánál” *Tanulmányok József Attiláról*. Szerk. Tasi József. Bp. 35–55.
- JAÖM 3: József Attila összes művei 3. köt. Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp. 1958.
- JAÖV: József Attila összes versei 1–2. köt. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Bp. 1984.
- JATC 1/1: József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Szövegek*. Közread. Horváth Iván et al. Bp. 1995.
- JATC 1/2: József Attila: *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Magyarázatok*. Írta Tverdota György. Bp. 1995.
- Lengyel András 2001: *Az „első fájdalomra eszmélő ember”. József Attila freudomarxizmusának kérdéséhez*. = *Forrás*, 10. sz. 86–94.
- Szabolcsi Miklós 1977: *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927*. Bp. (Irodalomtörténeti könyvtár 32.)
- Tamás Attila 1995: *Az „Úr”-tól az „Űr”-ig. Átalakulások József Attila világlátásában*. In: „A Dunánál”. *Tanulmányok József Attiláról*. Szerk. Tasi József. Bp. 1995. 77–83.

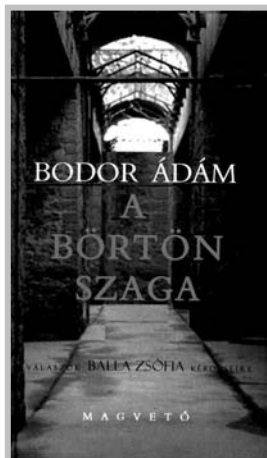

Otthoni létünk emlékei

BODOR ÁDÁM: A BÖRTÖN SZAGA. VÁLASZOK BALLA ZSÓFIA KÉRDÉSEIRE

Vannak történetek, amelyek szinte felkínálják magukat az irodalom számára: egy 17 éves erdélyi magyar fiú letartóztatása és börtönbe kerülése kétségtelenül ilyen történet, „regénybe illő”. Olyan esemény, amely íróvá tehet valakit, akár úgy, hogy regényeinek legfőbb (vagy akár kizárólagos) témájává válik, akár úgy, hogy az életút drasztikus és visszafordíthatatlan megszakításával szinte az irodalom területére „lökdősi”, alkotni kényszeríti „főhősét”: „Ez a fordulat, mármint az, hogy letartóztattak, fantasztikusan felpörgetett, elmélkedésre késztetett, arra, hogy átértékeljem egész addigi életemet, esélyeimet, mivelhogy az »élet« másként viselkedett velem szemben, amint az elvárható volt. Nos, ezzel egy időben, mintegy kompenzálásaként a valóságosan megélt eseményeknek, kezdett kialakulni bennem egy virtuális világ képe, a létezőnek egy képzeletbeli mása, képzelt magatartásformákkal, és én egyszerre csak kezdtem magam benne otthon érezni.” (39–40.) Nem pusztán az itt a fontos, hogy feldolgozásra, megértésre készítet a jóvátehetetlen törés: legalább ennyire lényegesnek tűnik az is, hogy a kamasz Bodor Ádám a gyökeres fordulat következtében hirtelen egy akár fiktívnek is nevezhető „másik világban” találta magát. Már a letartóztatás oka, a kolozsvári Református Kollégium diákjai által megalapított IKESZ, vagyis az Illegális Kommunistaellenes Szervezet is önálló szabályokkal rendelkező, szinte regényekből előlépő, zárt világ volt. A röpcédulaszórásra aztán igen valós, mai horizontunkból nézve mégis csaknem irreális választ adott a hatóság, amikor letartóztatta és bebörtönözte a buzdításra vélhetőleg alig-alig alkalmas irományokat „terjesztő” fiúkat. S megkezdődtek Bodor számára a börtönévek, egy valódi, sokszor halálos veszélyekkel fenyegető, mégis akár az irodalombéli fiktív világokhoz hasonlítható, saját szabályok által működtetett világban, amely szinte térként érzékelhetővé tette az időt, hiszen „öntörvényű” volt és „időtlen” (95.).

Ez a világ ráadásul még tovább élezte azt a léthelyzetet, amelyet Bodor ebben a kötetben írói világa, poétikája kiindulópontjaként nevez meg: a határon, a „lét peremén” létezés állapotát. „Határvidékként” aposztrofálja Bodor *A börtön szaga*ban felnövekedése színterét, Erdélyt, tágabb értelemben pedig egész Kelet-Európát. Miközben pedig önmaga íróvá válását azzal hozza összefüggésbe, hogy egyszer csak a „társadalmi lét peremén” találta magát, műveinek legfontosabb tényezőjeként, centrumaként egyértelműen a bennük felépülő fiktív világot nevezi meg: „szerencsésebb, ha a cselekmény fordulatait és az egész belső hangulatot a kitalált környezet természete alakítja és szabja meg.” (19.) S nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ez a határhelyzet szinte egy másik választóvonal „helyett” érte el Bodort: a börtön lépett a végül az esti munkásliceumban a szabadulás

Magvető Kiadó
Budapest, 2001
223 oldal, 1790 Ft

után letett, tét nélkülivé vált érettségi helyére, betöltve a hagyományosabb esetekben az érettségiben megtestesülő „átmeneti rítus” szerepét. Ilyen módon kerülnek tehát egymással szoros kapcsolatba Bodor átélt élményei és írói világának (a Bodor-recepció állításaival összhangban megfogalmazott) jellegzetességei. Ez az egységbe rendezés azonban érzékelhetően *nem* alkalmi megszólalások, *nem* beszélgetésben elhangzó kósza ötletek eredménye – márcsak ezért is szembe kell néznünk azzal a meg nem kerülhető kérdéssel, milyen tisztázatlanságok, megoldatlanságok eredeztethetők a könyv szerzője és műfaja körüli bizonytalanságból.

A kötet címlapja a betűméretekkel, a szövegelrendezéssel nyilvánvalóan azt sugallja, hogy Bodor Ádám kötetét tartjuk a kezünkben, amelyben inspirálóként/segítőként közreműködött kérdéseivel Balla Zsófia is. A kérdezőről a kötet maga sem árul el többet, pontosabban csak a kérdésekből és Bodor egyes reakcióiból tudhatunk meg róla egyet s mást. A könyv végén Bodorról találunk életrajzi vázlatot, műveiből és a róla szóló szakirodalomból az író monográfiája, Pozsvai Györgyi által összeállított, igen alapos bibliográfiát, a Balla Zsófiát nem ismerő olvasó viszont csak a szövegbe rejtett információkból tudhatja meg azt, hogy a kérdéseket *alkotótárs*, ráadásul szintén erdélyi, sőt kolozsvári költő tette föl. Pedig a kérdéssort és a könyvet magát nem kis mértékben formálta az a „közös tudás”, amely összekapcsolja Bodor Ádámot és Balla Zsófiát. Ennek része például az a környezethez, a térséghez, a változás látványára alakulásához kötődő tapasztalat, amely csaknem megismétlődik a két beszélgetőtárs szövegében: „az árnyas, gyepes kertből, a sziklakertből az eltelt évtizedek alatt egy rideg, koszos, olajfoltos udvar lett, benne egy rozszant bádoggarázssal. Mintha az előadás során, két jelenet között, kicserélték volna a díszleteket.” (208.) – mondja Bodor; „Sokszor éreztem Kolozsváron, a Széchenyi téri lakásunk ablakán kinézve, hogy az ott leélt negyvenhárom év alatt kicserélték körülöttem a várost, a cseréppel fedett háztetők helyébe beton került, a tornyokat eltakarták a rideg, romszerű panelházak.” (211.) – állapítja meg nem sokkal később Balla Zsófia.

Az egymást ismerő alkotótársak beszélgetésének jelentőségét a kötet végén olvasható bibliográfia is megemeli: Pozsvai Györgyi, meglepő módon, ugyanabba a kategóriába sorolta a Bodorral készült interjúkat, és az általa írt, egyetlen Bodor-monográfiát. Ezt a jelen kötetnek az „interjúk, alkotótársi reflexiók, alapmonográfia” kategória segítségével is kiosztott rangot ugyanakkor a kötet szerkesztője (a kötet inzertjében Parti Nagy Lajos nevét olvashatjuk felelős szerkesztőként) által is nyitvahagyott kérdések teszik kétségesse. Hiszen aki tapasztalta már, *pontosan lejegyezve* milyen fésületlen, esetleges akár két író vagy irodalmár beszélgetése is, annak nyilvánvaló lehet, hogy az „egy korábbi rádióinterjú változata” önmeghatározással megjelentetett kötet komoly alakításon ment keresztül, mire *elhangzott* beszélgetésből könyvtárggyá vált. Ugyanakkor sem a szerző (szerzők), sem a szerkesztő nem vágta el teljesen a szöveget az interjúhoz kapcsoló szálakat: az például egyértelműen hibának minősíthető, hogy Bodor szövegében benne maradt egy „múltkor már esett szó róla” fordulat, hiszen a kötet teljesen homályban hagyja a beszélgetés körülményeit, nem utalnak rá sehol, hogy több részletben felvett interjúról van szó, sőt, a partnerek csak a könyvvé formált beszélgetés „elejét” és „végét” emlegetik. Az szintén zavaró következtetlenségnek nevezhető, hogy Bodor szövege érzékelhetően erőteljesebb alakításon esett át, mint Balla Zsófiáé. Hasonlóan zavarbaejtő az is, hogy a szöveg megőrizte azt a rádióinterjúban még menthető „spontaneitást”, amely mintegy véletlenszerűen vezet el a kötetben már központi tett börtönményekig. Az írott változat azt is szembeszökővé teszi, hogy a kérdező lendülete néhol érzékelhetően megbicsaklik, és ilyenkor csak Bodor Ádám alapo-

san megmunkált válaszainak köszönhető, hogy a beszélgetés ívét nem törik meg végleg a kissé semmitmondó és önismétlő „Eddig nem sok szó esett a családotról... Kik voltak a felmenőid?”, vagy „Van-e olyan író, aki hatott rád?” típusú kérdések.

Azért is fontos azonban, hogy, minden megoldatlansága ellenére, megszületett ez a kötet, mert a *vallomás* műfaji problematikájának és aktualitásának újragondolását is elősegítheti. Hiszen *A börtön szaga* azt sugallja, Bodor számára nem kínálkozott más műfaj mindannak elmondására, amiről itt olvashatunk. A kötet középpontjába helyezett börtönélmény és az általa meghatározott későbbi erdélyi évek szöveggé formálását éppen a mindezidáig tartó hallgatás teszi különlegessé, az a beszéddé alakult csönd, amely a Bodor-művek megszólaltatásában is segíthet. A könyv azonban nemcsak Bodor írásmódjának megértése felé terelhet: hozzájárulhat többek között az erdélyi magyar irodalomhoz kapcsolódó klisék lebontásához is. Hiszen Bodor hangsúlyosan szembehelyezkedik az idilli Erdély-képpel, bár ennek magáévá tételére predesztinálná a „otthoni lét” elvesztése diktálta visszavágyódás: Erdélyhez új fogalomként a soknemzetiségű világ, az impozáns és letargikus térség kategóriáit kapcsolja hozzá. Így az Erdélytől semmiképpen sem elválasztható életművet a *térség maga* köti Kafkához, akit Bodor, kettejük prózájának rokoníthatóságát a világ „elkafkaisodásában” látva, nem vállal hatást gyakorló elődként, vagy García Marquezhez, akit „hatásként” szintén elutasít: „Ha tehát mutatkozik csekély hasonlóság dél-amerikai szerzők, valamint az én műveim hangulata között, annak az oka Kelet-Európa történelmi, politikai és etnográfiai viszonyaiban keresendő.” (192.)

A *tér, térség* a maga sokértelműségében a kötet egészét átszövi, s eközben ráirányítja figyelmünket egy föl nem tett kérdésre is: arra a problémára, hogy a térszerűség nemcsak hangulati tényezőként áll *A börtön szagában* is talán leggyakrabban emlegetett *Sinistra körzet* mögött, de szövegszervező erőként is, hiszen a már az „egy regény fejezetei” műfaj-meghatározással is az átmenetiséget kiemelő könyv egyik legfőbb egységteremtő tényezője a *térszerűen kibomló* motivikus háló. A döntően az időrendi és ok-okozati egymásutániságra épülő nagyregénnyel szemben így szinte térként érzékelhetővé válik az idő a regény és a novellaciklus határán egyensúlyozó *Sinistra körzetben*. S ennek az idő múlását térlémmé változtató, Bodor egész életművét meghatározó szemléletnek a szimbólumává válik a kötet hátuljára szerencsés kézzel kiemelt felismerés: „Nemrég került kezembe a szabaduló-cédulám, és döbbenetesen vettem észre személyi adataim között, hogy testmagasságom a letartóztatáskor százhatvannyolc centiméter volt. Azért döbbenetes ez számomra is, mert szabadulásomkor százhatvenkilenc centiméter magas voltam, ugyanannyi vagyok ma is. Én a börtönben még tizenegy centit nőttem.” Az „időtlen térben”, a börtönben lezajlott érzékelhetetlen változást tehát csak egy kép és egy „szöveg” tette láthatóvá, szinte azt sugallva, hogy az átélt élmény megértéséhez csak a szöveg segítségével juthatunk közelebb. A kötet elején és végén látható, 1954-ben, illetve 2001-ben készült portréfotók együttese azonban azt is megmutatja, hogy Bodor élményeinek elmondása lehet ugyan heroikus vagy érzélgősen tragikus helyett ironikus és nagyon finoman humoros, az idő és a „határhelyzetben” leélt élet mégis szinte a térséghez hasonlóan barázdáltta tette Bodor Ádám arcát. Aki talán éppen azzal fegyverzi le leginkább olvasóját, hogy a kevesek által megélt élmények és a megszerzett tudás birtokában sem akar bölcselkedni vagy tanítani, hiszen „a művész számára fontosabb, amit egy dologról érez, mint az, amit tud” (194.)

Szilágyi Zsófia

„Borges kakasa”

AVAGY SZÖVEGKÖZISÉG, SZÖVEGEK KÖZÖTTISÉG
BOGDÁN LÁSZLÓ KÖLTÉSZETÉBEN

Bogdán László kötetének (*Argentín szárnyasok*) fülszövegében maga a szerző segíti az olvasót a szövegek megközelítésében, illetve az interpretációs maximák kialakításában. A kötet célja a szövegek közöttiség, szövegköziség megteremtése, annak a csak virtuálisan létező dimenzióknak a megragadása, amelyet a szerző „szövegek közötti térnek” nevez, ahol olvasó, szerző meg még ki tudja, ki mindenki van „együtt” egy közös jamboree-ban, irodalmi együttlétben. Bogdán kötetében szerző-olvasó irodalmilag koegzisztenciális térben oldódhat fel, ahol a feloldódás savát(-borsát) a szerzői intencióból fakadó, feltételezhetően igen markáns irodalmi tudás közvetítése (vagy pedagógiai szándékkal talán: közvetíteni akarása?) jelenti. A szövegek folyamatosan újraírják a korábbi szerzők (remek)műveit, állandó jelleggel beleütközhetünk azokba a szövegpanelekbe, amelyeket már valahonnan – korábbi olvasmányélményeinkből, szöveggyűjteményeinkből – ismerünk, mert ezen idézetek kulturális hagyománya mára már meghatározóvá lett. Funkcionálisan talán ez – az intertextualitás – lehet az az aktus, amely az olvasói közösségformálás eszközt jelentheti, ha elfogadjuk, hogy az együttes élmény alapját a hagyományok rétegzettsége, nyitottsága jelenti. Szinte már-már hiányérzetünk támad, ha az olvasás során nem bukkanunk egy újabb elrejtett idézetre, stílusimitációra.

A szövegek közötti tér átjárásának mesterséges megteremtése akár veszélyes is lehet, hiszen ezáltal az imitáció fenyegetettségével is számolhat a szerző. A kompiláció ténye természetesen – jogi értelemben – nem érinti Bogdánt, inkább a műveltsége, tájékozottsága az, ami előtérbe kerül a gyakori irodalmi reflexiók révén. Az ebben rejlő lehetséges probléma akkor artikulálódhat, ha Bogdán az „új szöveg(ek)ben” nem tud kibújni a választott szerzőelődök nyomása, súlya alól, és a (talán) filológiai és irodalmi tisztelet ebben a határozottan posztmodern, hagyományokat újraélesztő elgondolásban nem tud egyedivé és életszerűvé válni irodalmilag anélkül, hogy ne hordozná a mesterkélt alázatot. Mennyiben tudja Bogdán megvalósítani „önálló” költészeti látásmódját, rendszerét? Mennyiben válhat költészete konstruktívvá, teremtővé (egyáltalán szuverénné), amely a hagyományokkal való telítődöttség mellett esetleg újítani is tudna már?

A kötet – mint ahogy majd látni fogjuk – szorosan kötődik a dél-amerikai szerző – Borges – irodalmához. Borges novellájában (*Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője*) a *Don Quijote* újraírása – ugyanaz a gesztus, ami Bogdánál az *Argentín szárnyasok*ban – teljes természe-

Mentor Kiadó
Marosvásárhely, 2001
191 oldal

tességgel történik, mindenféle mesterkéeltség nélkül. Pierre Ménard alaptételét filológiaiag értelmezve teljesen csődöt mondanánk. Pierre Ménard tette nem filológiai bravúr, nem memóriájának rendkívüli képessége: ő egy új, egy másik *Don Quijote*-t akart írni, amely teljesen más, mint az eredeti, sőt, nem is „eredeti”, mert a kifejezés már folytonosságot feltételez, és a szöveg éppen hogy nem erről szól. Bogdán költészetében, Borges iménti darabjához hasonlóan, szintén gyakori a szerzőelődök megidézése. De vajon ezek a sokszor alkalmi verspróbálkozások létrehoznak-e egy új, kellő koherenciával rendelkező önálló és független szöveget? Bogdán irodalmi elődöket idéző attitűdje sokszor a szerény és tiszteletteljes odafordulást képviseli, ahol többször hangsúlyozza is, hogy csak „elfuserált” próbálkozással tud élni (*Elfuserált testamentum, Felejtsd el ezt a versemet*). Hát így könnyű: ha sikerül az allúzió, akkor begyűjtheti a jogos elismerést, ha nem, akkor hivatkozhat arra, hogy „de hisz’ én megmondtam, hogy ez csak egy elfuserált utánzat!...”

Bogdán költészetében a „grammatikaiság” központi funkcióval rendelkezik, illetve csak rendelkezne, mert a megtervezett és elvárásnak elgondolt koncepció mátrixába helyenként hiba csúszott. Talán a nyelvi retorizáltság, a textualitás lenne Bogdán ars poeticájának a lényege. Bogdán kötetében meghatározó helyzetben van a szövegcentrikusság, a szövegvilág tényének hangsúlyozása. Ez a gesztus valóban tényszerű formációt kap, hiszen megkerülhetetlen, az értelmezést rövidrezáró önreflexiókkal él a szerző az egyes versekben, ahol már-már allegorikusan figyelmeztet az elgondolt szövegbeli létezésre, a szöveg- és világlabirintusra, az írás szükségességére. (Ld.: a kötet végén lévő verseket!)

A textualitás öntörvényű, önérvényesítő kontextusának a megteremtésében tagadhatatlanul némi sikereket ér el Bogdán „szöveglabirintusa”, költészete, amelyre metaforaként inkább a „klasszikus szövegtérkép” jelzős kapcsolatot illeszthetnénk, hiszen Bogdán költészetét átfogóan a klasszikus szövegek permanens megidézése, jelenléte, (újra)írása (evokációk, allúziók), valamint a borges-i hagyományok kelet-közép-európai kontextusban történő újraolvasása jellemzi. Ez a „klasszikus szövegtérkép” már kanonizált szerzők szövegeit idézi (ettől klasszikus) úgy, hogy azokat eredeti grammatikai és szövegtani státuszuktól függetlenül, de felismerhető formában, posztmodern horizontba helyezi. Egyik talán legsikerültebb grammatikai és szövegtani posztprodukciója Bogdánnak a *Csáth Géza hajnalai* című opusa, *-kitépett naplólapok-* alcímmel. A „cenzúrázott” napló-műfaj alkalmazásával, már a cím által is, magas olvasói elvárások teremődnek meg, amelyek a meglehetősen intim hálószerkezetek feltárásával nem maradnak kielégítetlenül sem a szövegben, sem az olvasóban. A műfaji és irodalomtörténeti performance, amely valóságnak tünteti fel a csáthi fikciót, nyelviségében ügyesen érzékelteti egymással paralel módon a csáthi morfinista képzelődéseket és a beteljesült szerelmi élmények viadalát a valósághatárok teljes elhomályosításával, végül a halál(élmény) elbeszélésével.

Vizsgáljuk meg a kötet írás-olvasás dialektikáját vagy esetleg párhuzamát, amelyben a szoros szövegköziség érvényesül! Minden elolvasott/megírt szöveg kapcsolatot teremt a régebbi szövegekkel, folyamatosan benne vagyunk a szövegekben, állandósult és állandósított műértelmezéssor vesz körbe bennünket. Ehhez kapcsolódóan milyen felépített koncepció – ha van egyáltalán ilyen – érvényesül a kötetben?

A kötet indító verse a szövegek időperspektíváját hivatott talán megteremteni. *Időszámításunk előtt* címmel a múlt, a történelem terhe idéződik meg, amelyhez képest csak viszonylagosan értelmezhető az azt követő időszak, mert kezdet és végpontjai definiálatlanok. Ehhez kapcsolódó naivitásunk a szöveget olvasva megmaradhat egy ideig, de nem tudunk elhaladni olyan társadalmi relevanciájú kiszólások mellett, amelyek már a szöveg egyértelmű társadalomtörténeti korrajzát nyújtják. Egyik oldalon a magyarságtudathoz kapcsolódó képek jelentik a súlypontot, így az Ady-idézet: „*És mégis győztes, mégis új és magyar...*” (9. old.), valamint pontosítva a súlyarányokat az erdélyi kontextus képei tolulnak elő, így a Ceausescu házaspár megidézése az „*akadémikus elvtársnő*”-képevel, aki hajdanában „*az utcasarkon tökmagot árult*”, (25. old.) férje pedig ex-suszterinasként tevékenykedett. A szöveg időszámítás előtti időszaka tehát az 1989-es politikai-történelmi fordulatot megelőző időszakhoz köthető, ha olvasatunkban a referencialitás dominál, ehhez az időszakhoz kapcsolódóan beszél a szöveg szubjektuma önéletrajzi ihletettséggel eddigi életéről. Az újfajta időszámításnak a kezdete talán az említett fordulathoz köthető, de a kötet tematikájában elsősorban nem a politikai-társadalmi olvasat lehetősége lesz a domináns, hanem az időszámítás kezdete inkább irodalmi oldalról válik közelíthetővé egy metanarratív struktúrát feltételezve, amelybe természetesen beleszövődnek transsylvaniai couleur locale elemek is, de csak motívumok szintjén. A társadalomtörténeti látószög helyett a metanarratíva lehetősége az irodalom markáns megidezésében jelentkezik. A beszélő szubjektum állításában közli, hogy míg a besúgók figyelik „*Borgest olvasom*” (8. old.), ezzel mintegy a „*bábeli könyvtárat*” (9. old.) is feltételezi. Innen kezdődően Bogdán kötetét úgy is lehet és talán kell is olvasnunk, mint amelyik szinte folyamatosan párhuzamos olvasatokat produkál úgy, hogy a régebbieket „*ráolvassa*” saját szövegeire, vagy együtt olvassa a klasszikus szerzőelődök (Borges, Baudelaire, Rimbaud stb.) szövegeit saját szövegeivel ez utóbbiak írásakor, ezzel a paratextuális és intertextuális játék lehetőségeit aknázza ki. Ettől talán elsőkélyesedhet Bogdán költészete, vagy éppen ez adja különlegességét, de mindenképpen sajátosságát, hogy miután bemutatja az erdélyi helyzetet, és azzal párhuzamosan utal Borgesre, nem távolodik el sem Borgestől, sem Erdélytől, hanem úgy közelíti a bábeli könyvtár szöveg- és nyelvi sokszínűségét, hogy szövegei megtartják az erdélyi kontextust. Szövegei a nyelvi, irodalmi világ és a társadalom között a romantikus népvézéri kapcsolatot keresik: „*De költők vagyunk, amíg még lehet*”, így „*inkább írj!*...” (13. old.) – hangzik a kicsit közhelyes felszólítás a posztmodern olvasmányélmények árnyékában. Ettől a ponttól kezdődően a szöveg írását akár lángoszlopi magatartásnak, a prófétai küldetésstudatú szubjektum önvallomásának is tekinthetnénk, ha ettől nem idegenítenének el az intertextusként választott szövegek azon sajátosságai, hogy bennük a költő mint népvézér szerep egyáltalán nem jellemző. Tény, hogy a terhelt történelmi múltból a menekülés egyik lehetősége lehet az írás, a nyelviség vallása, vállalása: „*Anyanyelved! Véd, oltalmaz, ápol. / Menj! Eltévedt szó ne várjon hiába.*” (28. old.) Viszont a balladaszerű nyitóvers utolsó gondolataira, hogy tiltakozunk és alkossunk egységet anyanyelvünkkel, rácáfolni látszik maga a vers is, de a kötet további darabjai is. Ugyanis rímszerkezetében inkább kezdetlegesen gyerekes a ragrímek, az ismétlődő toldalékok sorvégi használata, amely nyelvileg meglehetősen unalmas, és éppen nem a nyelvi, irodalmi virtuozitás ismérve. Persze, ha kritikai látásmódunkban a jóakaró naivítás álarca mögé rejtőznénk, akkor mondhatnánk, hogy de igen, ebben a súlyosan terhelt társadalmi-etnikai helyzetben nem lehet tiszta rímet csak ilyen fantáziahiányosan teremteni.

A nyitóversben vállalt költői feladat a kötet további részében általában megmarad, de a határon túli lét- és élethelyzet tematizálása nem jut központi szerephez, hanem csak a motívumok szintjén lelhető fel a szövegekben. Ha Bogdánnak a fülszövegben megjelölt szándékát (szövegek közöttség) akarjuk az olvasásban a kötet egészére nézve vezérelvnek tekinteni, akkor – barthesi értelemben – a műveknek éppen szöveglétük miatt meg kell szabadulniuk a szükség(telen)ül ráakódott tisztelettől, és az anyanyelv már nem a nemzeti integritás és identitás egyetlen hordozójaként aposztrofálható metaelem, hanem multimodális, multilokális eszköz lesz „csak”, ami talán éppen „több”.

Bogdán következő két ciklusa (*Futóhomok*, *Karnevál*) – a kötet címének baromfiudvaros képét kissé profanizált hasonlatként továbbvive – inkább a „kotlás”, a helykeresés fázisát jelentheti, amikor csak a felkészülés, a gondolat „kiköltése”, vagy éppen – a kakas oldaláról nézve – a későbbi gondolatok fogantatásának előkészítése zajlik. Az *Argentin szárnyasok* ezen darabjaiban főleg alkalmi versek szerepelnek, valamilyen elődöt (Arany János, E. A. Poe, Babits Mihály, József Attila, Füst Milán, Faludy György, Brecht, Bodor Ádám, E. T. A. Hoffmann) megidéző szövegek alkotják a két fejezet többségét.

A kötet további részében – valamennyire még mindig a baromfiudvarnál maradván – már „szárnyalóbb” költészeti „remekek” születtek Bogdán tollából. Az „*En*” *farsangja* a korábbiakhoz képest már egészen újfajta költői látásmódot tükröz. Ebben a ciklusban jelentős fordulat zajlik le, amelyet akár metafizikai fordulatként is értelmezhetünk, hiszen a szövegekben, a szövegek által az „én”, a szubjektum szublimálása történik meg, a beszélő figura behelyeződik a szövegekbe, az eddig meglévő elhatárolódás feloldódik, a szövegek közötti tér metafizikailag is redukálódik, versbe helyeződik a szubjektum. Az előző ciklust, a *Karnevált* Az „*En*” *farsangjából* közelítve ez utóbbi előkészítéseként értelmezhetjük. Magában a címadó versben is – *Karnevál* – jelentkezik az a metafizikai aktus, amely a későbbiekben válik tényszerűvé. „*Körmondataim kötelén / megsemmisítve feltételt és pelyhet / összetörve a múltat és a kelyhet*” (54. old.) szól az idézet a *feltételes mód* c. alversben annak feltételeként, hogy majdan a szavakon és mondatokon keresztül, múlt eltörlésével farsangolhat az „én”, de ennek kötetbeli, szövegbeli realizációja várat magára; még mindig *nem a damaszkuszi út* című versben is csak a virtuális(an létező) „*meg nem írt fejezet*”-ben (55. old.) történik majd meg az egyesülés, hiszen a fejezet még nem készült el, linearításában majd csak a soron következő lesz. Az „*En*” *farsangjában* a *pessoa fest* című szövegben a művész karakterének megjelenítése és szubjektumának verssé történő transzformációja történik. A képzőművészeti disszemináció nem koncepciótlan, hanem általa éppen a szövegbeli egzisztencia konstituálódása mehet végbe: „*de ki vagyok én? a semmi közelít / és elragad az árnyék „senki!” „semmi!” / hallom most is az ördög nevetését / sorsom nevemben hordom „pessoa” / „személy” „valaki” „egyén” „ember” „bárki” / hátam mögött grimaszodik a démon / hiába ölt álarcot „senki!” „senki!” // pessoa fest és énekre esik szét / arca eltűnik átírja a fénybe / helyén csupán egy bús angol szonett / árválkodik tűnnek az alakmások / szétfoszlanak beköltöznek a versbe*” (97. old.) (a félkövér kiemelések tőlem H. M.).

A fent vázolt elméleti konstrukció talán ígéretesnek hathat, de a megvalósítás néhol elmarad a kívánalmaktól. A logocentrikus gondolkodásmód romantikus allűrje éppen a premodern, romantikus eszközzel, az allegóriával „csapja agyon” a pozitív ötletet. Az írás szükségszerűségének folytonos ismétlése, didaktikus említései megszüntetik azt az olvasói rácsodálkozást, amely a befogadói élményben előállt volna akkor is, ha nem tudja meg az olvasó, hogy az adott szövegnek éppen az írás a célja, az íráson keresztüli

önidentifikálás, a szubjektum önirányú megteremtése. Az *Elégia Balassi Bálintért* című versben az a szerepcserés, vagy szerephelyettesítő kapcsolat bontakozik ki, amelyben az alvó költőelődnek (!) mintegy apagyilkos manőverrel történő helyettesítése történik meg, ahol a pillanatnyilag beszélő és történetesen éber szubjektum, no meg szintén költő, lép Balassi helyére: „*Aludj Balassi! A jövő rád talál. / Megőriz a vers. Ritmus, rím, szavak. / Urad az álom. Soha nem hagy el. / Borotvagyors szerep: megmaradni!... / Bármilyen történt. Élni, írni kell!*” (103. old.) Megintcsak az írás, a szkriptománia romantikába hajló szükséglete fogalmazódik meg újra és újra *A régi dal visszhangja* című ciklusban. Joyce a *tengerparton* című nyitóversében a címalak írásának fontossága jelentkezik: „*Megírhatná, ha ceruzája lenne. / a sístergő, vad ír gyűlöletet. / ... / Hullámra, hullám. Vissza kell térni, / folytatni kell az elhagyott regényt. / Nincs más megoldás. Irni vagy félni!*” (109. old.)

Bogdán verseiben mintha tudatosan tenné meg azt a lépést, hogy bezárja önmagát a nyelv börtönébe: „*Magad zárod nyelvek börtönébe, / de jól érzed magad Babel sírján.*” (112. old.) – mondja Joyce-nak, de jelképesen akár önmagának, mert a szövegekben feloldódó lírai szubjektum önjellemzésének is tekinthetjük a gondolatot. A nyelviségből való kiszakadás lehetetlensége látszik Bogdán szövegeinek azon gesztusában, hogy nem tudnak elszakadni a dolgozat elején már említett, illetve a kötet első szövegeiben megformált metanarratív elgondolás kényszere alól. Nem gyengül a intertextualitás permanenciája, a soron következő szövegek is az együttolvasás igényét követelik, ahol az *Argentín szárnyasok* egyes darabjai megidézik egy-egy korábbi, klasszikusnak számító szerzőt. Így például egészen érdekes a *Kafka és gölem* című vers, amelyben *A per* karakteres elemei köszönnek vissza, így például a Törvény kapuja. Hasonlóan izgalmasan összetett irodalmi referenciákkal dolgozik az „*Egy évad a pokolban*” című (104. old.) vers, ahol a Rimbaud-rájátszás keveredik Baudelaire albatroszával, megjelenik Vörösmarty is: „*Lesz még egyszer ünnep a világon*”, valamint József Attila *Dunánál* című költeménye is megidéződik: „*Fecseg a felszín.*” Gyaníthatóan nem véletlen ez a szerzői kollázs, hiszen a vers két pólus ellentétére épít. A francia modern szerzők idealizált költői szabadságának „fehér, vad albatrosza” áll szemben a Vencel téri, moszkvai, pesti jellegzetességekkel, ahol a kelet-közép-európai nemzeti feszültségekre való reakció körvonala lázódik.

Bogdán utolsó előtti versciklusának címe *Az ügynök délutánja*. A ciklust megelőző versekben (*A régi dal visszhangja*) részben már megelőlegeződnek azok a motívumok, amelyek kiteljesednek a következő egységben. Így a szövegek labirintushálózata meglehetősen egyértelműséggel játszik rá a borgesi alapokra. Az egymásba és egymásból nyíló labirintusok kapui, a kiismerhetetlenül összetett szobák komplexitása és végtelensége a szövegek hasonló egymásbakapaszkodását, véget nem érését jelképez(he)tik. *Áprily Lajos kakasa* még magyar szárnyas, de a következő fejezet kakasa már argentin, és Borges tulajdonába kerül a Buenos Airesi nagypiacra. Ő az, aki talán az ügynöki funkciókat látja el Borges hóna alatt, majd (látszólag) teljes autonómiával rendelkezve jó ügynökhöz és megfontolt diplomatához méltóan kiválogatja a PAX betűket az ABC elemei közül. A Buenos Airesi piacról „*a világmindenség összes kakasa*” közül Borges tudományos kísérletéhez csak egyetlenegy példányt visz magával, ezzel a bábéli könyvtár vagy éppen az egyetlenegy elégséges, de végtelen sok lapból álló könyv tételét igazolva. A valóság(?) „szűk” keretein belül elképzelhetetlen az az absztrakció, hogy a végtelen egyetlenegy pontba (könyvbe, könyvtárba) lenne koncentrálható, csakúgy

a piac kakasai is az univerzum ekvivalenciáját mutatják, ahol a véges elemek multiplikálódása a végtelen horizontját érintik.

A magyar, dél-amerikai szárnyas-sorozatot még az angolszász fekete madár, Poe hollója „színesíti”, amelynek megjelenítése Bogdán kötetének visszatérő eleme.

A kötet egészére jellemző a szövegek közötti interakció kialakítására való posztmodern törekvés. Akár linkszerűen, akár tematikus elemekkel operálva, utalásokkal teremthető (ne) meg a kapcsolat az egyes képek, szövegpanelek között, ahol az egymásutánosság, a szövegek hierarchikus viszonya megszűnik. A szövegköziség úgy általában nem éppen a pontos, következetes filológiai szövegkezelésre épít, hiszen az adott ciklusokon belül inkább a tartalmi, motívumbeli egyezést mutató szövegek kerülnek egymás mellé, amelyek keletkezési kronológiájukhoz képest valószínűsíthetően újrastrukturáltak. Bogdán László elvárásként önmaga/szövegei elé helyezi ennek a szövegköziségnek a megvalósítását, kötetében mégis filológiai pontosságra törekszik: minden verse keltezéssel – napra pontosan – van ellátva. Ez a – talán – precizításra való törekvés érvényteleníti – egy kicsit – a szövegek textuális fluktuációját. Bogdán szövegei ezáltal kissé anakronisztikussá válnak, mert hatásuk így talán csak a lineáris olvasatban tud manifesztálódni.

Bogdán költészetének erényei között említhetjük a következőket: összekapcsolja a hagyományokat a pillanatnyi helyzettel, tudatosan építi a szerkezeti ívet a múlt irodalma és a jelen világa között. Mintha Bogdán személyével és költészetével az olvasó a XXI. század elején (a kötet kiadásának dátuma 2001, a versek keltezései 1997–1999 közöttiek) a majd' száz éves irodalomtörténeti hagyományt élné újra: egyrészt napjaink eseményeit képviseli költészete, teszi ezt (poszt)modern eszközökkel, (poszt)modern kort idézve; másrészt viszont irodalmában a hagyományok, a helyi színezetet jelentő elemek is képviseltetve vannak, amik a kelet-közép-európaiság fontos motívumait hordozzák multikulturális (transzkontinentális) elemekkel színesítve. A borgeszi szöveglabirintus inkább a kozmopolita aspektus hordozója lehet, amely idelopja magát Bogdán inkább nemzetközpontúsága mellé, ahol is a székely és magyar nemzeti sajátosságok kerülnek reflektorfénybe.

Hudn Márk

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2003. ÁPRILIS

91. SZÁM

HERNÁDI MÁRIA

A mondhatatlanra nyíló ablak

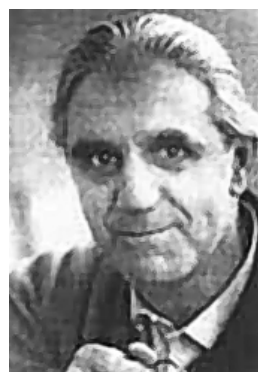
OTTLIK GÉZA: MINDEN MEGVAN

I. Ablakok és angyalok

Ottlik Géza szerint az ún. R_r a szövegnek az a tényezője, ami igazán regénnyé teszi a regényt. Az R_r pedig annyit jelent: *valami keletkezik*.¹ A keletkezés jelen idejű történés, ugyanúgy, ahogy az 1968-ban megjelent novella című szolgálo rövid mondat is: *Minden megvan*.

Bár a szöveg nem regénynek íródott, tetten érhető benne a regényre jellemző folyamatszerűség: az az olvasói tapasztalat, ahogy oldalról oldalra épül, készül valami. A novella erről a keletkezésről szól, műfaját tekintve rendhagyó teremtetéstörténet – jelen időben.

Ebben a jelenben a főhős számára eredetileg „nincs meg semmi”, ami valaha megvolt. Az elbeszélés legfontosabb szervezőeleme az *üresség* motívuma, amely sokféle jelentésével az egész szöveget áthatja. Már a kezdő mondatok is erről tanúskodnak: Jacobi Péter, a hegedűművész a tervezettnél két héttel előbb érkezik Budapestre. Két héttel azelőtt, hogy dolga lett volna a városban, és negyven (illetve harminc) évvel azután, hogy dolga volt itt. Ez az „üres” időegység az ottliki „gyerekkori hosszú unalmas délután” kinagyítása. Ezek a délutánok „ahhoz kellettek – olvashatjuk a *Buda* című regényben – ami tulajdonképpen az ember élete. Hogy végiggondolhasd, hogy is volt, ami volt. (...) Újra és újra kell végigmenned a dolgokon, nem is annyira az eszeddel, hogy mi volt, ami volt, hanem az érzéssel, hogy milyen volt, hogyan volt?”² (35.) Ez a meditatív, létértelmező beállítottság határozza meg Jacobi

OTTLIK GÉZA
(1912–1990)

A novella az emlékezés logikája szerint építkezik. Az így keletkezett kihagyások is csönd formájában épülnek a szövegbe. Az elbeszélés fejezetekre bontása ugyancsak hallgatást áramoltat a sorok közé, mivel az egyes fejezetek kezdőmondatai gyakran az előző fejezet zárópasszusaira reagálnak, azt folytatják, s a köztük képileg megjelenő írásszünet, közepén a fejezet-sorszámmal kizökkenti, megszakítja a szöveg szándékolt folytonosságát, mintegy darab csöndet iktatva közbe.

¹ OTTLIK GÉZA: *A regényről* in: *Próza*. 193.

² OTTLIK GÉZA: *Buda*. 35.

magatartását gyerekkora városában. A művész – tudva, tudatlanul – számadásra készül. Erre utal, hogy már a repülőgépen váratlanul nyugtalanítani kezdi harminc évvel ezelőtti találkozása elhagyott szerelmével: „...amióta felmerült a saját halála lehetősége, szeretne volna mégis valahogyan helyreigazítani azt a rettenetes pályaudvari beszélgetést. Sehogy sem volt rendjén.” (Ottlik Géza: Minden megvan 391.)

Az üresség és a számvetés-vágy érzése összefügg tehát a halállal, Jacobi betegségével, ami váratlanul rátörő rosszulletek formájában lepi meg időről időre, és ami „teljesen bezárja, befalazza őt a tehetetlen ürességbe” (391.) Gyökerei azonban ennél mélyebben húzódnak: „... már elég régóta, már nagyon régóta, baj volt vele. Az üresség, amit érzett, ha gyöngeségi rohama elfogta, ő maga volt. Nem a betegség tünete volt, hanem a játékáé.” (405.) A művész üresnek érzi hegedűjátékát, mégis viszolyog attól, hogy bármi is betöltse – pl. a darócnadrágos fiatal nő érzélgős zongorakiséréte. Ösztönösen tudja, hogy hazugság volna elleplezni az életében tátongó szakadást, hiányt, és semmiképp sem jelentene igazi megoldást. Amikor az idős zongoratanár veszi át a darócnadrágos nő helyét, az ő játéka már nemcsak nevében, hanem lényegét tekintve is *kíséret* – segítség. Jacobi hosszú idő után ekkor érzi újra „valódinak” (406.) a zenét. Az üresség nem tűnt el, nem töltetett be, mégis megtörtént a találkozás művész és műve között, ami vigasztalást jelentett, akár az idős zongorista ismerős tarkója.

Ugyanez az üresség kísérti Jacobit gyerekkora városában, amely egy vele. Ürességet hagynak maguk után a szétoszlott felvonulók és a régi város ismerős arca is: „Üresek voltak az ablakok is, a nagy új házak is, belül mind üresek.” (401.) Jacobinak ez az első budapesti bolyongása hajnalban történt, ami – a sűrű éjszaka és a fényes reggel között – ugyancsak egy „üres” napszak. Hasonló szerepe van a márciusnak is (Jacobi ebben a hónapban érkezik a városba) a tél után, de még a levelek bomlása előtt: hűvös, mégis ismerős illatokkal telő, jelzés nélküli fehérség – de már nem hófehérség. Mind a hajnal, mind pedig a március a keletkezés „üres” időszakai a novellában.

A koncertterem is „elég üres volt” (425.) Jacobi előadása előtt. Az idős zongorista azzal biztatja a művészt, hogy majd jegy nélkül érkező fiatalok surrannak be az utolsó pillanatban. Azaz a terem váratlanul, a kegyelemszerű véletlennek köszönhetően fog megtelni azokkal, akiktől Jacobi „hosszú, lelkes tapsokat” (426.) kap.

Ugyanilyen váratlanul és kegyelemszerűen szabadul meg a művész belső ürességétől az egy napon és két éjjelen át tartó, ájuláshoz hasonló alvása után: „Hajnalban ébredt, mély álomból. Fél hat volt. Alig értette, mi történt vele. Leszakadt róla minden teher. Lefoszlott róla, kézzelfoghatóan, minden nyomás, rossz üresség. Tiszta, könnyű, jó üresség volt benne, mint az ablakban a tiszta, könnyű, beíratlan készülődő virradat.” (425.) Két hajnal, kétféle ablak és kétféle üresség. Az egyik nehéz, terhes, a másik pedig – ami felváltja az előzőt – könnyű és tiszta.

Ez az üresség nem más, mint a figyelem üressége, mozdulatlan, éber készenlét és várakozás, meditatív állapot. Ha pedig tettnek fogjuk fel, ahogy valóban az, az imádság cselekedetéhez hasonló. Ez a léthelyzet nemcsak a főhős, hanem a novella „póza” is, amit a szövegben szereplő vak koldus rezzenéstelen, méltóságteli fejtartása szimbolizál – ez „vonzotta Jacobit, mint a delejpatkó.” (415.) A koldus nem beszélt, „mert hallgatni volt kedve” (427.) Azért nem beszélt, hogy halljon, hogy (meg)hallgasson valamit. Vaksága – ahogy Grynaeus Ottó esetében is – ugyanannak az ürességnek a kifejezője a novellában, mint a hallgatás és a csend. Ez az üresség ugyanis kiüresedést is jelent: az elengedés és a szabaddá válás mozdulatát (látástól, beszédétől, cselekvéstől) an-

nak érdekében, hogy az ember készségessé váljon valami messzebből, mélyebbről jövőnek, valami sokkal fontosabbnak a befogadására.

A rossz üresség a hiány, a jó üresség pedig a szabadság tapasztalata. Mindkettőben jelen van az éberség, hiszen mindkettő kereső állapot. Az előbbi kiutat keres a hiányból (talán éppen a szabadság hiányából), az utóbbi pedig annak érkezésére, befogadására vár, ami éppen jön. A jó üresség a rossz üresség terhelt, korlátozott figyelmének megtisztulása, megújulása. Jacobi éberen figyel rossz üressége idején is. Kutatva bolyong gyerekkora tájai, emlékei között, de nyugtalanná teszi az a tapasztalat, hogy érzékelése korlátozott. Üressége „befalazza”, elkülöníti a világtól. Szédülése, fejfájása is ezt a bezártságot erősíti. Sok minden ismerős neki, de – egy ideig – semmit *nem ismer fel*. Idegen marad gyerekkora városától, azaz saját magától is: „Itt negyven éve semmi sem változott. Még egy padot is talált, ahol sokszor lerakták a holmijukat, s még a kavicsok, füvek, virágok is ugyanazok voltak talán. Jacobi mégsem tudott visszaemlékezni semmire, senkire. Hirtelen végképp idegennek érezte magát. Majdnem futva kezdett menekülni.” (404.)

Jacobi magába zárt, elidegenedett világának megjelenítője szállodai szobája: „A szoba nagy volt, előkelő, kellemetlen. Üresnek érezte. Szétdobálta a holmiját, hogy minden-hová jusson valami, de így is üres maradt a szoba. (...) Ennek a szobának még ablaka sincs, gondolta, csak üvegből van minden fala.” (400.) Az üvegfal és a nem létező ablak képileg jeleníti meg az ismerés és fel nem ismerés paradoxonát. Áttetsző börtön, láthatatlan bezártság, üveg mögötti lét: ez Jacobi magánya. Nem a jó magány, a szabadság birodalma, hanem a légüres rabság, amelyből ki lehet ugyan nézni, de kilátni nem lehet. Pontosabban: az üvegfalon (vagy a pályaudvar üvegekupoláján) nem lehet *úgy* kilátni, ahogy egy nyitott ablakon: az érzékelés korlátozva van.

Ahogy a gyerekkori város sarkon üldögélő koldusának, Jacobinak is többnyire „hallgatni van kedve”. Nagyon ritkán szólal meg, még ritkábban halljuk egyenes idézésben a szavait. Életének azok az évei, amelyeket nem Budapesten töltött, lázas „nyomozása” során egyszerűen megszűnnek a számára azzal együtt, ahogy a repülőgépről leszállva maga mögött hagyja kísérőit és fogadóit. Nem azért engedi el ezeket az éveket, mert nem fontosak, hanem azért, mert most útjában volnának valami sokkal fontosabbnak a keresésében. A novella elején kétszer is felteszik Jacobinak a kérdést, hogy miért jött haza. Válasz egyszer sem érkezik, hiszen szavakkal sehogyan, vagy csak nehezen fejezhető ki³ az a „valami”, amit keres, és ami annál is inkább megfoghatatlan, mivelhogy éppen keletkezik, épül. Az, amit Jacobi meg akar találni, keresése, nyomozása révén születik újra, és válik teljessé.

Az idegenség keserű tapasztalatának mélypontján mégis mintegy vallomás tör ki Jacobiból a válasz – amely, ha nem is tesz ki egy teljes regényt, mindenesetre *felidéz* egy gyerekkori olvasmányt: „Nem ezért jött. Hajótörött atyját jött megtalálni a lakatlan szigeten. Azért jött, hogy szavatoljon a lady biztonságáért, bátor indián. Egy lányt kellett volna átvinnie a Cordillerák szakadékaik közt. Azért jött, hogy kinyomozzon egy régi-régi rejtélyt.” (404.) Jacobinak tehát küldetése van, amivel el kell majd számolnia. „Kém volt ő közöttük. Idegen hatalom ügynöke (...) az angyaloknak kémkedett emberi világban.” A „küldött” latinul *angelus*: angyal, tehát maga az ügynök is meg-

³ Kevés szóval biztosan nem mondható el, egy egész regény, vagy novella szükséges hozzá. Amíg kevés szóval is elmondható valami, nincs szükség regényre, vallja Ottlik *A regényről* című előadásában. (in: OTTLIK GÉZA: *Próza*. 184–200.)

bírói közül való. Egy angyal pedig közvetítője az „idegen hatalomnak”, ő maga a belőle fakadó élő üzenet. Ezt látja rajta az „emberi világ”: „mosolya kellemes nagyvilágiságán átsugárzott bensőséges komolysága” (404.) Átsugárzik, kiragyo a világból, és pusztá léte is vigasz az emberek számára, mert olyasmit közvetít, ami (Ottlik szavaival) „segít élni”. A titka azonban megoszthatatlan, magánya sérthetetlen és nehéz magány: „Magas, sovány, nyugtalan ember volt, ha magára maradt egy szállodaszobában.” (389.) „Allandó lakhelye? Nincs.” (397.)

Jacobi érkezése a repülőgéppel csak a kezdete a „földreszállásnak”. Nyomozását később – a kisleányúval való találkozás után a villamoson – „ülepmagasságban” folytatja, még közelebb a földhöz. Innét, ebből a törpenézetből ismer rá a kőre Ottóék kapujában. Ez a kő már nemcsak ismerős: Jacobi teljes valóságában, egész jelentésvilágával együtt *felismeri*, ráismer, ahogy lassanként az öreg zongorista tarkójára is. Ezekben a felismerésekben mintha *ablakok* nyílnának számára. „De mire ismertem rá ebben a kőben? Álltam egyszer a kapuban márciusban, utazás előtt voltunk, és ráismertem erre a régebbi ráismerésre.” (416–417.) Az ablakok tehát újabb ablakokra nyílnak, amelyek megint csak nyílnak valahová. Az idős zongoratanár ismerős tarkója a gyermekkori koldus fejtartását idézi. S vajon mit idéz ez a fejtartás, vajon mire ismer rá az a „régebbi ráismerés”? Mi az a végső tartalom, amire ez a sok ablak, sok bekeretezett üresség rányílik, felfigyel? „... valamire, aminek még a halmazállapotára, még a mivoltára sincs szó az emberi nyelvben. Érzés, állapot, éghajlat? Főnév, jelző, határozószó? Talán, gondolta Jacobi, a teremtés egyetlen pillanata, a maga néven nevezhető teljességében, egyszerűségében.” (417.) Mivel ez a valami nem mondható és nem megfogható, megint csak újabb ürességet jelent. Ez azonban már „megvigasztalt” üresség, a megújított figyelem és a valamire való felszabadultság állapota, amely további keresésre sarkall. A ráismerés kegyelemszerű állapota korántsem jelenti tehát az üresség betöltését. Az ablak-metaphorát folytatva, olyan ez, mint amikor a függöny egy pillanatra fellebben, megmutat valamit, de azonnal vissza is hullik. Esély sincsen a néven nevezésre. Az ablak előtt álló ember nem tudott meg semmit, viszont egy *másfajta nemtudás* birtokosa lett, mint amit előzőleg mondhatott magáénak. A tudáshoz talán nem jutott közelebb, a hazatérés tapasztalatához viszont annál inkább. Ez a hazatérés pedig a novella fő témája, ahogy a *Buda* című regényé is. Az utóbbi szövegben Bébé, a festő ugyancsak egy ablakot akar megfesteni, amely az egész regény (és regényírás) metaforája.

Azonban nemcsak a tárgyakra, gesztusokra, a nyelven túli valóságokra való ráismerés segíti Jacobit a hazatérésben, hanem maga a nyelv is. Mélységes mélyről felbukkanó anyanyelve szálanként lepi meg a művészt személyes létezése csodájával, s mutat neki utat hazafelé. Az anyanyelv szavai hívószavakként⁴ működnek, ahogy a *Budában* is: valóságdarabokat hívnak elő. Amikor a hivatalnok kimondja az „ablak” szót, „Jacobi valódi ablakokra gondolt.” (397.) Elvonatkoztatott a nyelv absztraháló funkciójától, és azokra a konkrét tényezőire bontotta a szót, amelyekből az ő számára létrejött: „Nyisd ki az ablakot, Péter. Ne ülj az ablakba. Be ne törd az ablakot. (...) Hálószobaablak. Ottóék ablakai. Konyhaablak. Tavasszal, nyitott ablakok. Esőben, a szobája ablaka.” (397.) Ottlik ezt a felbontó eljárást „a nyelvvel való visszaélésnek” nevezi, amely szerinte a „költészet kiindulópontja”.⁵ Jacobi mindvégig „visszaél”, nem szándékosan, hanem mert „anyanyelv-részegsége”, amely már a repülőtéren elfogja, kimo-

⁴ BALASSA PÉTER: *Ereklye és tanszerláda*. In: OTTLIK (Emlékkönyv) 448.

⁵ OTTLIK GÉZA: *A regényről* in: *Próza*. 198–199.

dítja számára a szavakat abból a funkcionálisan leszűkített jelentésükből, amely az adott helyzetben egyedül „érvényes”. Jacobi kitágult jelentésükben használja a szavakat már a hivatalnokkal való beszélgetése során is. Emiatt támad félreértés például az „állandó lakóhely” kifejezés körül. A szókapcsolat a hivatalnok szóhasználatában konkrét jogi-közigazgatási fogalmat takar egy adott jelentéssel. Jacobi viszont többdimenziósan használja a kifejezést, beleértve mindazt, amit a számára felidéz. Hasonlóan jár el a „szavatosság” szóval, amibe beleépül egy gyerekkori kirakat reklámtáblája, egy ifjúsági regény illusztrációja, és a mindezekből logikusan következő lábfeltétel mozdulata, amelyet Jacobi – mint egy rituális cselekményt – végre is hajt a hivatali szobában. Hasonló rituális jellege van annak is, ahogy egy-egy szót ismételtet, akár az anyanyelvüket tanuló kicsi gyerekek, akik még nemcsak hallják, de ízlelik is a szót.

Ahogy Jacobi a városban bolyong, úgy bolyong az anyanyelvében is. Mint aki egy másik világba csöppent, ahol a lakók más jelekkel tájékozódnak, ahogy az álomban is más törvények érvényesek, mint az ébrenlét idején. Ez az elfelejtett álom, ez a másik világ Jacobi saját, őseredeti létezése. Ebben téved el és talál haza. A város és a nyelv persze nem ismeretlen számára, a „térképe” megvan valahol, csak felszínre kell hozni. Ez a térkép azonban nem azonos azzal, amit Jacobi a repülőgépen nézeget. Ne a térképet, a köveket nézd, Péter! – mondhatnánk Pilinszky *Intelem* című versét⁶ továbbköltve.

A főhős – anyanyelvében való bolyongása során – megintcsak valamiféle „jó ürességhez” jut el. Tapasztalnia kell, hogy a lét teljességét, amit ablakain át érzékel, nem lehet a névén nevezni, mivel nincsen neve: „Megelőzi a nyelvet, a hegedűszót, hogyan jelentsem hát az angyaloknak? (...) miféle zenével közölje a hallgatást? Milyen táncsal a mozdulatlanságot? Ki jön a segítségére? gondolta Jacobi Péter.” (417.) Segítségére siet a kisfiú a villamoson (a „földreszállás” ötletével), a vak zongorista és végül megtalált barátja, Ottó. Jacobihoz hasonlóan ők is angyalszerű alakok, akiknek a pusztta létezése is vigasztaló. Közös bennük, hogy mindannyian művészek: zenészek – csírájában talán még a hangfogó-tulajdonossá lett kisfiú is. Tehát ugyanonnan kapnak, és ugyanarról adnak hírt. A világban való magatartásuk („jellegzetes fejtartásuk”) a művészlét lényeg-

⁶ *Ne a lélekzetvételt. A zihálást.
Ne a nászasztalt. A lehulló
maradékot, hideget, árnyakat.
Ne a mozdulatot. A kapkodást.
A kampó csöndjét, azt jegyezd.*

*Arra figyelj, amire városod,
az örök város máig is figyel:
tornyáival, tetőivel,
élő és halott polgáraival.*

*Akkor talán még napjaidban
Hírül adhatod azt, miről
hírt adnod itt egyedül érdemes.*

*Írnok,
akkor talán nem jártál itt hiába.*

(PILINSZKY JÁNOS: *Intelem* in: *Pilinszky János összes versei* 100.)

gét hivatott szemléltetni: a szüntelen odafordulást a mondhatatlan felé, a folytonos ké-szenlétet, a hűséget.

Grynaeus⁷ Ottóból nem lett híres zongorista. Együgyűsége a bibliai „lelki szegénységhez” hasonló. Nem képes már huzamosan másvalamire figyelni, mint amire egész létével figyel, ahogy Budapestre érkezése óráiban Jacobi sem. Még a hivatásához kapcsolódó koncertezés is zavarja Ottót ebben a „szüntelen” odafordulásban. Megvakult, kiüresedett, és ugyanazt a rezzenéstelen tartású, növényyszerű remeteéletet éli, amit gyerekkoruk koldusa az utcákon. „Ha Ottó buta vagy nem normális, gondolta akkor Jacobi, hát én is az vagyok. Azóta nem lettem sem okosabb, sem talpraesettebb, sem bátrabb, sem valószínűbb indián, mint amilyenek voltunk Ottóval ketten.” (418.) Ottó nem a zenei tehetségéhez, hanem a „bátor indiánságához” fűződő reményeket váltja be. *Szavatul a lady biztonságáért* – a dajkája biztonságáért. A dajka biztonsága pedig *a világ biztonsága* – Jacobi rögtön megérti, hogy nincs ennél fontosabb, és hogy amíg ilyen emberek élnek a földön, mint Ottó, addig biztonságban van a világ.⁸

A vak zenetanár nemcsak a főhős hegedűjátékát, hanem egész nyomozását, hazatérését végigkíséri. Nem tolakodik bele a saját játékával, a saját élete drámájával, (ahogy a darócnadrágos nő), hanem elkíséri Jacobit, ahogy Dantét kísérte Vergilius. Külön megbízásuk van, de ugyanazok a megbízók. Jacobi lassanként felismeri, „leleplezi” az ügynök-kollégát: „Frakkban volt, ami olyan természetesen állt rajta, mintha végre levetette volna összes álruháját. Jacobi le nem tudta róla venni a szemét. Inas, barna nyaka a fehér gallérban végtelenül lágy volt és mégis sérthetetlen, elpusztíthatatlan – egy törekeny kisfiú és egy rettenetes férfiangyal nyaka.” (425–426.) Hamar kiderül, hogy egy nyelvet beszélnek Jacobival, ahogy a főhős és a kisfiú is a villamoson. Koncertje estéjén a művész „tolvajnyelvét” használva fordul az öreghez, s egyben „jelenti” is neki kémkedése, nyomozása egyik felfedezését: „Megtaláltam a barátomat. (...) Tegnapelőtt estefelé. (...) Derék indián. Szavatul a világ biztonságáért. A barátom.” A zongorista pedig magától értetődően feleli rá: „Persze.” (419–426.) Kettőjük játéka találkozik a koncerten előadott C-moll szonátában, amely ugyanolyan hangnemben van, tehát ugyanazt a ráismerést és találkozást rejti, mint a kő Ottóék kapujában.

Ahogy kinyíló ablak volt Jacobi számára egy szó, egy kő, egy ismerős tarkó, mosoly, a koncert végén rá is ablak nyílik: őt magát is felismerik. Az idős zenetanár a feltétlen szeretetnek ugyanazzal a mozdulatával leplezi le őt, amellyel Jacobi fordult a kisfiúhoz a villamoson: „... a vak zongorista, mielőtt meghajolt volna a közönségnek, finom, tétova kezével megsimogatta a hegedűs fejét. »Édes fiam« – mondta. Mintha egyedül volnának. Mintha egy lakatlan szigeten lennének.” (426–427.)

A novella csattanója a közösen eljátszott foxtrott, amelyben valami lezárul (nyomozás, álarcok lehullása), és valami új kezdődik el – a régi újjászületésével. A két zenész együtt „fülel” tovább arra a szavakkal le nem írható üzenetre, amely a régi sláger hangjaiban eljut hozzájuk.

Hajótörött édesapjára találva Jacobi végképp hazaérkezik, pontosabban felismeri, hogy otthon van – a városban, az anyanyelvben, a zenében, a mondhatatlanban – a sa-

⁷ grynaeus – görög eredetű latin szó, jelentése: *grünioni*. Apollónak, a művészetek pártfogójának egyik állandó jelzője, akinek a mysiai Grünion (lat. Grynia) városában híres temploma és jósdája volt.

⁸ Ahogy Szodoma és Gomorra is biztonságban lett volna, ha legalább egy igaz embert talál lakói között az Úr.

ját életében. „Istenem, gondolta, jártam ezen a földön. Láttam érdes követ horzsoló alkonyati napfényt. Mutattál nekem fűvet, kavicsot, gyereket popók közt. És almát, ablakot.” (416.)

II. Előváros

Ottlik Géza a „létezés-szakma” dolgozója, írói mondanivalója nem kevesebb, mint „a létezés egésze”.⁹ Ennek a nagy kihívásnak próbál megfelelni minden egyes művével, alább sosem adja. A teljesség utáni vágy a *Buda* című regényében a legsürgetőbb, amellyen az *Iskola a határon* megírásától haláláig dolgozott.

A posztumusz regény és a *Minden megvan* című elbeszélés ugyanannak a keresésnek, narrációs kísérletnek az eredménye, ugyanazon az ötleten alapul. A novella emiatt a *Buda* közvetlen előzményének tekinthető, amolyan előszöveg, „előváros”.

A regény ezekkel a legendásan szép mondatokkal kezdődik: „Visszakerültél hát Budára, ahol születted. Ez csoda volt. Megvolt a város; az elviselhetetlen és soha véget nem érő éveket elviselted és véget értek. Az történt, hogy a négy, nem, a negyven – nem: a négyszáz év véget ért, elfogyott. Nehemiás próféta átkot szórt a népére, mert nem tartották észben az Úr csodáit, amiket értük tett. Hát én, Both Benedek, észben tartom. 1926-ot írtunk, csoda volt, alig hihető.”¹⁰ A novellában – műfajából adódóan – élesebbek a kontúrok: a főhős nem négy, hanem negyven év után tér haza, nem egy másik városból, hanem külföldről, s nemcsak gyerekkora (hívó)szavai elevenednek meg benne, hanem a teljes anyanyelvét fedezi fel újra. A lényeg, az alapötlet viszont ugyanaz. A továbbiakban csak dióhéjban szeretném ismertetni, hogy miben is áll, és milyen logikai lépésekből épül fel ez az ötlet, amely egyben a két szöveg közös gondolati vázának is tekinthető.

A létteljesség keresése Ottliknál a hazatérés folyamatával azonos. Ez a hazatérés pedig nemcsak egy konkrét földrajzi helyre való megérkezést jelent, hanem elsősorban egy sokrétű, belső hazatérést az ember őseredeti, személyes létezésébe (vö.: „a teremtés egyetlen pillanatába”). A mindkét szövegben megjelenő szülőváros (Budapest) – amelybe megérkezve elkezdődik a tájékozódás játéka és a tulajdonképpeni hazatalálás folyamata – a létteljesség jelképévé, eredetszimbólummá¹¹ növekszik. A hazatérés a regény (novella) írásával történik, keletkezik¹², így a szöveg élő, növekvő hordozójává válik mind a hazatérés valóságának, mind pedig magának a városnak¹³. Itt érkezünk el a nyelvhez,

⁹ Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal in: OTTLIK GÉZA: *Próza*. 251.

¹⁰ OTTLIK GÉZA: *Buda*. 7.

¹¹ Vö. „anyaszimbólum”: PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT: *Szimbólumtár*. 525.

¹² „Tévedés azt hinni, hogy a költő érti az életet, és mint valami tanítómester, elmagyarázza. A költő nem érti az életet, és éppen azért ír, hogy az írással mint tettel megértse.” KOSZTOLÁNYI DEZSŐT idézi OTTLIK GÉZA *A regényről* című előadásában. In: OTTLIK GÉZA: *Próza*. 187.

¹³ „... olyan regényt kellene írni, ami hasonlít a városokhoz. Lehet járkálni-mászkálni benne; utcái, terei, hidai vannak; ahol lehet ödöngeni, bámészkodni; rohanni elkésve találkára, vagy elbújni benne valahol; menekülni, örülni, sírni; eltévedni emitt, hazatalálni amott. Szóval olyan regényt, amiben lakni lehet.” – mondja Ottlik *Miért Buda?* című írásában. In: OTTLIK (*Emlékkönyv*) 313–314.

a nyelvben mint városban¹⁴ való bolyongáshoz és a hívószavakkal való tájékozódáshoz, amely mindkét szöveg szerkezetét meghatározza. A nyelv a valóság mondhatatlanságának, szavakkal való kifejezhetetlenségének problémájához vezet, ami az Ottlik-életmű egyik legfontosabb dilemmája. „Megelőzi a nyelvet – gondolja Jacobi arról a megfoghatatlan érzésről elmélkedve, ami a gyerekkori kő láttára eltölti – hogyan jelentsem hát az angyaloknak? Be kell érnem a pillanat megfogható, parányi részecskéivel.” (417.) Medve Gábor a *Budában* így vélekedik ugyanerről: „Meg kell fognod valahogy a dolgot, ember, és ha az értelmekkel ez lehetetlennek bizonyul, hát próbáld nagyobb, az egész valóddal. Amivel létezni kezdél.”¹⁵

Ezen a ponton bezárul a kör. Oda érkeztünk vissza, ahonnan az ottliki gondolatmenet alapján elindultunk: a létezéshez, az ember személyes létének csodájához. És itt, ugyanezen a ponton egy újabb kör nyílik, ami pedig már arról szól, hogy az író hogyan boldogul mégiscsak a nyelvvel. „Mégis használd a nyelvet (...) – olvashatjuk a *Budában* – Először is, mert nincs más, egyelőre. Másodszor pedig, a költők rég felfedeztek módokat, visszaéléseket, amikkel legalább megközelíteni lehet az epszilont”¹⁶ – azaz a kifejezendő valóságdarabot, érzetet.

III. Visszaélés a nyelvvel

„Létezésünk alapjai – a hallgatás mélyén – sértetlenül őriznek ép, teljes tartalmakat. A nyelv fel tudja bontani roppant összetettségeket részjelentésekre, érzelmi, indulati, etikai, esztétikai, gondolati, akarati jelentésekre” – állítja Ottlik *Körkérdés Jézusról* című írásában. Ezen jelentésekből a nyelvhasználó ki is választja azt az egyet, ami az adott beszédhelyzetben számára érvényes: így tesz például a Jacobit faggató hivatalnok is. „Ezek az értelmezések mind csonkák, hamisak. – folytatja a szerző – Az író a nyelvet nem ebben az értelmező, felbontó funkciójában használja, hanem éppen ellenkezőleg, mondhatnánk visszaélve a nyelvtan szerkezetével és a szavak jelentésrendszerével, versében, regényében a világ eredeti épségét és teljességét igyekszik helyreállítani.” Ahogyan Jacobi is, aki fütyülve a beszédhelyzetre, a számára létező összes jelentést csonkítás nélkül, egyszerre használja, az adott szó kimondásának „megrészegült” pillanatában. De hogyan tudja az író regényében, novellájában „a világ eredeti épségét és teljességét” helyreállítani? „... ha ez egyáltalán sikerül neki, – vallja Ottlik – csak a szövegébe beáramló hallgatásokkal sikerülhet.”¹⁷

Mindenféle „nyelvvel való visszaélésnek” ez a lényege és célja: a hallgatás beáramlása. Ez történik akkor is, amikor az író (és Jacobi) általános, absztrahált érteleme helyett konkrét jelentéseire bontja a szót (pl.: „ablak”), és akkor is, amikor az „érvényes” egy konkrét jelentésétől eltekintve összegezve használja a lehetséges jelentéseket (pl.: „állandó lakóhely”). A nyelvnek ezek az elemei azért *hívószavak*, mert hallgatás, csönd, hiány, üresség formájában idézik meg, „hívják be” a szövegbe a mondhatatlan valóságot.

¹⁴ ld. TARJÁN TAMÁS: *Ottlik Géza: Buda* című tanulmányát a városként elgondolható nyelvi térről és a nyelvként elgondolható városról, in: *Vigilia* 1993/9. 718.

¹⁵ OTTLIK GÉZA: *Buda*. 59–60.

¹⁶ *I. m.* 95–96.

¹⁷ OTTLIK GÉZA: *Körkérdés Jézusról*. In: *Próza*. 213–214.

A novella az emlékezés logikája szerint építkezik. Az így keletkezett kihagyások is csönd formájában épülnek a szövegbe. Az elbeszélés fejezetekre bontása ugyancsak hallgatást áramoltat a sorok közé, mivel az egyes fejezetek kezdőmondatai gyakran az előző fejezet zárópasszusaira reagálnak, azt folytatják, s a köztük képileg megjelenő írásszünet, közepén a fejezetszámmal kikökkenti, megszakítja a szöveg szándékolt folytonosságát, mintegy darab csöndet iktatva közbe. Lássunk erre néhány példát: „Akkor menj haza! – mondta neki egyszer Jacobi dühösen, kilencéves korában. [2.] A hirtelen támadt csöndben azt kérdezte a hegedűstől útitársnője: »Miért jött most haza, tulajdonképpen?«” (393.) „Az egyik kapuboltozat oldalában ráismert egy kőre. [5.] A kapubejáratot érdesre faragott szabályos nagy kövek borították.” (410.) „Tiszta, könnyű, jó üresség volt benne, mint az ablakban a tiszta, könnyű, beíratlan készülődő virradat. [8.] Elég üres volt a terem.” (425.)

Nemcsak az események időrendi és ok-okozati sorrendjét, hanem a szereplők közti kommunikációt is a beáramló hallgatások „rongyolják”. A szerző legtöbbször csak azt közli, hogy hősei beszélgetnek, a párbeszédeket viszont ritkán idézi, akkor is többszöri vágással és kihagyással késleltetve. Sokszor drámai helyzetek, jelenetek, beszélgetések és gondolatsorok szakadnak félbe, s folytatódnak később, gyakran nem is ugyanott, ahol abbamaradtak. Alig van a novellában olyan párbeszéd, amit az elejétől a végéig hallanánk. Ez az eljárás nem azt célozza, hogy az olvasó minél kevesebbet tudjon, hanem éppen ellenkezőleg, azt, hogy lehetőleg sokkal többet tudjon meg a történetről, mint amennyit csonkítatlanul (hallgatás nélkül) idézett párbeszédéből, eseménysorokból megtudna. Jellegzetes példa a többszörös késleltetésre, „rongyolásra” az a szövegrészlet, ahol Jacobi ráismer a kőre. Az olvasó háromszor „fut neki” az itt készülődő imaszerű gondolatsornak. A negyvenhatodik oldalon ez áll: „Istenem, gondolta Jacobi.” Majd egy oldallal később: „Istenem, gondolta Jacobi, jártam ezen a földön.” A teljes szöveget azonban csak a következő fejezet elején olvashatjuk: „Istenem, gondolta Jacobi, jártam ezen a földön. Láttam érdes követ horzsoló alkonyati napfényt...” stb. (410–417.)

Máshonnan is áramolnak hallgatások a szövegbe. A főhős szédülése, fejfájása, a repülőgép zúgása és mindenféle lárma rongyolja tovább a beszélgetések és a történet menetét, ugyanígy az idegen nyelvű beszéd, a válasz nélkül hagyott kérdések, a telefonbeszélgetés, amiből csak Jacobi válaszait halljuk, az ismeretlen tartalmú levelek, a képzeletbeli beszélgetések, vagy a mozaikként összeálló, de hitelességükben meg nem erősített történetek, mint például a vak koldus életútja.

A maguk némaságával képek is megjelennek a szövegben. Jacobi térképekkel, útikönyvek régi városképeivel, újságban látott fényképekkel próbálja előhívni a benne élő valóságot. Egy képen látott kislányról gyermekkori játszótársa jut az eszébe, aki kétségbeesett kiáltozásaival („Nem ér a nevem!”) a novella jelenében a főhős elveszettségének metaforája. Megjelenik a szövegben egy ifjúsági regény illusztrációja is, magával hozva a könyv teljes szövegvilágát, benne a hajótörött édesapával és a lady biztonságával.

Nem szabad megfeledkezni a novellában fontos szerepet játszó zene motívumáról sem. Zenedarabok, hangnemek, táncdalok és slágerek bukkannak fel a szövegben „hang nélkül”, a maguk el nem mondott üzenetével, titkaival.

A sűrű és sokféle vágás filmszerűvé teszi a novellát. Ezt a jellegét erősíti a különböző szavak, emlékképek egymásra vetítése is. Erre jó példa a következő szövegrészlet, amelynek első mondata még egy visszaemlékezés része, folytatása viszont (észrevétel nélkül!) már a novella jelenének történéseit közli: „Csakhogy a kicsike lány másnap me-

gint ott volt a réten. Jacobi pedig harmadnap, noha már elcsüggedt, hogy semmire sem ismer rá itt, vagy hogy, ami ismerős, az is teljesen idegen marad neki, mégis abbahagyta a délelőtti próbát, és elment a domboldali kis parkba.” (403.) Az idő relativizálódik, a gyerekkori *másnapra* egy negyven évvel későbbi *harmadnap* következik, mint ha csak egy álomban járnánk. Még érdekesebb a másik szövegrészlet, amelyben az elhangzott „szavatosság” szó, miután felidézte egy gyerekkori olvasmány illusztrációját és egy ugyancsak gyerekkori üzlet kirakatát, visszakanyarodik a jelenbe. Ott képzel és valós jelentéseiből, illetve az általa felidézett emlékek világából egy konkrét, valóságos mozdulatba lendül át: Jacobi felteszi a lábát a hivatali szoba székére, s a regénybeli bátor indián pózában írja alá a szavatosságról szóló papírokat.

A késleltetett, „rongyolt” elbeszélés fellazítja a szöveg időbeli- és ok-okozati láncolatát, „levegőssé” teszi a novellát. „A regény a hallgatás szövetéből készül, nem a beszéd fonálából.”¹⁸ – vallja a szerző, és az állítás erre a kisebb elbeszélésére is igaz. A beáramló hallgatások révén az olvasó belefűlelhet abba a csöndbe, amellyel az író a mondhatatlant körülveszi. Nem magyarázza, nem tükrözi, hanem keretezi, oly módon, hogy a szöveg hordozójává válik az adott valóságnak: magába foglalja azt,¹⁹ hasonlóan egy ablakhoz. „A regény maga mondja el, miről szól. – állítja Ottlik – És körülbelül azt mondja el, hogy ő nem mondani akar valamit, hanem lenni akar valami.”²⁰

Talán éppen egy ablak.

¹⁸ OTTLIK GÉZA: *A regényről*. In: *Próza*. 184.

¹⁹ HORKAY HÖRCHER FERENC: *Szekszipilek és izolált dzéták Bolgogsáfgalmaq Ottlik prózájában*. In: *Orpheus* 1991/1. 32.

²⁰ OTTLIK GÉZA: *i. m.* 185.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- OTTLIK GÉZA: *Minden megvan*. In: Ottlik Géza: *Hajnali háztetők * Minden megvan* 389–428. Európa Könyvkiadó, 1994.
- OTTLIK GÉZA: *Próza*. Magvető könyvkiadó, 1980.
- OTTLIK GÉZA: *Buda*. Európa Könyvkiadó, 1994.
- OTTLIK (*Emlékkönyv*) Pesti Szalon Könyvkiadó, 1996.
- PILINSZKY JÁNOS *Összes versei*. Osiris Kiadó, 1996.
- PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT: *Szimbólumtár*. Balassi Kiadó, 1997.
- TARJÁN TAMÁS: *Ottlik Géza: Buda*. In: *Vigilia* 1993/9. 718.
- HORKAI HÖRCHER FERENC: *Szekszepilek és izolált dzéták. Boldogságfogalmak. Ottlik prózájában*. In: *Orpheus* 1991/1. 32.

A Tiszatáj Alapítvány közhasznúsági jelentése

A Tiszatáj Alapítvány bevételei 2002-ben a következő forrásokból származtak: Nemzeti Kulturális Alapprogram (folyóirat): 10.000.000, Nemzeti Kulturális Alapprogram (könyv): 4.100.000, Csongrád Megyei Önkormányzat: 1.600.000, Csongrád Megye Önkormányzataiért Alapítvány: 400.000, József Attila Alapítvány: 100.000, Szeged Város Közgyűlése: 1.000.000, Szegedért Alapítvány: 100.000, MTA Debreceni Bizottsága: 100.000, Magyar Könyv Alapítvány: 1.700.000, Szekszárd Város Önkormányzata: 50.000, Tisza Volán: 20.000. A lapértékesítés bevétele 1.245.961, a könyv-értékesítése 1.011.138, az egy százalék fölajánlás 87.000 forint volt.

A Tiszatáj Alapítvány jogállását tekintve közalapítvány és közhasznú szervezet, mely elsődleges feladatának tekinti az immár 57. évfolyamában járó, Magyar Örökség-díjjal kitüntetett Tiszatáj folyamatos és biztonságos megjelentetését. A folyóirat az utóbbi években is megőrizte a magyar kultúrában régóta betöltött helyét, rangját emelte, hogy a patinásnak mondható értékek őrzése mellett a fiatalabb nemzedékek felé is nyitott.

Az alapítvány rendszeresen szervezett irodalmi esteket, író-olvasó találkozókat, könyvbemutatókat. Ezek közül kiemelkedik 2002. áprilisában a Tiszatáj-díjasok estje a szegedi várban. A Kuratórium évente két díjat ad ki a folyóirat kiemelkedő értéket teremtő szerzőinek. Az elmúlt évben Csiki László és Térey János munkásságát ismertük el. A Somogyi-könyvtárral együttműködve és a Csongrád Megye Önkormányzataiért Alapítvány támogatásával a megye valamennyi kistéleplésének iskolájába és könyvtárába eljuttattuk a Tiszatájt.

Az 1997-ben indított Tiszatáj Könyvek sorozatban eddig huszonnégy kötet jelent meg. 2002-ben megjelent könyveink: Imre László: Műfaj történet és/vagy komparatiztika; Szigeti Lajos Sándor: A yirrasztó költő; Tandori Dezső: Az Oceanban; Szepesi Attila: Tündérek és katonák; Őszi vendéglátás. Illyés Gyula művei a Tiszatájban; Fried István: Írók, művek, irányok; Pintér Lajos: Virágnézetünk alapjai; Vadai István: Tükörben tükröződő tükör. 2002-ben készült, de 2003-ban jelent meg Petri Csathó Ferenc válogatott verseinek gyűjteménye Szepesi Attila válogatásában.

A Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma

Szeged, 2003. febr. 28.

Szerkesztői asztal

A szegedi Somogyi-könyvtárban március 10-én mutattuk be a legújabb Tiszatáj-könyvet, *Petri Csathó Ferenc* Kódoboz c. válogatott verseskötetét. Az 1997-ben elhunyt költőről Békési Imre, Ilia Mihály, Szepesi Attila és Szuromi Pál beszélgetett. Közreműködött Dinnyés József, akinek Béke tanszék címmel CD-je jelent meg nemrég. Verset mondott Marik István előadóművész.

Májusi számunk tartalmából:

BERTÓK LÁSZLÓ, KOVÁCS ANDRÁS FERENC, NAGY GÁSPÁR,
SZEPESI ATTILA versei

GRENDÉL LAJOS regénye

TANDORI DEZSŐ esszéje

Diákmelléklet: *Hajnóczy Péter* novellájáról

A Szegeden működő **Baka István Alapítvány** előfizetőket gyűjt egy angol nyelvű Baka-válogatás megjelentetéséhez, amely az észak-írországi Abbey Press kiadó gondozásában, Kabdebó Tamás szerkesztésében látja meg a napvilágot 2004. január 1-jéig. A fordítások nagy részét a legtekintélyesebb angol fordítói díj, a Weidenfeld-díj tavalyi kitüntetésétje, Peter Zollman készítette. Egy-két verssel jelen lesznek még John W. Wilkinson, Michael Longley és Bill Tinley is. A kötet 55-60 oldalnyi terjedelemben 33 verset fog tartalmazni. Az Alapítvány az előfizetőktől kötetenként 2000 forintot (vagy ennek megfelelő angol fontot) vár név és pontos cím megjelölésével az Alapítvány székhelyére vagy számlaszámára:

Dr. Tényi Jánosné titkár, 6723 Szeged, Molnár u. 4.
OTP 11735005-20482547, Baka István Alapítvány

Határidő: 2003. július 1.

Bővebb felvilágosítás e-mailben és telefonon kérhető:
tenyi@mail.tiszanet.hu; baka@mail.tiszanet.hu;
06-30-857-2218; 06-20-592-6022.

A költőt és az Alapítvány munkáját bemutató honlap címe:
www.baka.szeged.hu